

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника”

МАРІЯ БРҀС

**ІСТОРИЧНА ГРАМАТИКА
ЎКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

**Частина друга
Практичний матеріал
Термінологічний словник
Тестові завдання**

Івано-Франківськ
2016

УДК 811.161.2(091)

ББК 81.2Ук-0

Б89

Рекомендовано
до друку вченою радою філологічного факультету
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 1 від 8 вересня 2016 р.)

Рецензенти

Грещук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лесюк Микола Петрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пілецький Володимир Іванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка.

Брус М. П.

Б89 Історична граматики української мови. Частина друга. Практичний матеріал. Термінологічний словник. Тестові завдання : Навчально-методичний посібник / Марія Петрівна Брус. – Івано-Франківськ : ПП Голіней О. М., 2016. – 92 с.

У посібнику представлено навчальний матеріал (теоретичний і практичний) та науковий матеріал (хрестоматійний) з історії української мови XI – XV століть, яка становить основу вивчення програмної дисципліни “Історична граматики української мови” у вищих освітніх закладах. З метою пізнання і засвоєння найбільш давнього писемного періоду розвитку української мови систематизовано відомості зі становлення основних мовних рівнів – фонетичного, лексичного, словотвірного і граматичного.

Посібник складається з трьох частин. Друга частина вміщує практичний матеріал, термінологічний словник і тестові завдання. Практичний матеріал зосереджує завдання для закріплення і повторення вивчених тем, для виконання самостійних та індивідуальних робіт. Термінологічний словник розкриває найважливіші лінгвістичні поняття з навчальної дисципліни. Тестові завдання – це сукупність вправ для визначення рівня знань студентів, якості засвоєння ними матеріалу.

Посібник укладено для вивчення “Історичної граматики української мови” у вищих освітніх закладах і загалом для всіх студентів-філологів, учителів-словесників, науковців-лінгвістів, знавців і дослідників історії української мови.

УДК 811.161.2(091)

ББК 81.2Ук-0

© Брус М. П., 2016

© ПП Голіней О. М., 2016

ЗМІСТ

Передмова

ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Вступ	7
Фонетика і фонологія	
1. Спільнослов'янські звукові зміни	9
2. Східнослов'янські фонетичні явища	10
3. Фонологічна й фонетична системи української мови XI – XV ст.	11
4. Продовження розвитку фонетичних рис української мови	12
Лексика і словотвір	
1. Формування праслов'янського лексичного складу	13
2. Становлення лексики української мови XI – XV ст.	14
3. Словотворення іменних частин мови	15
4. Словотвір дієслів і незмінних частин мови	16
Морфологія	
1. Граматичні системи іменника та прикметника	17
2. Граматичні класи займенника і числівника	18
3. Дієслівна граматична система	19
4. Граматичні функції незмінних частин мови	20
Синтаксис	
1. Структура речень української мови XI – XV ст.	21
2. Синтаксис простого речення	22
3. Синтаксис складного речення	23
4. Синтаксис відмінків	24
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	25
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	49
Список писемних пам'яток	83
Список лексикографічних праць	85
Список рекомендованої літератури	88
Умовні скорочення й позначення	91

Передмова

Історія мови – найскладніша ділянка вивчення української мови, особливо перші етапи становлення української мови. Вона губиться в глибині віків, і визначити початок української мови дуже важко, як і людської мови взагалі. Про початок української мови можна говорити лише на основі проведеної реконструкції найдавніших мовних періодів розвитку людства. Однак безсумнівним є те, що її літературно-писемна форма була пізнішою в часі, ніж розмовна.

В історії української мови слід виділяти дописемний і писемний періоди. Дописемний період був досить тривалим і охоплював розвиток племінних, згодом діалектних мовних особливостей, що лягли в основу української мови. А до перетворення чи переростання діалекту, групи діалектів в окрему мову спонукають набуття ними оригінальної структурної організації на всіх рівнях, відмінної від інших сформованих споріднених мов, і різноманітні суспільні або суспільно-політичні фактори. Дописемний період як час виникнення перших рис української мови і формування її діалектних особливостей знайшов часткове опрацювання й відображення у багатьох наукових працях, що дало можливість констатувати про формування української мови ще в додержавний період. Однак на протоукраїнському ґрунті припало тільки зародження, визрівання й накопичення мовних рис, що згодом дали початок майбутній українській мові, писемні традиції якої тягнуться від XI ст. – від появи писемних українських джерел.

Період XI – XV ст. є показовим і визначальним етапом у формуванні української мови, бо на цей час припало творення й функціонування літературно-писемної мови з унікальними правописом та вимовою. За відсутності в українській лінгвістиці вироблених критеріїв визначення меж між етапами становлення мови в посібнику подано власні принципи, що базуються на внутрішньому й зовнішньому розвитку української мови. За початок відліку української мови взято XI ст., пов'язане з виникненням перших писемних творів у Київській Русі, що відображали риси української мови, і становленням основних рівнів української мови, а за кінець відліку – XV ст., пов'язане з пізнім відтворенням найдавніших українських писемних пам'яток, первинною документацією окремих українських мовних явищ, започаткованих у давньоукраїнській період, та із завершенням формування української мови як окремої системи. В XI – XIII ст. постають і поширюються півднем Русі фонетичні, граматичні, лексичні та інші новотвори, притаманні українській мові, а на період XIV – XV ст. припадає первинна або частіша фіксація українських мовних явищ, започаткованих у минулому.

Передумовами становлення української мови були впливи старослов'янської як першої писемної мови на Русі, розвиток мовнотериторіальних ознак додержавного періоду, українського фольклору та суспільно-політичної мовної практики Київської землі. І весь період XI – XV ст. був сприятливим для розвитку української мови, що охопив існування централізованої Київської держави, Галицько-Волинської Русі і Великого князівства Литовського, тобто являв собою період вільного й самостійного розвитку української мови, аж до кінця XV ст. – до позбавлення українських князівських династій влади і втрати української державності.

Важливість глибокого і ґрунтового пізнання й засвоєння історії української мови, з'ясування розвитку української мови в XI – XV ст., усвідомлення процесу становлення власної писемної традиції зумовили підготування цього посібника. На сьогодні відомо багато лінгвістичних праць з історії української мови, однак немає системного опрацювання всієї наукової бази для комплексного відображення історії української мови і всебічного вивчення її як навчальної дисципліни у вищих закладах освіти. У зв'язку з цим метою написання посібника узагальнення й представлення в широкому обсязі наукових даних з історії української мови XI – XV ст., щоб дати студентам глибокі знання про найбільш давній писемний період розвитку української мови, добитися правильного розуміння й усвідомлення історії становлення й формування української мови, показати стан вивчення вказаного історичного періоду в сучасній лінгвістиці.

Навчальний посібник складається з трьох частин. Перші дві частини структуровано відповідно до становлення основних рівнів української мови – фонетичного, лексичного, словотвірного, морфологічного й синтаксичного, з метою вивчення основних закономірностей розвитку фонетичної системи, лексичного складу, словотвірної структури, граматичної будови української мови в найдавніший писемний період її розвитку – XI – XV століттях. А в третій частині подано вибрані праці з історії вивчення писемних джерел XI – XV ст. і зразки писемних пам'яток для набуття навичок читання й аналізування їх.

Перша частина містить теоретичний матеріал і тематичні таблиці. Теоретичний матеріал зосереджено у чотирьох основних розділах, до вивчення яких підводить вступний розділ, що розкриває важливі поняття з історії української мови як навчальної дисципліни і як наукової галузі. Усі розділи посібника – Вступ, Фонетика і фонологія, Лексика і словотвір, Морфологія, Синтаксис – розкривають процеси дописемного й писемного розвитку української мови – від праслов'янської епохи до XI – XV ст. і акцентують увагу на мовних змінах та процесах, характерних для української мови XI – XV ст. Структурування й групування матеріалу в межах розділів знайшли компактне й стисле відображення в тематичних таблицях. Для узагальнення теоретичного матеріалу й упорядкування тематичних таблиць, а далі для укладання термінологічного словника використано лінгвістичні праці М. А. Жовтобрюха, В. М. Русанівського, С. П. Бевзенка, С. П. Самійленка, О. П. Безпалька, О. С. Мельничука, Л. Л. Гумецької, В. В. Німчука, Г. П. Півторака, П. К. Коваліва, І. І. Огієнка, Ю. В. Шевельова, А. Мейє та інших учених.

Друга частина посібника містить практичний матеріал, термінологічний словник і тестові завдання. Практичний матеріал подано й упорядковано потемно до всіх розділів посібника. Під час збирання фактичного матеріалу для опису мовних явищ, розроблення практичних завдань до розділів, упорядкування тестової частини роботи, уведення фрагментів давніх українських творів особлива увага була звернута на писемні пам'ятки XI – XV століть, зокрема на твори *“Руська правда” XI ст.*, *“Ізборник Святослава 1073 р.” XI ст.*, *“Ізборник 1076 р.” XI ст.*, *“Слово о полку Ігоревім” XII ст.*, *“Повість минулих літ” XII ст.*, *“Галицько-Волинський літопис” XIII ст.*, *“Євсевієве Євангеліє” 1283 р.*, *“Грамоти XIV ст.”*, *“Українські грамоти XV ст.”*, *“Луцьке Євангеліє” XIV ст.*, *“Четья” 1489 р.* та ін. Ґрунтовну базу для підготовки посібника склали і лексикографічні праці, зокрема

“Этимологический словарь славянских языков” (Москва, 1974-2014 pp.), “Словарь древнерусского языка (XI– XIV вв.)” (Москва, 1988-2013 pp.), “Словарь древнерусского языка” в 3-х т. I. I. Срезневского (Москва, 1989 p.), “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” в 2-х т. за ред. Д. Г. Гринчишина, Л. Л. Гумецької, І. М. Керницького (Київ, 1977–1978 pp.), “Історичний словник українського язика. Т. I. А-Ж” за ред. Є. Тимченка (Мюнхен, 1985 p.) та ін.

Практичні, тестові завдання й тексти писемних пам’яток передані тогочасною українською мовою, з використанням графічної системи XI–XV ст. Під час упорядкування завдань без покликання на писемні джерела до уваги взято тогочасну кириличну графіку, зокрема для передання голосних звуків [і], [ě], [е], [ь], [ä], [ы], [у], [ъ], [о], [а] – використано відповідно літери *и, ѣ, е, ь, а, ы, у* (оу, ю), *ь, о, а* (я); для передання приголосних звуків [в], [м], [й], [н], [н’], [р], [р’], [л], [л’], [б], [п], [д], [д’], [т], [т’], [г], [г’], [з], [з’], [ж], [дж], [дз], [дз’], [к], [х], [с], [с’], [ш], [ч], [ц’], [ф] – літери *в, м, й, н, р, л, б, п, д, т, з, г, ж, дж, дз, к, х, с, ш, ч, ц, ф*, а також *щ* – для [шч]. Якщо ж укладено завдання або дібрано текст на основі писемних творів, то використано графіку відповідної писемної пам’ятки. Тому в посібнику знайшли відображення ще й інші букви давньої кирилиці, перейняті з текстів пам’яток, зокрема *Ѧ* «юс малий», *Ѯ* «юс великий», *Ѡ* «омега», *Ѳ* «фіта», *Ѩ* «ксі», *Ѱ* «псі», *ѱ* «іжиця», *Ѳ* «оукъ», *Ѥ* «ксть», йотовані *Ѧ, Ѯ, Ѱ*.

Третя частина посібника містить хрестоматійні матеріали – вибрані наукові праці про писемні пам’ятки давньоукраїнської мови і вибрані тексти писемних пам’яток XI–XV ст., для аналізування наукових праць і мови писемних пам’яток із метою закріплення й поглиблення знань про розвиток української мови в XI–XV ст. З увагою на велику кількість різноманітних історичних студій за основу було взято праці провідних українських дослідників давніх писемних пам’яток (Л. Булаховського, І. Свеніцького, В. Німчука, М. Пешак, В. Русанівського та ін.), щоб дати студентам знання про писемну спадщину XI–XV ст., про правила видання й відтворення давніх творів, про різні підходи вчених до вивчення писемності XI–XV ст. Наукові дослідження представлено в скороченому (зменшеному) вигляді, зі збереженням змісту й форми авторського тексту, крім посилань, приміток, пояснень, прикладів, наведених дрібним шрифтом.

Взірцем для упорядкування текстів писемних пам’яток стала книга В. В. Німчука «Історія української мови : Хрестоматія XI – XIII ст.» (2015 p.). Однак зі всього масиву представлених у вказаній праці і загалом відомих на сьогодні писемних джерел XI–XV ст. використано фрагменти кількох давніх пам’яток, що мали би найбільшою мірою відображати риси української мови кожного століття і загалом специфіку української мови XI–XV ст. (напр., літописи XI–XIII ст., грамоти й ділові документи XIV–XV ст.). Тексти писемних джерел подано за “Правилами видання пам’яток, писаних українською мовою та церковнослов’янською української редакції” В. В. Німчука (К, 1995).

У кінці кожної частини навчального посібника подано списки писемних пам’яток, лексикографічних джерел і рекомендованої літератури, з уведенням до них праць, що стосуються всіх частин посібника. Списки упорядковано за сучасними вимогами щодо подання літератури та з уніфікуванням усіх частин бібліографічного опису праць.

ПРАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

Вступ

1. Засади вивчення української мови XI – XV ст.
2. Слов'янська мовна єдність.
3. Писемність у східних слов'ян.
4. Розвиток української мови.
5. Поняття *руська мова*, *українська мова*.
6. Джерела вивчення української мови.

Завдання

1. Розкрийте значення понять у сучасній лінгвістиці:
“індоєвропейська мова”, “спільнослов'янська мова”, “старослов'янська мова”, “руська мова”, “давньоукраїнська мова”, “староукраїнська мова”, “церковнослов'янська мова”, “нова українська літературна мова”.
2. Розмістіть у послідовності періоди розвитку української мови та проаналізуйте їх:
спільносхіднослов'янський період, *давньоукраїнський період*, *приндоєвропейський період*, *новий український період*, *староукраїнський період*, *спільнослов'янський період*, *сучасний український період*.
3. З'ясуйте відношення між поняттями і місце їх в історії української мови:
“давньоукраїнська мова” і “давньоруська мова”, “походження української мови з праслов'янської” і “походження української мови з киево-поліського й галицько-подільського діалектів”, “виникнення східнослов'янського письма” й “упорядкування східнослов'янського письма”, “пам'ятки української писемності” і “пам'ятки руської писемності”.
4. Визначте стиль давніх писемних пам'яток і згрупуйте їх за стильовою належністю:
“Слово о законі і благодаті” митрополита Іларіона XI ст., “Остромирове Євангеліє” 1056-1057 рр., “Ізборник Святослава” 1073 р., “Мстиславове Євангеліє” близько 1117 р., “Повчання дітям” Володимира Мономаха XII ст., “Галицько-Волинський літопис” 1201-1292 рр., “Кієво-Печерський патерик” XIII ст.
5. Покажіть пам'ятки писемності в порядку від найбільшого до найменшого відображення ними українських мовних рис:
“Руська правда” XI ст., “Ізборник” 1076 р., “Повість минулих літ” XII ст., “Слово о полку Ігоревім” XII ст., “Слово Данила Заточника” XIII ст., “Київський літопис” XII ст., “Євсевієве Євангеліє” 1283 р., “Луцьке Євангеліє” XIV ст., “Четья” 1489 р.
6. Підготуйте дискусію з обговоренням питань:
“виникнення української мови взагалі”, “становлення давньоукраїнської мови”, “формування специфічних рис української мови”, “розвиток східнослов'янської писемності”, “поява перших писемних пам'яток”, “походження назв “українська мова” й “руська мова”.
7. Охарактеризуйте мову давнього писемного твору:
Князь жеє Мстиславъ сѣде на столѣ брата своего Володимеря, на самыи великыи день, в лѣто 6797 12 мѣсяца априля 10 день, и нача княжитѣ по братѣ своемъ, правдолюбіємъ свѣтяся къ всей братіи своей и къ бояромъ и къ простымъ людемъ; и бысть радость велика людемъ тогда: се възкресеніе Господне, а се княже сѣденіе... (ГВЛ, 151).
8. Розкрийте походження літер і графічні особливості давнього писемного тексту:
Ни похваля себѣ глѣти. ні иномоу хвалѣтиж послѣдѣти. въ таинѣ въсе творити: и не на видѣтии чловѣкомъ творити. нѣ тъкомо отъ бѣ хвалы и мѣсти просити: Помышлѣти прѣшествоикъ отъсоудоу. приготованага благага правдѣнымъ (Изб 1076, 472).

Список літератури

- Безпалько О. П. Історична граматика української мови : Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге вид., випр. – К. : “Радянська школа”, 1962. – 512 с.
- Брайчевський М. Походження слов’янської писемності / Михайло Брайчевський. – 4-те вид. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 154 с.
- Житецький П. Г. По поводу вопроса о том, как говорили в Киеве в XIV и XV вв. / П. Г. Житецький. Вибрані праці. Філологія / [упоряд., вступ. стаття і примітки Л. Т. Масенко ; відп. ред. І. П. Чепіга]. – К. : “Наукова думка”, 1987. – С. 287–300.
- Ковалів П. Вступ до історії східнослов’янських мов / Пантелеймон Ковалів ; [ред. проф. В. Стешок] ; Наукове товариство ім. Шевченка. – Нью-Йорк, 1970. – 160 с.
- Німчук В. В. Виникнення східнослов’янської писемності / Василь Німчук // Бібліотечний вісник. – 2000. – № 6. – С. 3–16.
- Німчук В. В. Походження української мови / В. В. Німчук // Етнічна та етнокультурна історія України : У 3-х т. / [ред. О. Б. Діденко, Є. І. Мазніченко, К. В. Харченко ; відп. ред. Г. А. Скрипник]. – К. : “Наукова думка”, 2005. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 351–468.
- Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі “спільної колиски” / Григорій Півторак ; [відп. ред. В. Г. Скляренко]. – К. : “Академія”, 2001. – 152 с.
- Скляренко В. Г. Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження / В. Г. Скляренко ; [відп. ред. Г. П. Півторак]. – К. : “Довіра”, 2006. – 97 с.
- Українська мова : Енциклопедія / [ред. кол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – видання третє, зі змінами і доповненнями. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
- Царук О. Українська мова серед інших слов’янських : етнологічні та граматичні параметри : Монографія / Олександр Царук ; [відп. ред. А. М. Поповський]. – Дніпропетровськ : “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.
- Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов ; [переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка ; редактор Л. Ушкалов]. – Харків : “Акта”, 2002. – 1056 с.
- Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не віборуська мова? З проблем східнослов’янської глотогонії / Юрій Шевельов // Історія української мови : Хрестоматія / [упорядники : С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко]. – К. : “Либідь”, 1996. – С. 191–205.

ФОНЕТИКА І ФОНОЛОГІЯ

1. Спільнослов'янські звукові зміни

- 1.1. Становлення праслов'янської звукової системи.
- 1.2. Палаталізація приголосних звуків [g], [k], [x].
- 1.3. Сполучення приголосних зі звуком [j].
- 1.4. Зміни в системі вокалізму.
- 1.5. Структурування й перебудова складів.

Завдання

1. Відтворіть індоєвропейські форми праслов'янських слів:

*drugъ, *kosa, *sadъ, *dŏti, *mostъ, *vьrxъ, *dymъ, *slovo, *sluxъ, *dvьrbъ, *godъ, *krasa, *směxъ, *konь, *rьlnъ, *duša, *lьnъ, *dvorъ, *rametъ, **tьma, *kl'učъ, *zъykъ, *divo.

2. Дайте характеристику слов'янських звуків у порівнянні з індоєвропейською мовою:

*krěpiti, *němъ, *dobrota, *duxъ, *kriknŏti, *blědnъ, *nožъ, *klęiva, *tьrgъ, *večerъ, *tvьrdъ, *bogatъ, *krьstъ, *agoda, *dъždъ, *xьlmъ, *kŏdělъ, *ledъ, *košikъ, *tьrnъ, *novьbъ.

3. Зробіть складоподіл праслов'янських слів і зіставте з індоєвропейською мовою:

*sila, *mirъ, *kremy, *zŏbъ, *bělъ, *pěna, *vdova, *stěna, *zętъ, *kry, *starъ, *orьlъ, *mŏdrъ, *vьlna, *kosarъ, *sněgъ, *mьgla, *synъ, *besěda, *kradja, *bělъka, *svętъ, *bratъ.

4. Доберіть індоєвропейські форми до українських слів і поясніть їх звукозміни:

даръ, роса, чистый, возъ, с'ѣчь, сухъ, веселый, тынь, вино, м'ѣхъ, великъ, с'ѣно, голубъ, м'ѣра, синиш, вести, медъ, коваль, рьже, снѣха, плътъ, лебедъ, чьрь, радъ, путо, путь.

5. Визначте праслов'янські форми українських слів і поясніть їх складоподіл:

с'частье, дръжати, чьстьныи, насм'ѣшка, правьднъ, льсть, б'ѣднъ, м'ѣшькъ, хьтрь, зьрно, гьнати, с'тъня, борьць, сьртъ, дръва, пьрвыи, гьрньчаръ, сьрдьце, гьрдъ.

6. Розкрийте походження шиплячих і свистячих звуків у давніх українських словах:

ночь, дышати, св'ѣча, друзи, плашу, гр'ѣшница, нужьда, кричати, вълчиш, учениц'ѣ, сушити, мажу, сьльнце, дьлзи, мус'ѣ, п'тица, юньць, можеши, страши, колочу, зв'ѣзда, дочи, тьрзати, роца, плачь, страшнъ, тьлци, дьлжьникъ, цв'ѣтъ.

7. З'ясуйте причини появи м'яких приголосних звуків у давніх українських словах:

каплѣа, ноша, бурѣа, дружьба, в'ѣньць, тыща, служу, сьчунъ, творю, круча, люблю, межа, волѣа, пуцу, кьнѣже, мечъ, ноз'ѣ, гоню, нарицати, р'ѣчка, ворози, блюдо, р'ѣжу, кольшу, сажѣа, ловлю, вѣжу, настуси, ѣжьсжу, руц'ѣ, земля.

Список літератури

Безпалько О. П. Історична граматика української мови: Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К.: “Рад. школа”, 1962. – 512 с.

Жовтобрюх М. А. Фонетика / М. А. Жовтобрюх // Історія української мови. Фонетика / [ред. кол.: В. В. Німчук (відп. ред.), М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: “Наукова думка”, 1979. – С. 63–329.

Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе; [перевод Д. Кудрявского, переработ и допол. по седьм. франц. изданию А. Сухотиним; под ред. и с примеч. Р. Шор; вступ. ст. М. Сергиевского]. – М.: “Едиториал УРСС”, 2002. – 512 с.

Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; перевод и примечания П. С. Кузнецова; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е издание. – М.: “Прогресс”, 2000. – 493 с.

Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / Г. П. Півторак; [відп. ред. В. Г. Скляренко]. – К.: “Наукова думка”, 1988. – 280 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов; [переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов]. – Харків: “Акта”, 2002. – 1056 с.

2. Східнослов'янські фонетичні явища

- 2.1. Фонетична система східнослов'янських мов.
- 2.2. Побудова складів у дописемний період.
- 2.3. Вокалічні й консонатні фонетичні явища.
- 2.4. Чергування голосних і приголосних звуків.
- 2.5. Розвиток нових звукосполучень.

Завдання

1. Зробіть аналіз голосних звуків та їх функціонування в східнослов'янський період:
**bergyni, *xvoja, *děvka, *xyliti se, *kladъ, *gonitva, *ŭby, *jъměnje, *bojati se, *golъje, *xrestěti, *gor'e, *bělostь, *kysnQti, *xornitelъ, *grъmětі, *sluxati, *dostojъnъ, *kolęda.*
2. Охарактеризуйте приголосні звуки та їх вживання на східнослов'янському ґрунті:
**grъdyni, *lice, *xlěbati, *dělo, *gonitelъ, *jъskra, *lězti, *xmara, *grebtі, *kaša, *xapatі, *junakъ, *lisica, *lipa, *xmyzъ, *ežina, *jъgrіšče, *bludо, *kolsъje, *jarъje, *dbrъzati.*
3. Проаналізуйте звукові зміни в словах, реалізовані на східнослов'янському ґрунті:
олена, синица, осенньныи, мѣзиныць, осетръ, озерьныи, гастребѣ, дгатьель, ожинна, дѣта, патыи, дручити, Олександрѣ, маць, одинакъ, Олена, сѣма, беремѣ, двигнути, гѣгна.
4. Виділіть рефлекси дифтонгічного сполучення «голосний + м, н»:
мати, мьну, розминати; звукъ, звонъкъ, звучьнъ, звонити; начати, начьну, начинати, начало; путо, опона, припати, припинати; взати, възьму, възимати; дуги, дьму, надьмати; памѣть, помьнити, поминати.
5. Визначте рефлекси сполучень [ор], [ол], [ер], [ел] на слов'янському ґрунті:
берегъ, ворота, полонъ, король, володѣти, орачъ, колось, дерево, врагъ, холодъ, робота, жереба, рало, молоты, солома, береза, локть, середа, золото, колода, дорожка, стеречи, ратаи, чрѣво, городити, рости, горобець, долонь.
6. Вкажіть на типи чергувань голосних звуків у словах і причини їх виникнення:
везти – возити, стати – стоѣти, рѣвати – отъривати, вѣнъкъ – вью, трати – трусити, звѣкати – звенети, лѣтати – летѣти, умирати – умьру, колоты – колю, орати – рало, сѣѣти – сито, жати – жьну, полоты – полю, боротисѣ – борюся.
7. З'ясуйте типи чергувань приголосних звуків у словах і причини їх виникнення:
хотѣти – хочу, видѣти – вижу, славити – славлю, веду – вела, мостити – моцу, плету – плела, носити – ноша, класти – кладу, ѣздити – ѣждьджу, служити – слуга, возити – возжу, корити – корю, томити – томлю, плакати – плачу.

Список літератури

- Безпалько О. П. Історична грамати́ка української мови : Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : “Рад. школа”, 1962. – 512 с.
- Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна професійна пам'ятка української мови / Дмитро Гринчишин // Записки Наукового товариства імені Шевченка : Праці Філологічної секції / [ред. : М. Ільницький, О. Купчинський]. – Львів : Наук. тов.-во імені Шевченка, 1995. – Т. 229. – С. 251–276.
- Жовтобрюх М. А. Фонетика / М. А. Жовтобрюх // Історія української мови. Фонетика / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1979. – С. 63–329.
- Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е издание. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.
- Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / Г. П. Півторак; [відп. ред. В. Г. Скляренко]. – К. : “Наукова думка”, 1988. – 280 с.
- Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри : Монографія / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.
- Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов; [переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов]. – Харків : “Акта”, 2002. – 1056 с.

3. Фонологічна й фонетична системи української мови XI – XV ст.

- 3.1. Характеристика голосних і приголосних фонем.
- 3.2. Зміни у вокалізмі й консонантизмі.
- 3.3. Наслідки занепаду звуків [ъ], [ь] у системі голосних.
- 3.4. Наслідки занепаду звуків [ъ], [ь] серед приголосних.
- 3.5. Фонологічна система після занепаду [ъ], [ь].

Завдання

1. Відтворіть українською мовою слова з поясненням рефлексів голосних звуків:
**bratana, *krQiti se, *xidъ, *drëmati, *jъnъjъ, *bermę, *domysliti, *jętry, *nemQdrę, *koldežъ, *xъmelъ, *dušъnъ, *kl' ucarę, *doba, *natręsti, *kloniti se, *gluxъjъ, *nizъ, *klQbъkъ.*
2. Запишіть українською мовою слова з поясненням рефлексів приголосних звуків:
**dol' a, *nebesъnъjъ, *družina, *xvostъ, *kradenъje, *božъskъ, *glQbokъ, *dëtišče, *koxati se, *nečъstъ, *bitъje, *gor' estъ, *kapnQti, *gQstina, *kъnędъzъ, *xlъbъcъ, *lisa, *klasti.*
3. Доберіть українські відповідники з поясненням сильних і слабких позицій [ъ], [ь]:
**novinъka, *kъniga, *dъnëstrъ, *božъjъ, *klevetъnikъ, *dQbъkъ, *kъrčъta, *jъgrъcъ, *dъnъnъjъ, *dъxorъ, *jъskra, *koldъnъ, *dъkti, *nizъkъ, *dълъznikъ, *xълstъ, *jъgrati, *grъkъ.*
4. Розкрийте причини й наслідки занепаду редукованих у межах голосних звуків:
домъ, правдъnyi, хмель, тпъtати, въръnyi, сьбрати, кръшка, соль, мьстъ, пришъльць, вьсь, глътка, тьрнь, брнъти, котъ, тръвога, зьрнь, вълчица, жьртва, твьрдити, вьслъ, блъскъ, вьришина, тълстъ, хрбътъ, шьвьць, соснь.
5. Вкажіть на причини й результати занепаду редукованих серед приголосних:
ростълина, кожъдъnyi, стъкло, бъчела, вънчанье, отьдати, жъньць, поздъnyi, кривда, сильnyi, рекъ, сьшити, чълна, дълги, въстъникъ, къто, дъxorъ, некъ, сьрдъце, мърочъникъ, жълти, чъто, осенью, житие, сьдоровы.
6. Проаналізуйте типи чергувань голосних звуків у давніх українських словах:
посъль – посъла, творъць – творъца, журавль – журавля, свекръ – свекра, гръмъ – гръмъти, хръстъ – хръстити, конъ – коня, печь – печи, село – сельськыи, въоро – въоръ, пальць – пальца, замъкъ – замъка, ночь – ночи, рьвъ – рьва, гора – горъ.
7. Виділіть типи чергувань приголосних звуків у давніх українських словах:
мастити – мастъnyi, зlostъ – зlostъникъ, мъстъце – мъстити, хрускъ – хрускънути, користъnyi – користъ, тыжъдънь – тыжъдъньвыи, перстънь – перстъня, къто – кого, шьдлъ – шъла, мogle – могла, гърньчаръ – гърньчы, съдлъ – съла.

Список літератури

- Безпалько О. П. Історична граматика української мови : Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : “Рад. школа”, 1962. – 512 с.
- Гринчишин Д. Четъя 1489 року – видатна конфесійна пам’ятка української мови / Дмитро Гринчишин // Записки Наукового товариства імені Шевченка : Праці Філологічної секції / [ред. : М. Ільницький, О. Купчинський]. – Львів : Наук. тов.-во імені Шевченка, 1995. – Т. 229. – С. 251–276.
- Жовтобрюх М. А. Фонетика / М. А. Жовтобрюх // Історія української мови. Фонетика / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1979. – С. 63–329.
- Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е издание. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.
- Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / Г. П. Півторак; [відп. ред. В. Г. Скляренко]. – К. : “Наукова думка”, 1988. – 280 с.
- Царук О. Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та графічні параметри : Монографія / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.
- Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов; [переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов]. – Харків : “Акта”, 2002. – 1056 с.

4. Продовження розвитку фонетичних рис української мови

- 4.1. Історія звуків [e], [i], [ы].
- 4.2. Зближення звуків [e] з [и], [o] з [у].
- 4.3. Перехід [e] в [o], [o] в [a], [e] в [a].
- 4.4. Фонетичні зміни на початку слова.
- 4.5. Ствердіння приголосних звуків.

Завдання

1. Простежте історію голосних від праслов'янської до сучасної української мови:
**istina, *světo, *dunajъ, *moldъь, *nebo, *ablъko, *volsъ, *trъvoga, *lěsъkъ, *žargъ, *ognъ, *svęto, *kolačъ, *gadanjъe, *dQga, *žiti, *lixo, *čelo, *nosъ, *dQbъ, *uxo, *mylo.*
2. Опишіть історію приголосних від праслов'янської до сучасної української мови:
**drugъ, *berzovъьsъ, *klějъ, *xlěvъ, *gQsакъ, *lęgti, *kon'uxъ, *dъrъžava, *xvatiti sę, *greby, *aščerica, *dymnica, *gornitva, *gorditi, *gorъkъjъ, *xlorotъ, *dumatі, *groza, *dъždъiti.*
3. Порівняйте складоподіл давніх українських слів із сучасною українською мовою:
гостиньць, мълчаніе, метъла, свѣтъло, гръчьскъ, събрьъ, красивьци, дълбати, цвѣтъ, гривьнь, высокьци, сьръпъ, родъство, вихрь, хлѣбъньци, весло, пълкъ, веселіе, краина.
4. Покажіть відмінності між звуками давньої та сучасної української мови:
стрѣла, рогъ, зима, чърньци, тѣло, густа, мозъла, вьртѣти, брести, хвала, густьци, кривьдити, учение, худьци, нива, малина, вечеръ, хрѣщъ, рыба, зорѣ, тълстьци, камънь.
5. Охарактеризуйте зміни голосних звуків упродовж усього писемного періоду:
богатьство, ѣсньци, џека, земьньци, ѣбълъко, мачеха, шьлкъ, семьци, колатати, чловѣкъ, паробъва, женатыци, колачъ, силовати, богатѣти, покидъкъ, желудъ, бораници, готовити, ѣзвина, вечерѣти, пьнькъ, малеваньци, пьшено, лънькъ.
6. Проаналізуйте зміни приголосних звуків упродовж усього писемного періоду:
весна, лебедъ, мьръньци, тишина, шелестъ, ѣрьмо, широкьци, ключаръ, чърньць, мьнути, пѣсьнька, гллубина, морьськици, царъ, пьшеница, бережистьци, свѣчька, невѣрьеци, сильньци, бавитисѣ, снѣжькъ, любовъ, чърствъ, мѣчькъ, степъ.
7. Прокоментуйте зміни, що відбулися на початку слів у давній українській мові:
отъчизна, ѣворъ, играти, ѣгода, острьци, арбузъ, ѣвитисѣ, осподаръ, имати, ольшина, ѣсьнь, овьџа, ѣловьци, окъно, игрьць, отъпускати, ѣма, огнь, игрище, ватра, улиџа, овьса, игъла, осударьци, отъдати, ольха, уxo.

Список літератури

- Безпалько О. П. Історична граматика української мови : Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : “Рад. школа”, 1962. – 512 с.
- Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови / Дмитро Гринчишин // Записки Наукового товариства імені Шевченка : Праці Філологічної секції / [ред. кол. : М. Ільницький, О. Купчинський]. – Львів : Наук. тов.-во імені Шевченка, 1995. – Т. 229. – С. 251–276.
- Жовтобрюх М. А. Фонетика / М. А. Жовтобрюх // Історія української мови. Фонетика / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1979. – С. 63–329.
- Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е издание. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.
- Наконечний М. Ф. До вивчення процесу становлення й розвитку фонетичної системи української мови / М. Ф. Наконечний // Питання історичного розвитку української мови / [ред. кол. : І. К. Білодід (відп. ред.), С. П. Бевзенко та ін.]. – Харків : Вид-во Харків. держ. університету, 1962. – С. 125–165.
- Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / Г. П. Півторак; [відп. ред. В. Г. Склярєнко]. – К. : “Наукова думка”, 1988. – 280 с.
- Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов; [переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов]. – Харків : “Акта”, 2002. – 1056 с.

ЛЕКСИКА І СЛОВОТВІР

1. Формування праслов'янського лексичного складу

- 1.1. Спільноіндоєвропейський словниковий фонд.
- 1.2. Міжіндоєвропейські лексичні паралелі.
- 1.3. Праслов'янський лексикон.
- 1.4. Праслов'янські лексичні запозичення.
- 1.5. Міжслов'янські лексичні зв'язки.

Завдання

1. Виділіть і проаналізуйте за допомогою словників індоєвропейські лексеми:
**bermę, *sestra, *dyxati, *bratrъ, *diviti sę, *svekry, *bēda, *tъstъ, *dosaditi, *baba, *čerpъ, *selzenъ, *vydra, *svini, *agnę, *sorka, *Qty, *tetervъ, *drēmati, *piskarъ, *pelva.*
2. Визначте й охарактеризуйте за допомогою словників західноіндоєвропейські, східноіндоєвропейські та південноіндоєвропейські лексичні одиниці:
**dolnъ, *rъrstъ, *telę, *kuna, *berstъ, *brъzъ, *božъjъ, *soldъ, *drobiti, *krivъ, *borda, *ryba, *jablo, *sejati, *grabъ, *červo, *lěkъ, *bobъ, *sъdravъ, *bogatъ, *bronъ, *čъrnъ, *dĕra.*
3. Виберіть власне праслов'янські номінації і дайте їм характеристику:
**avorina, *bogyni, *blъskъ, *drazniti, *agoda, *dĕvica, *besĕda, *dogarati, *bezl'udъnъjъ, *dĕtę, *jama, *glĕdĕti, *esetrovъjъ, *bogatъstvo, *dostatъkъ, *ęčъmenъ, *ablonovъjъ, *glumiti sę.*
4. Виокреміть праслов'янські запозичення і з'ясуйте їх значення:
**arъto, *hjudo, *slugiti, *lixva, *dumati, *askyni, *jariti sę, *dъska, *ban'a, *osъlъ, *avorъ, *osъtъ, *tĕsto, *klъbъkъ, *dъpъlo, *xręščъ, *mečъ, *lękati, *poganъjъ, *griva, *xormъ.*
5. Відзначте, для яких слів'янських мов характерні найменування:
**bergyni, *dĕtina, *bĕlъka, *gъrnъsъ, *palъsъ, *bĕlъto, *gadъ, *rъsъ, *godina, *Qzъ, *družъka, *bordatъjъ, *dobl'estъ, *xvalъba, *kokotъ, *sobaka, *gorditi, *kliknQti, *xlĕvъ.*
6. Випишіть із тексту праіндоєвропейські слова і розкрийте їх значення:
Поляне бо своих отецъ обычай имуть кротокъ и тихъ, и стыдъѣне къ снохамъ своимъ и къ сестрамъ, къ матеремъ и к родителемъ своимъ, къ свекровемъ и къ деверемъ велико стыдъѣне имъѣху, брачный обычай имяху: не хожаше зятъ по невѣсту... (ПВЛ, 14-15).
7. Підкресліть у тексті праслов'янські слова і з'ясуйте їх значення:
Яко же бо олово гинеть часто разливаемо, тако и человекъкъ, приемля многия бѣды. Никто не может соли зобати, ни у печали смыслити; всякъ бо человекъкъ хитритъ и мудритъ о чужожи бѣди, а о своєї не можетъ смыслити (СДЗ, 12-13).

Список літератури

- Андерш Й. Ф. До питання про чесько-українські мовні зв'язки найдавнішої доби / Й. Ф. Андерш // Слово і труд / [редкол.: І. Ф. Андерш, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Іжакевич (голова) та ін.]. – К.: “Наукова думка”, 1976. – С. 59–66.
- Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе; [перевод Д. Кудрявского, переработ. и допол. по седм. франц. изданию А. Сухотиним; под ред. и с примеч. Р. Шор; вступ. ст. М. Сергиевского]. – М.: “Едиториал УРСС”, 2002. – 512 с.
- Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е издание. – М.: “Прогресс”, 2000. – 493 с.
- Німчук В. В. Праслов'янська лексика / Німчук В. В. // Історія української мови. Лексика і фразеологія / [ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга]; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: “Наукова думка”, 1983. – С. 15–28.
- Півторак Г. П. До питання про українсько-білоруську мовну взаємодію донаціонального періоду / Г. П. Півторак // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 31–40.
- Русанівський В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI – XVII ст. / В. М. Русанівський. – К.: “Наукова думка”, 1973. – 28 с.
- Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія / Олександр Царук. – Дніпропетровськ: “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.

2. Становлення лексики української мови XI – XV ст.

- 2.1. Українська лексична спадщина.
- 2.2. Власне українська лексична основа.
- 2.3. Семантичні зміни в українській лексичній.
- 2.4. Розвиток синонімії, антонімії та омонімії.
- 2.5. Стилістичні особливості української лексики.

Завдання

1. Виділіть слова спільнослов'янської спадщини й поясніть їх значення:
паб'лько, гребля, чадо, пасьнь, раць, вьрста, павьньми, баб'ька, отьчимь, бедро, др'ьмати, березовьми, сновати, бес'ьдовати, сорочька, роженьми, весельє, дятель, осььми.
2. Покажіть спільносхіднослов'янські й українські слова та розкрийте їх значення:
дружьба, нитька, борошно, свита, льстивь, голуьька, стр'ьльць, пьзати, мачеха, хьтрьць, ватра, байка, жонька, дьнина, собачька, дев'яностьми, осокорь, гн'ьздо, тямити.
3. Виокреміть давні українські запозичення й прокоментуйте їх значення:
хьцьньми, капуста, пицца, виноградьньми, изьбрати, осьазаньа, порфира, шатро, базарь, казна, злод'ьби, трьсть, св'ьтитиса, обитати, философь, дьци, горьчица, жемьчугь.
4. Зіставте семантично давні українські слова з їх праслов'янськими відповідниками:
перепель, лисица, цв'ьть, виноградь, грубьми, вьязь, лоза, духь, зор'я, клонитиса, козьль, сторона, сьребро, св'ьтити, вертеть, м'ьстаць, воля, дружина, животь, родьня.
5. Розкрийте семантичні відношення між словами та їх стилістичні особливості:
в'ьцати, речи; шьствовати, ходити; одежа, од'ьние, од'ьчанье; хоромь, домь, истьба; страна, земля, край, сторона; тьлстьми, тьнькьми; л'ьто «рік», л'ьто «пора року».
6. Проаналізуйте слова в тексті з погляду їх семантичної структури: *Земля тутньеть, р'ькь мутно текуть, пороси поля прикрывають, ст'ьзи глаголють; половци идуть оть Дона, и оть моря, и оть вс'ьхь странь руськьхь плькьхь оступиши* (СПІ, 5і).
7. Охарактеризуйте слова в тексті з погляду їх стилістичного навантаження:
“Земля наша крещена, и н'ьсть у нась учителя, иже бы ны наказаль, и поучаль нась, и протолковаль святаь книги. Не разум'ьемь бо ни гречьску языку, ни латыньску; они бы ны онако учать, а они бо ны и онако...” (ПВЛ, 21-22).

Список літератури

- Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови / Дмитро Гринчишин // Записки Наукового товариства імені Шевченка : Праці Філологічної секції / [ред. : М. Ільницький, О. Купчинський]. – Львів : Наук. тов.-во імені Шевченка, 1995. – Т. 229. – С. 251–276.
- Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. / Пантелеймон Ковалів. – Нью-Йорк, 1962. – Т. I : Основний фонд. – 445 с. ; 1964. – Т. II : Запозичення. – 323 с.
- Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексичній українській мові / В. В. Німчук ; [відп. ред. С. П. Бевзенко]. – К. : “Наукова думка”, 1992. – 416 с.
- Німчук В. В. Лексика давньоруської мови / Німчук В. В. // Історія української мови. Лексика і фразеологія / [ред. кол. : В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга] ; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 29–163.
- Німчук В. В. Лексика пам'яток XI–XIII ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови / Німчук В. В. // Жанри і стилі в історії української літературної мови / [відп. ред. Єрмоленко С. Я.]. – К. : “Наукова думка”, 1989. – С. 5–56.
- Пещак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / М. М. Пещак ; [відп. ред. І. П. Чепіга]. – К. : “Наукова думка”, 1979. – 268 с.
- Русанівський В. М. Семантичні процеси розвитку української лексики / Русанівський В. М. // Історія української мови. Лексика і фразеологія / [ред. кол. : В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга] ; Академія наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 660–715.
- Царук О. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри : Монографія / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.

3. Словотворення іменних частин мови

- 3.1. Словотвірна система української мови.
- 3.2. Дери́вація іменників.
- 3.3. Словотвір прикметників.
- 3.4. Дери́вація числівників.
- 3.5. Словотвір займенників.

Завдання

1. Розмежуйте слова на похідні й непохідні:

стольць, крѣпость, тополь, новий, сьльнце, дороги, берегь, гьрдьць, лиши, кьто, вечерь, мильи, рѣчька, радь, внукь, поусть, слѣдь, челадь, лѣсьць, свѣть, ловы, служьба.

2. Визначте способи творення давніх українських слів:

приказь, писарь, чьрница, семеро, косарь, прадѣдь, неприятель, тьрговьць, сыновьнь, братьськь, три сьтъѣ, неволя, памѣть, милосердьк, прѣмудрь, нѣчьто, свѣтль, вѣрьний.

3. Охарактеризуйте іменники за структурою і визначте способи творення похідних:

братіє, словеси, мыслію, облакы, пьлкы, струны, повѣсть, оружино, жалость, знаменіє, конець, русци, соловію, соколы, половци, стьль, гнѣздо, свѣть, землѣ, обычаѣ, звонь, обиду, иноходьцы, чловѣкомь, костьми, зорьми, пустыни, побѣдами (СП, ̑-ка).

4. Поділіть прикметники на похідні й непохідні, визначте способи творення похідних:

сребренья, смысленаго, небесныя, многоразличных, чужеи, печалну, студеною, красень, сладкое, дождевыи, честень, славень, крѣпокь, щедрь, скупь, мудра, внутреняя, безумному, благых, премудрому, мирских, дивнѣи, зобразну, ласковая (СДЗ, 4-29).

5. Проаналізуйте структуру числівників і творення похідних числівників:

семьюдесять, третьей, одинь, двѣ, три, первши, двою, двудесяту, другья, нѣколико, другимь, трех, колько, тысящь, первых, другаго, другоѣ, семидесят, десятый, тысячи, единь, полъ города, четвертый, второмь, четырма, двѣ тысячѣ, двѣма (ПВЛ, 12-98).

6. З'ясуйте походження і способи творення похідних займенників:

кто, его, чьєи, им, свою, сам, ему, кого, мене, на нем, самому, оному, что, мое, сему, ким, нимь, томь, всѣм, него, онь, их, которыи, тѣмь, своѣ, своего, него, того, инѣмь, сего, чемь, самого, тои, сами, собою, собѣ, всѣкь, всѣко, еи, кому, вси, онѣм, всѣх (ІР, 186-200).

7. Випишіть із тексту іменні частини мови й охарактеризуйте їх за структурою:

О Рускаѣ землѣ, уже за шеломанемь еси! Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣють съ морѣ стрѣлами на храбрыѣ пьлкы Игоревы. Землѣ тутнеть, рѣкы мутно текуть, пороси полѣ прикрывають, стьзи глаголють: половци идуць оть Дона, и оть морѣ, и оть всѣхь странь рускыѣ пьлкы оступиши (СП, ̑i-̑i).

Список літератури

- Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
- Безпалько О. П. Исторична граматика української мови : Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : “Рад. школа”, 1962. – 512 с.
- Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко ; [відп. ред. В. В. Німчук]. – К. : “Наукова думка”, 1978. – 208 с.
- Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV– XV ст. / Л. Л. Гумецька ; [відп. ред. І. М. Керницький]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
- Мартынов В. В. Праславянская и балто-славянская суффиксальная деривация имен / В. В. Мартынов. – Минск : “Наука и техника”, 1973. – 59 с.
- Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе ; [перевод Д. Кудрявского, переработ. и допол. по седьм. франц. изданию А. Сухотиным; под ред. и с примеч. Р. Шор ; вступ. ст. М. Сергиевского]. – М. : “Едиториал УРСС”, 2002. – 512 с.
- Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе ; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном ; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е изд. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.

4. Словотвір дієслів і незмінних частин мови

- 4.1. Словотворення дієслів.
- 4.2. Дери́вація прислівників.
- 4.3. Словотвір прийменників.
- 4.4. Дери́вація сполучників.
- 4.5. Словотвір часток.
- 4.6. Дери́вація вигуків і звукосполучень.

Завдання

1. Визначте частиномовну належність і словотвірну похідність номінацій:
вєскорѣ, замужь, подьлѣ, обвинити, недалеко, повѣдати, иногда, вѣрно, таки, вєпрорѣдѣ, почьто, лѣтось, межи, безвѣсти, селико, полуночи, ради, звона, тьгда, черезь.
2. Згрупуйте слова за частинами мови й способами творення в межах частин мови:
приклони, вьсьде, мыслити, избываа, послушаи, оживити, почьстити, подалѣ, дотуда, ночьсь, полудньи, нежели, доньнѣ, радьма, вьзлѣ, ськраа, отьселѣ, чьтобы, кь вьрху, безвьодьнѣ, лелѣати, закалена, на передѣ, потомѣ, имѣа, вь днь, мирно.
3. Виділіть похідні дієслова й проаналізуйте їх словотвірні особливості:
сѣставить, проклѣти, похвали, пооучѣти, повѣдають, прилежаахоу, подвигнушасѣ, приближи, подвигнѣмь, вождити, боудоуть, накаплють, ѣвити, вьзираахѣ, правѣахоу, приими, поклонѣти, коньчавають сѣ, видѣти, творѣть, плачють (Изб 1076, 151-172).
4. Виокреміть похідні прислівники й розмежуйте їх за способами творення:
заутра, тогда, оттоле, доньнѣ, лѣтомь, трищи, троиче, вельми, назади, донде, нынѣ, вчера, всегда, нечисто, николи, надвое, дивно, всюду, невоздержанно, многажды, криво, отсюда, достойно, наутрия, поистинѣ, крѣлко, исперва, вкупѣ (ПВЛ, 12-80).
5. Розподіліть слова на прийменники, сполучники, частки й поясніть їх творення:
по, бо, же, да, предѣ, изь, межю, аще, бы, та, около, оть, зане же, надѣ, противу, подь, яко, дѣля, до, ради, пакы, дондеже, поне же, кь, на, даже, про, о, не, сь, прежде, подле, посреди, но, развѣ, где, или, бес, вь, со, передѣ, иже, преже, но, хотя, зане, изь (ГВЛ, 77-102).
6. Випишіть із тексту дієслова, охарактеризуйте їх структуру й способи творення:
Р(ч)е гь своимь оученикомь. нынѣ прослави сѣ снѣ члвчьскь и бѣ прослави сѣ о нѣмь. ащѣ бѣ прослави сѣ о нѣмь. и бѣ прославить к вь себе. и абьк прославити и. ча(д)ца и юце с вами ксль. вьзицете мнь. тако же рсхохъ шодѣкмь. тако яможе азъ идоу (ЄС, 208).
7. Виберіть із тексту прислівники, опишіть їх структуру і дери́вацію похідних:
Ярославна рано плачеть вь Путивлѣ на забралѣ, а ркучи: “О вѣтрѣ, вѣтрило! Чему, господине, насильно вѣши? Чему мычси хиновьскы стрѣлки на своєю нетрудною крилюю на моєа лады вои? Мало ли ти бѣишет горѣ подь облакы вѣати...” (СПП, лж).

Список літератури

- Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
- Безпалько О. П. Исторична граматика української мови : Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : “Рад. школа”, 1962. – 512 с.
- Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька ; [відп. ред. І. М. Керницький]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
- Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе ; [перевод Д. Кудрявского, переработ. и допол. по седьм. франц. изданию А. Сухотиним ; под ред. и с примеч. Р. Шор ; вступ. ст. М. Сергиевского]. – М. : “Едиториал УРСС”, 2002. – 512 с.
- Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе ; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном ; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е изд. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.
- Мельничук О. С. Историчний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство : Збірник статей / [редкол. : Л. А. Булаховський (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – Т. III. – С. 124–194.

МОРФОЛОГІЯ

1. Граматичні системи іменника та прикметника

- 1.1. Історія граматичних категорій іменників.
- 1.2. Особливості відмінювання давніх іменників.
- 1.3. Розвиток граматичних категорій прикметників.
- 1.4. Відмінювання коротких і повних прикметників.

Завдання

1. Визначте типи відмінювання давніх українських іменників:
брань, дворьць, дитина, мирь, правьдьникъ, третина, чьрница, величьство, рало, жизнь, купьць, писарь, богатьство, служба, гьрло, десѧтина, учитель, шило, пьрстьнь.
2. Розподіліть іменники чоловічого роду за давніми основами:
сынъ, столъ, конь, огнь, камь, краи, тьсть, олень, днь, пьлкь, ножь, пнь, пирь, пьсь, садъ, корьнь, плодъ, мирь, вьрхъ, отьць, гость, мужь, мечь, раи, друзь, зусь, гвоздь, голубь.
3. Розмежуйте іменники жіночого роду за давніми основами:
земля, вода, пѧтица, туча, дьчи, дань, мьлния, мати, жьрдь, сньха, чьсть, степь, рьжь, душа, кость, осень, свекрь, рыба, цьркь, пѧсьнь, цѧча, вѧсть, повѧсть, жизнь, роль.
4. Розформуйте іменники середнього роду за давніми основами:
число, море, има, осьля, око, село, лице, слово, зьло, дерево, вѧче, сьрдьце, чудо, путо, поле, веселик, козьля, сѧма, озеро, небо, дѧтя, сѧно, мясо, сьльнць, вино, пьшено.
5. Поділіть прикметники на членні й нечленні, визначте їх граматичні ознаки:
добрь, новь, соухъ, добрьи, великьи, синиш, лютьи, великь, вѧбрьньи, свѧтъ, голыи, ветьхъ, слѧвь, старьи, голъ, деревань, молчаливь, бѧлая, правьдивь, жьлтци, чистая.
6. Згрупуйте прикметники на якісні, відносні й присвійні:
овьчь, деревань, кожань, горькь, вьльч, львовь, пророчь, тѧжькь, людьскь, мирьнь, богатъ, широкъ, достоинь, низькь, братьскь, чьстьнь, жестокъ, льнань, змиевь, любь, глубокъ, дьрзькь, крѧвькь, свѧтьль, кьняжь, золочьнь, сыновьнь, высокь.
7. Провідмініяйте словосполучення в однині, множині й двоїні:
хьтрь звѧрь, высокь домъ, сине море, добрь юноша, добра дьчи, новь днь, мудра кьнига, сине небо, сильньи дьждь, смѧлая сестра, добрьи человькь, дальня дорога.

Список літератури

- Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
- Безпалько О. П. Історична граматики української мови : Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : “Рад. школа”, 1962. – 512 с.
- Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам’ятка української мови / Дмитро Гринчишин // Записки Наукового товариства імені Шевченка : Праці Філологічної секції / [ред. : М. Ільницький, О. Купчинський]. – Львів : Наук. тов.-во імені Шевченка, 1995. – Т. 229. – С. 251–276.
- Грищенко А. П. Прикметник / А. П. Грищенко // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 163–215.
- Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе; [перевод Д. Кудрявского, переработ. и допол. по седьм. франц. изданию А. Сухотиним; под ред. и с примеч. Р. Шор; вступ. ст. М. Сергиевского]. – М. : “Едиториал УРСС”, 2002. – 512 с.
- Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е изд. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.
- Самійленко С. П. Іменник / С. П. Самійленко // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 16–128.
- Царук О. Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри : Монографія / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.

2. Граматичні класи займенника і числівника

- 2.1. Становлення граматичних категорій займенників.
- 2.2. Словозміна особових і неособових займенників.
- 2.3. Усталення граматичних категорій числівників.
- 2.4. Словозміна кількісних і порядкових числівників.

Завдання

1. Поділіть займенники на розряди за значенням і дайте їм характеристику:

пазъ, то, онъ, она, овъ, ово, сама, такъ, тако, пако, какъ, кака, въстако, сикъ, сика, ино, кѣто, иже, юже, паже, мои, мога, твои, твоѣ, твога, свои, своѣ, свога, нашъ, наша, ваиш, ваше, чьи, чьѣ, чьѣа, кѣи, коѣ, кога, чѣто, въсь, се, си, сиць, сица, ны, вы, насъ, васъ, себе, тебе.

2. Розмежуйте займенники за типами відмінювання (іменниковим і прикметниковим):

собою, нами, твога, юже, ова, сьсь, оныи, въсе, въстако, иноѣ, вама, въсьѣми, ѣму, чему, цѣмъ, наю, тѣхъ, коль, така, сила, кѣждо, какъ, мѣною, кого, юо, имъ, кольма, вы, сего.

3. Провідмінюйте сполуки в одн. і мн. та порівняйте їх сучасним відмінюванням:

тѣ береги, мога мати, наше слово, твои синъ, тѣмъ листъ, ты носишь, въсь домъ, та земля, ти кони, самъ отць, ваша чѣсть, кѣто водить, свога повѣсть, чьѣ сьрдьце.

4. Запишіть форми займенників сучасною українською літературною мовою:

пазъ, мене, мѣнѣ, ма, мѣною, мѣнѣ; вы, васъ, вамъ, вы, вами, васъ; она, ѣѣ, ѣи, ю, юо, ѣи; ти, тѣхъ, тѣмъ, ты, тѣми, тѣхъ; въсе, въсего, въсемоу, въсе, въсьѣмъ, въсьемъ.

5. Згрупуйте числівники за значенням (власне кількісні, збірні, дробові, порядкові):

одинъ, четверо, одьно, треть, одина, четверть, половина, дѣвѣ, девѣтеро, трьѣ, семеро, три, двои, три сѣта, чѣтыри, пѣать на дѣстѣте, полъ вѣтора сѣта, девѣаносто, осмъ, девѣать, дѣстѣтъ, сѣтъи, тысагача, дѣвѣ сѣтѣ, шести сѣтѣ, обоѣ, трога.

6. Розподіліть числівники за типами відмінювання (іменниковим і прикметниковим):

триѣ, пѣать, одинъ на дѣстѣте, дѣвѣ сѣтѣ, девѣаносто, осмъ, треть, шѣстеро, обои, сѣтъи, вѣторыѣ, чѣтыре сѣтѣ, пѣати сѣтъ, полъ вѣторы, пѣрвыѣ, девѣать, осмъ на дѣстѣте.

7. Відтворіть давні форми числівників сучасною українською мовою:

три, трѣхъ, трѣмъ, три, трѣми, трѣхъ; дѣстѣтъ, дѣстѣти, дѣстѣти, дѣстѣтъ, дѣстѣтью, дѣстѣти; сѣто, сѣта, сѣтоу, сѣто, сѣтъмъ, сѣтѣ; чѣтыри сѣта, чѣтырѣхъ сѣтъ, чѣтырѣмъ сѣтомъ, чѣтыри сѣта, чѣтырѣхъ сѣтѣхъ.

Список літератури

Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.

Безпалько О. П. Исторична граматики української мови : Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : “Рад. школа”, 1962. – 512 с.

Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам’ятка української мови / Дмитро Гринчишин // Записки Наукового товариства імені Шевченка : Праці Філологічної секції / [ред. : М. Ільницький, О. Купчинський]. – Львів : Наук. тов.-во імені Шевченка, 1995. – Т. 229. – С. 251–276.

Лукінова Т. Б. Числівник / Т. Б. Лукінова // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 216–234.

Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе; [перевод Д. Кудрявского, переработ. и доп. по седьм. франц. изданию А. Сухотиним; под ред. и с примеч. Р. Шор; вступ. ст. М. Сергиевского]. – М. : “Едиториал УРСС”, 2002. – 512 с.

Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е изд. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.

Самійленко С. П. Займенник / С. П. Самійленко // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 129–162.

Царук О. Українська мова серед інших слов’янських : етнологічні та граматичні параметри : Монографія / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.

3. Дієслівна граматична система

- 3.1. Граматичні значення дієслів дійсного способу.
- 3.2. Словозміна дієслів умовного й наказового способів.
- 3.3. Особливості відмінювання дієприкметників.
- 3.4. Граматичні ознаки незмінних дієслівних форм.

Завдання

1. Охарактеризуйте граматичні особливості дієслів теперішнього часу:

звенить, трубають, скачють, столять, ждєть, кричать, вслиять, кличєть, зовуть, ведець, б'їжить, дремлеть, пов'їдають, трепещуть, прикривають, идуть, ступаєть, с'їдиши, отворяши, їдець, плаваєши, плачєтьсѧ, спить, вьютсѧ (СП, ґ-ґі, л-лїд).

2. Розподіліть дієслова за формами мин. часу й опишіть їх граматичну структуру:

створиши, выгнаши, прогнаши, проляши, посади, с'їде, поб'їди, хотяше, посла, вдашася, приведе, несоши, не вид'ї, б'ї создаль, вьздвиже, б'ї заложилъ, не бысть, есть основаль, повел'їши, прокопахъ, придоста, послахъ, не распалие б'їши (ПВЛ, 135-139).

3. Розгляньте форми майбутнього часу і дайте їх граматичну характеристику:

боудеть, придець, начнець храмати, выведоуть, с'крыетсѧ, познаєть, сѧ запирати почнець, не вдаль боудеть, начнець прим'їтати, боудеть коупить, искати емѧ, платити емоу, моугоуть изъѧсти, можетъ мьстити, искати емоу, сбероуть (ПР, 70-81).

4. Визначте граматичні ознаки дієслів наказового й умовного способів:

им'їте, блюдисѧ, чти, взимаєть, не устраниєтсѧ, любите, с'твори, сьм'їрѧи, припади, поклонѧи, чтите, не стыдисѧ, не см'їшайсѧ, сьвѧжи, не бес'їдоу, научисѧ, уклонѧисѧ, люби, избавите, оправдайте, разум'їте, не давай (ПВМ, 5-9).

5. Проаналізуйте морфологічні особливості дієприкметників:

знаємыѧ, не имоуштимь, пороучивьи, рекоуштеи, изгоубленок, оучинены, даюштааго, тр'їбоуюштимь, скытаюштааго, сквр'їштааго, соуштимихъ, носшитаѧ, рекъшааго, минуоуштимь, стражюштимь, отв'їрзєнь (Изб 1076, 180-199).

6. Розмежуйте незмінні дієслівні форми й розкрийте їх граматичний статус:

написати, б'їжа, растяєце, писано, помагающе, смыслити, оживляєши, пронизающе, расчерпати, истоштити, напаяюще, наткано, учити, наказати, думая, мажуцися, вид'їшиє, бол'їти, молящєся, обр'їсти, пов'їдати, совокупає, исьбирає, глаголати (СДЗ, 5-34).

7. Визначте часові, особові й числові форми давніх українських вербативів:

хваляю, хвалите, хвалита, хвалить, хвалиль кси, хвалили суть, хвалила ксєв'ї, хвалиль бѧхъ, хвалили бѧху, хвалиль былъ ксмь, хвалили были ксмь, начьну хвалити, хвалили быши.

Список літератури

Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське видавництво, 1960. – 416 с.

Безпалько О. П. Исторична граматика української мови : Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : “Рад. школа”, 1962. – 512 с.

Мейє А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейє ; [перевод Д. Кудрявского, переработ. и допол. по седьм. франц. изданию А. Сухотиним ; под ред. и с примеч. Р. Шор ; вступ. ст. М. Сергиевского]. – М. : “Едиториал УРСС”, 2002. – 512 с.

Мейє А. Общеславянский язык / А. Мейє ; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном ; перевод и примечания П. С. Кузнецова ; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е издание. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.

Русанівський В. М. Дієслово / В. М. Русанівський // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга] ; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 235–341.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських : етнологічні та граматичні параметри : Монографія / Олександр Царук. – Дніпропетровськ : “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.

4. Граматичні функції незмінних частин мови

- 4.1. Прислівник – самостійна частина мови.
- 4.2. Прийменники – засіб вираження об'єктних зв'язків.
- 4.3. Сполучник – засіб передання синтаксичних зв'язків.
- 4.4. Частка – засіб вираження смислових відношень.
- 4.5. Вигук – засіб волевиявлення.

Завдання

1. Поділіть прислівники на розряди за походженням і за призначенням:
иньде, позаутра, вьсьде, нынѣ, камо, добре, вьчера, горьцѣ, сюдѣ, двѣчи, такоже, тажьщѣ, онако, моужьскы, сѣако, нинѣки, коль, мимо, кольма, дарьмо, толѣ, кьлма, селѣ.
2. Згрупуйте прийменники на просторові, об'єктні, причинні, часу, мети тощо:
вьнѣ, безь, вьзь, доловь, близь, кромѣ, около, изь, межю, мимо, вьслѣдъ, округь, надь, послѣдъ, на вьрхъ, черезь, противу, вь срѣтеник, развѣ, подь, оть, вьнизь, подаль, помежи.
3. Розмежуйте сполучники за значенням на сурядні й підрядні:
ниже, али, ибо, или, бо, абы, ниже, ино, любо, паки, коли, аче, либо ли, занеже, ни – ни, дабы, яко, ать, чьтобы, доколѣ, кьгда, доньдеже, донелѣ, хотѣ, такоже, како, нежелѣ.
4. Розмістіть частки за розрядами – лексично незалежні, словотворчі, формотворчі:
такъ, хай, би, отож, сѣа, рьци, ото, небудь, оли же, нехай, будь, отьсе, таки, дѣти, толико, одиначе, ни, ольна, нольны, лише, паки, кѣѣ, хотѣа, аще и, же, ли, се, оно, юда.
5. Випишіть з тексту прислівники і зробіть їх морфологічний аналіз: *Левъ же убоявся того велми, и еще бо тому не съшла оскомина Телебужины рати, и рече епископу, послу брата своего: “Сынъ мой, рьци, не моимъ вѣданьемъ се вчинить...”* (ГВЛ, 154).
6. Виберіть з тексту прийменники і згрупуйте їх за функціональними ознаками:
А Святъславъ мутенъ сонъ видѣ въ Кіевѣ въ горахъ. “Си ночь съвечера одѣвахуть ма, – рече, – чрьню наполомю на кровати тисовѣ, чрьнахуть ми синее вино съ трудомъ смѣшно..., съпахуть ми тьцими тулы...” (СП, кѣ-кѣ).
7. Випишіть сполучники і класифікуйте їх за синтаксичними ознаками:
О сем, аще кто убьеть или хрестьянина русин, или хрестьянинъ русина, да умрет, идѣ же аще сотворить убийство. Аще ли убежит сотворивый убийство, да аще есть домовит, да часть его, сирѣчь иже его будеть по закону... (ПВЛ, 26).

Список літератури

- Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
- Бевзенко С. П. Сполучник / С. П. Бевзенко // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх та ін.]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 449–465.
- Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е изд. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.
- Німчук В. В. Вигуки. Звуконаслідування / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх та ін.]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 502–515.
- Німчук В. В. Прийменник / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх та ін.]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 413–448.
- Німчук В. В. Прислівник / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх та ін.]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 342–412.
- Німчук В. В. Частка / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх та ін.]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 466–501.

СИНТАКСИС

1. Структура речень української мови XI – XV ст.

- 1.1. Еволюція структури речення.
- 1.2. Підмет як головний член речення.
- 1.3. Присудок як головний член речення.
- 1.4. Другорядні члени речення.

Завдання

1. Виділіть у реченнях підмети й визначте засоби їх вираження:

Вложи богъ Володимеру въ сердце, и нача глаголати брату своему Святополку, понужая его на поганья, на весну. Святополкъ же повѣда дружину своей рѣчь Володимерю; они же рекоша: “Не верема нынѣ погубити смерьды от ролы” (ПВЛ, 190).

2. Випишіть з речень присудки й визначте засоби їх вираження:

Еще возвратимса на предняя словеса. Азь бо, княже, ні за море ходишь, ни от философъ научихся, но бых аки пчела, падая по розным цвѣтом, совокупля медвенны соть; тако и азь, по многим книгамъ исьбирая сладость словесную и разум, и съвокупих аки в мѣхъ воды морскія. Да уже не много глаголю (СДЗ, 33-34).

3. Знайдіть у реченнях підмети й присудки, з'ясуйте особливості їх узгодження:

Были вѣчи Трояни, минула лѣта Ярославъ; были плъци Олговы, Ольга Святъславлича. Ты бо Олегъ мечемъ крамолу коваше и стрѣлы по земли сѣлаше. Ступаесть въ златъ стремень въ градъ Тьмутороканъ (СП, з'ї-її).

4. Виберіть із речень означення, визначте їх типи й засоби вираження: *Въ имя Отца и Сына и святого Духа. Молитвами пресвятыя Богородици и Приснодѣвы Марія и святыхъ аггелъ. Се азь князь Володимеръ, сынъ Василковъ, внукъ Романовъ, даю землю свою всю и городы, по своемъ животѣ, брату своему Мьстиславу...* (ГВЛ, 142-143).

5. Підкресліть у реченнях додатки, визначте їх типи й засоби вираження: *Аже жена вѣрчетса седѣти по мужи, а ростераетъ добытокъ и поидеть за мужъ, то платитъ ей все дѣтем. Не хотѣти ли начнууть ее дѣти ни на дворѣ, а она начнетъ всако хотѣти и седѣти, то творитъ ей всако волю, а дѣтем не дат(и) воли* (ПР, 161).

6. Виокреміть у реченнях обставини, визначте їх типи й засоби вираження:

Не боуди роука твоя простьрта на възлтик. а на дальникъ съгьбена: Не належи имѣны своимъ: и не рьци довьлою ми ксть: Не ходи въ слѣдъ дѣа свока, и не рьци кто ма прѣмощетъ. гдѣ бо мьстѣи мьститъ ти: Не жьди обратити сѣкъ боу (Изб 1076, 323-324).

7. Розподіліть речення на конструкції з прямим і непрямим порядком розміщення слів:

Иде Стятославъ на Дунай на Болгары. Володимеръ же рече: “Кака заповѣдь ваша?”. Онъ же работа другую 7 лѣт изъ Рахили. Пророци же начаша обличати я о безаконьи их и служеньи кумиромъ. Они же поклонишася ему (ПВЛ, 47, 60, 65, 68, 72).

Список літератури

Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови: Посібник / О. П. Безпалько. – К.: “Радянська школа”, 1960. – 236 с.

Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е изд. – М.: “Прогресс”, 2000. – 493 с.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук; [відп. ред. акад. І. К. Білодід]. – К.: “Наукова думка”, 1966. – 324 с.

Німчук В. В. Синтаксичні функції прийменників / В. В. Німчук // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол.: А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: “Наукова думка”, 1983. – С. 131-230.

Щербатюк Г. Х. Просте речення / Г. Х. Щербатюк // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол.: А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: “Наукова думка”, 1983. – С. 11-131.

2. Синтаксис простого речення

- 2.1. Розвиток простого речення.
- 2.2. Прості односкладні речення.
- 2.3. Прості двоскладні речення.
- 2.4. Ускладнені прості речення.

Завдання

1. Зробіть синтаксичний аналіз простих речень:

Ярославна рано плачєть Путивлю городу на заборолѣ, а ркучи: “О Днепре Словутицю! Ты пробилъ еси каменныа горы сквозѣ землю Половецкую. Ты лелѣаль еси на себѣ Свѣтослави носады до плѣку Кобѣкова...” (СПІ, лж-лі).

2. Поділіть речення на типи за складом граматичної основи: *кнѣзь же Романъ вниде въ Києвъ. и сѣде. на столѣ оца своего и дѣда* (ИЛ, 568); *тако слышахо(м) оу самовидець бывши(х) тамо в то времѣ* (ЛЛ, 454); *да быхъ послалъ мужа своего к Володимеру* (ИЛ, 239); *Глѣбъ же вышедъ из города съ дѣтми и съ дружиною поклонисѣ Володимеру* (ИЛ, 283).

3. Розмежуйте речення за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення:

Р(ч)е ѣъ; онъ жь вѣста; іѣ же милѣрѣдавъ; аминь глѣ вамъ; рѣша же юмоу оучици; и звѣзды спадоут с нѣсе; вы же не нарицаитъ сѣ оучитѣли; вѣниди въ радость га своѣго; възлюбиха бо паче славоу члвчскоую (ЄС, 153, 164, 166, 168, 172, 182, 186, 192, 196).

4. Поділіть речення за повнотою вираження змісту: *Яко же бо олово гинеть часто разливаемо, тако и человекѣ, приемля многия бѣды. Никто же может соли зобати, ни у печали смыслити; всякъ бо человекѣ хитритъ и мудритъ о чюжеи бѣди, а о своєи не может смыслити. Злато съкрушается огнемъ, а человекѣ напастьми...* (СДЗ, 12-14).

5. Виділіть двоскладні речення і проаналізуйте їх: *Родисѣ оу Мстислава снѣ. оу Андрѣевича. и нарекоша и в кришци Василии* (ЛЛ, 362); *рци же имъ. не ходите в моєи воли. ты же Рюриче поиди въ Смольскъ. къ брату во своєю очну* (ИЛ, 573); *Но мы на преднѣа взрати(м)сѣ. іако блѣхо(м) пре(ж) глѣли* (ЛЛ, 236).

6. Визначте типи односкладних речень та охарактеризуйте їх: *Мало глаголати а множѣе разумѣвати. Не бесѣдуй луками, отнудъ ни окомъ же глаголати. не дѣрзу быти словѣмъ, ни прирѣковати въ людѣхъ, не скоро въ смѣхъ впадати, соромѣжливу быти. Уклонисѣ многа смѣха. буди пониженъ главою, высокъ же умѣмъ...* (ПВМ, 7).

7. Опишіть структуру ускладнених речень: *но мы на преженѣе возвратимсѣ. [и] скажемъ што сѣ оудѣгло та си; Антоници же приде Києву. и мыслѣше кдѣ бы жити. и ходи по манастиремъ. и не възлюби Бу ни хотѣцию. и поча ходити по дебремъ и по гора[мъ] ища кдѣ бы ему Бѣ показаль; Ходи Володимеръ снѣ Всеволожь. и Улезь снѣ Стославль. Лѣхомъ в помочъ на Чехы; чтите гостѣ. о(т)куду. же к ва(м) придетъ. или простѣ. или добрѣ. или соль.* (ЛЛ, 18, 156, 199, 246).

Список літератури

Арполенко Г. П. Односкладні речення / Г. П. Арполенко // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол. : А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 231–289.

Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови : Посібник / О. П. Безпалько. – К. : “Радянська школа”, 1960. – 236 с.

Мейє А. Общеславянский язык / А. Мейє; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е изд. – М. : “Прогресс”, 2000. – 493 с.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук; [відп. ред. акад. І. К. Білодід]. – К. : “Наукова думка”, 1966. – 324 с.

Щербатюк Г. Х. Просте речення / Г. Х. Щербатюк // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол. : А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 11–131.

3. Синтаксис складного речення

- 3.1. Формування складного речення.
- 3.2. Безполучникові речення.
- 3.3. Складносурядні речення.
- 3.4. Складнопідрядні речення.

Завдання

1. Розмежуйте речення на безполучникові, складносурядні й складнопідрядні:

*Высоко плаваши на дѣло въ буести, **яко** соколъ на вѣтрехъ ширлѣся, хотѣ птицю въ буйствѣ одолѣти; Уже бо Сула не течеть сребреными струями къ граду Переяславлю, и Двина болотомъ течеть онымъ грознымъ полочаномъ подь кликомъ поганыхъ, Унылы голоси, пониче веселіе, трубы трублѣтъ городенскіи (СП, лѣ, лѣ, лѣ).*

2. Зробіть синтаксичний аналіз складних безполучникових речень: *От того же манастыря переша вси манастыреве уставъ: **тѣмъ** же почтенъ естъ манастырь Печерскыи старей всѣхъ; Придоша половци первое на Русскую землю воевать; Всеволодъ же изиде противу имъ, **мѣсяца** февраля въ 2 день (ПВЛ, 107, 109).*

3. Визначте типи безполучникових речень та охарактеризуйте їх: *Тоска разлілѣся по Руской земли, печаль журна тече средь земли Рускыи; Уже снесѣся хула на хвалу; уже тресну нужда на волю; уже врѣжесса дивъ на землю; Комонъ въ полуночи Овлуръ свисну за рѣкою, велитъ князю разумѣти: князю Игорю не быть! (СП, кв, кѣ, лѣ).*

4. Зробіть синтаксичний аналіз складносурядних речень: *возверзи на Господа печаль свою, и тои ты препитаешь въ вѣки; пиеница бо много мучима чистъ хлѣбъ являетъ, а в печали обрѣтаетъ человекъ умъ свръшенъ; весна украшаетъ цвѣты землю, а ты оживляешь вся человекы милостию своею... (СДЗ, 7, 13, 14).*

5. Виділіть типи складносурядних речень та охарактеризуйте їх: *И несе Каинъ от плода земли къ богу, и не прия богъ даровъ его; Велика власть его, и миру его нѣсть конца; Воини же присыпаху боле, а Володимѣръ стояше; Утверди и вѣру в них праву и несовератну, и мнѣ помози, господи, на супротивнаго врага, да, надѣяся на тя... (ПВЛ, 63, 70, 76, 81).*

6. Зробіть синтаксичний аналіз складнопідрядних речень: *Подобаеть же соудимаго испытати, како естъ житіе его и нравъ свѣдѣтельствуемое житіе его; Котораа ли вервь начнетъ платити дикоую вироу, колико лѣтъ за то платѣтъ виноу, зане же безъ головника имъ платити; Аже боудеть оубилъ или свадилъ или въ пироу явленъ, то тако емоу платити по верви нынѣ, иже сѣ прикладывають вирою (ПР, 299, 300, 301).*

7. Вкажіть на типи складнопідрядних речень і проаналізуйте їх: *Куда же ходише путемъ по своимъ землямъ не дайте пакости дѣлати отрокомъ ни своимъ ни чюжымъ, ни въ селѣхъ, ни въ житѣхъ, да не клѣти васъ начнутъ. Егда обидимъ еси, подѣбѣши къ терпѣншо. Аише достойни казни будуть при коси либо винѣ, то въ то мѣсто помилувани да будуть. Тако аише будиши творѣи то и ты въ казни мѣсто въ неходѣ души... (ПВМ, 8).*

Список літератури

Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови: Посібник / О. П. Безпалько. – К.: “Радянська школа”, 1960. – 236 с.

Грищенко А. П. Складне речення / А. П. Грищенко // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол.: А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 290–446.

Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е изд. – М.: “Прогресс”, 2000. – 493 с.

Мельничук О. С. Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов’янських мовах / О. С. Мельничук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 67 с.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов’янського речення / О. С. Мельничук; [відп. ред. акад. І. К. Білоділ]. – К.: “Наукова думка”, 1966. – 324 с.

4. Синтаксис відмінків

- 4.1. Значення відмінків.
- 4.2. Називний і родовий відмінки.
- 4.3. Давальний і знахідний відмінки.
- 4.4. Орудний, місцевий і кличний відмінки.

Завдання

1. Визначте функції назвиного відмінка в тексті: *Не съставить бо сѧ корабль без гвоздихъ ни правѣдникъ бес почитаниѧ книжьнаго. и ꙗко же плѣнникомъ оумъ стоитъ оу родитель своихъ. тако и правѣднику о почитаниѧ книжьнѣмъ. красота воиноу оружикъ и корабль въѣтрила. Тако и правѣднику почитаниѧ книжьноу* (Изб 1076, 153-154).

2. Проаналізуйте функції родового відмінка в тексті: *Костѧнтинъ же възвративсѧ възспѧтъ. и иде оучитъ Болгарьскаго ꙗзыка; приходиша ѱ(т) Рима пооучитъ васъ къ вѣрѣ св(о)еи; немоцниши и болниши не могутъ долѣсти. двора моего; а ср(о)це ихъ далече ѱ(т)стоитъ мене; Тоє же зими. Приѣха Улѧксандръ...* (ЛЛ, 27-28, 86, 125, 169, 472).

3. Охарактеризуйте функції давального відмінка в тексті: *Мьстиславъ же заѧ товара много. Изъслави дружины. золота и серебра. и челѧди. и кони и скота. и все прави Володимирю; и тако страшно бѣ зрѣти. ꙗко второму пришествию быти; възврати всѣ города Мьстиславу; Мьстиславъ же оу поне(о)длникъ вниде въ Киевъ; а тѣмъ всѧко пакостити гречнику нашему и залознику* (ИЛ, 502, 515, 521, 534, 541).

4. Виділіть функції знахідного відмінка в тексті: *Скытръ рѣка злу игру зыгра [гражаномъ, тако и Днѣстръ злу игру сыгра] узоромъ; нареклъ бо бѧше Василка отца собѣ и господина; “а прислали мя люблинци, хотѧть князя Кондрата княжити въ Краковѣ; а наборзѣ хочю найти Кондрата, гдѣ будетъ”; Тогда же литовьскый князь Будикидъ и братъ его Буивидъ даша князю Мьстиславу городъ свои Волковыескъ, абы с ними...* (ГВЛ, 93-151).

5. Вкажіть на функції орудного відмінка в тексті: *А Днѣпръ втечетъ в Понетьское море жереломъ; и облѧются водою студеною, и тако ожгутъ; Бѧша бо обьрѣ тѣломъ велици и умомъ горди; и мужи его по Рускому закону кляшася оружьемъ своим, и Перуном, богомъ своим, и Волосомъ, скотьемъ богомъ; Посланиши же сли Игоремъ...* (ПВЛ, 12-39).

6. Позначте функції місцевого відмінка в тексті: *и послюша его Всеволодъ томъ же днѣи створи миръ к вечероу; Тои же зимѣ Владиславъ. Лѧдьскии кнѣзь емъ моужа своего. Петрка ислѣти; томъ же мѣстѣ. прислаша(с) к нему Бѣлогородьчи. и Василеци; сторожеве же прибѣгоша к нему польночи* (КЛ, 316, 319, 323, 442).

7. Розкрийте функції кличного відмінка в тексті: *Великыи кнѧже Всеволоде! Не мыслю ти прелетѣти издалеча; Ты, буи Рюриче, и Давыде! Не ваю ли значеными шеломи по крови плаваши?; Галичкы Осмомыслѣ Ярослав! Высоко сѣдиши на своемъ златокованнѣмъ столѣ; Нь ужеє, кнѧже, Игорю утрѣнѣ солнцю свѣтѣ* (СПП, кй-лг).

Список літератури

Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови: Посібник / О. П. Безпалько. – К.: “Радянська школа”, 1960. – 236 с.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук; [відп. ред. акад. І. К. Білодід]. – К.: “Наукова думка”, 1966. – 324 с.

Німчук В. В. Синтаксичні функції прийменників / В. В. Німчук // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол.: А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: “Наукова думка”, 1983. – С. 131–230.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія / Олександр Царук. – Дніпропетровськ: “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.

Щербатюк Г. Х. Просте речення / Г. Х. Щербатюк // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол.: А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: “Наукова думка”, 1983. – С. 11–131.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Вступ. Фонетика і фонологія

Українська мова XI–XV ст. як історична дисципліна – складова частина навчальної програми, що являє собою початковий етап вивчення історії української мови і становить підґрунтя для засвоєння сучасних та історичних мовознавчих дисциплін.

Українська мова XI–XV ст. як навчальна дисципліна – це навчальна дисципліна, що розкриває процес становлення й розвитку писемного варіанта української мови XI–XV ст., формування її рівнів, у зв'язку з правописною традицією й живою мовною практикою.

Об'єкт навчальної дисципліни – українська мова XI–XV століть.

Предмет дисципліни – вивчення української мови XI–XV ст. як самобутньої мови зі становленням її фонетичного, лексичного, словотвірного і граматичного рівнів.

Мета навчальної дисципліни – засвоїти й закріпити знання про найбільш давній писемний період розвитку української мови – XI–XV ст., добитися правильного розуміння й усвідомлення історії становлення й формування української мови.

Зміст навчальної дисципліни – це сукупність основних розділів курсу: *Вступ, Фонетика і фонологія, Лексика, Словотвір, Морфологія, Синтаксис*, що відображають розвиток української мови з дописемних часів до писемного періоду XI–XV ст.

Завдання навчальної дисципліни – розкрити історію розвитку української мови, показати місце її серед слов'янських мов, розглянути становлення фонетичної системи, лексичного складу, словотвірної структури, морфологічної будови, синтаксичної структури давньоукраїнської мови, визначити закономірності й тенденції розвитку української мови.

Історія української мови – це складний і тривалий процес розвитку української мови від дописемного доби (спільнослов'янський період і спільнохіднослов'янський періоди) та впродовж усієї писемної доби (давньоукраїнський, староукраїнський, новий український і сучасний український період) як самобутньої й самодостатньої літературної мови.

Дописемний період – це тривалий період розвитку української мови, що охопив розвиток племінних, згодом діалектних мовних ознак; час зародження, визрівання, накопичення і систематизування мовних рис, що й дали близько XI ст. початок писемній українській мові, традиції якої відобразилися в перших тогочасних писемних джерелах.

Давній писемний період – це продовження розвитку власних писемних традицій унаслідок впливу мовних і позамовних чинників (становлення Київської держави, поширення християнства, поява писемних творів та ін.); це самостійний розвиток української мови як нагромадження достатньої кількості змін і усталення їх як окремої мовної системи.

Давня графіка – це сукупність кириличних літер для передання голосних звуків [i], [ĕ], [e], [ь], [ä], [ы], [y], [ъ], [o], [a] (*ѣ, е, ь, ѡ, ы, у (оу, ю), ъ, о, а (я)*), приголосних звуків [в], [м], [н], [п], [р], [л], [д], [т], [к], [г], [з], [ж], [дж], [дз], [дз'], [к'], [х'], [с], [с'], [ш], [ч], [ц'], [ф] (*в, м, ѥ, н, р, л, б, п, д, т, г, з, ж, дж, оз, к, х, с, ш, ч, ц, ф*); та інших літер (*ѡ «юс малий», Ѡ «юс великий», ѱ «омега», ѿ «фіта», ѿ «ксі», ѿ «псі», ѿ «жіщя», ѿ «оукъ», ѿ «кстъ»*), йотовані *ѡ, ѡ, ѡ*), характерних для тогочасних творів.

Українські пам'ятки XI–XV ст. – це твори ділового стилю (*“Руська правда” XI ст., “Українські грамоти XV ст.”* та ін.), літописного стилю (*“Повість минулих літ” XII ст., “Галицько-Волинський літопис” XIII ст.* та ін.), світського стилю (*“Слово о полку Ігоревім” XII ст., “Повчання Володимира Мономаха” XII ст.* та ін.), релігійного змісту (*“Галицьке Євангеліє” 1266-1301 р., “Луцьке Євангеліє” XIV ст., “Четья” 1489 р.* та ін.).

Історичні словники – це лексикографічні праці, що охоплюють лексику дописемного й писемного періодів: *“Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд”, “Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) в 10-ти т., “Словарь*

древнерусского языка” в 3-х т. І. І. Срезневського, “Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.” в 2-х т. за ред. Д. Г. Гринчишина, Л. Л. Гумецької, І. М. Керницького та ін.

Спільноіндоевропейська (праіндоевропейська) мова – мова, або діалект певної мовної групи, яка значною мірою занепала або представлена мовами, настільки віддаленими від наших, що тепер важко встановити їх спорідненість; праіндоевропейська мова існувала близько 5000 років до нашої ери і швидко почала розпадатися на окремі говірки, з яких пізніше витворилися сучасні індоевропейські мови і зокрема слов'янські.

Спільнослов'янська (праслов'янська) мова – мова, яку становили близькоспоріднені слов'янські діалекти, що вийшли з індоевропейської мовної сім'ї. Спільнослов'янська мова пройшла три етапи розвитку: ранній, середній і пізній. Вона розпалася на говори в IV – VI ст., що лягли в основу слов'янських мов.

Мовнотериторіальні додержавні регіони – це мовнотериторіальні одиниці додержавного періоду, що лягли в основу слов'янських мов; за Ю. Шевельовим, основу української мови склали мовні ознаки киево-поліського і галицько-подільського регіонів, основу російської мови – новгородсько-тверського і муромо-рязанського регіонів, а основу білоруської мови – полоцько-смоленського і частково киево-поліського регіонів.

Східне слов'янство – це східні слов'яни, що проживали на півночі Київської Русі (росіяни й білоруси) та півдні Київської Русі (українці), відмінність між якими найбільш виразно простежувалася на фонетичному рівні; і принаймні з X ст. існувала вже українська мова, разом із російською та білоруською, шлях кожної з яких виявився складним у зв'язку поширенням старослов'янської мови і започаткуванням власних писемних традицій.

Початок і розвиток писемних традицій – це запровадження грецького письма, а з виникненням державності у східних слов'ян, поширенням християнства на Русі – створення нової азбуки на основі грецького уставу та частково глаголиці – кирилиці, що поступово стала запроваджуватися на руських землях; упродовж тривалої історії кирилиця набула в українській мові досконалого вигляду графічної системи.

Додержавний писемний період – це час зародження, формування й актуалізації писемного способу вираження думок, необхідний етап внутрішнього розвитку слов'янських племен у період їх консолідації й переходу до державного життя.

Державний писемний період – це подальше вдосконалення писемної системи на основі кириличної графіки, продовження власних давніх писемних традицій і використання удосконаленої, пристосованої до слов'янської мови системи кириличного письма.

Кирилиця – це слов'янська азбука, названа в честь просвітителя Кирила (Костянтина) як її творця, що охоплювала 24 літери грецького уставного письма (**а, в, г, д, є, з, н, і, к, л, м, N, о, п, р, с, т, ф, х, Ѡ, Ѩ, Ѧ, ѩ**) і дещо менше букв для позначення окремих слов'янських звуків (**б, ж, с, ч, Ў, ш, ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ, ѩ, ц, к, а, ѡ, ѩ, оу, ю**); деякі літери були взяті з інших писемних систем (**ц** – з єврейської, **ч, ш** – з глаголиці), утворені шляхом видозміни грецьких букв (**б, ѡ, ѩ**) або сполучення кирилических літер (**ш, ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ, к, а, ѩ, ю** тощо).

Етапи розвитку письма – це додержавні періоди (піктографічне, ідеографічне, складове й літерно-звукове письмо) й державні періоди (устав XI – XIV ст. – урочисте письмо з прямими, старанно намальованими літерами, півустав із XIV ст. – письмо з малими буквами, порівняно з уставом, не завжди прямими й однаковими, скоропис із XIV ст. – письмо для швидкого писання, а не для збереження геометричності й краси літер); півустав – основа шрифтів у період запровадження гражданки, функціонує дотепер.

Старослов'янська мова – це перша писемно зафіксована слов'янська літературна мова, створена Кирилом і Мефодієм на основі одного із праслов'янських діалектів (солунського діалекту староболгарської мови) для перекладання і презентування слов'янською мовою богослужбових і канонічних книг; заступала руську мову в державному, культурному, релігійному житті, гальмувала її розвиток на живій народній основі.

Руська літературно-писемної мови – власна писемна мова, яка розвивала офіційно-ділове спілкування в киеворуській державі та разом із живомовними елементами стала основою для формування тогочасної української писемної мови; розвивалася під впливом старослов'янської мови, фольклору, місцевих діалектів, штучного «койне», дружинного епосу. Значний потік народнорозмовних елементів до давньої літературно-писемної мови визначив тенденцію незворотного розвитку української мови на живій народній основі.

Періодизація історії української мови – це наукове обрuntuвання й виділення періодів розвитку української мови; наприклад, за Ю. Шевельовим: протоукраїнський (до серед. XI ст.), давньоукраїнський (від серед. XI ст. до кінця XIV ст.), ранньосередньоукраїнський (від поч. XV ст. до серед. XVI ст.), середньоукраїнський (від серед. XVI ст. до перших років XVIII ст.), пізньосередньоукраїнський (решта XVIII ст.), сучасний (від останніх років XVIII ст. і дотепер).

Давньоукраїнський період – це період розвитку української мови як лінгвосистеми, основні риси якої чітко виділялися в XI – XIII ст., а системного характеру набули в XIV – XV ст. (перехід [ě] в незмінне [i] (*сніг*), перетворення звуків [o], [e] в новозакритих складах (*кунь, ніч*), злиття давніх [и], [ы] у фонемі /и/ (*мир, сир*), ствердіння приголосних перед [e], [и] (*весна, зима*), виникнення протетичного [г] (*горіх*), ствердіння губних перед [a] < [e] (*в'янути*), стягнення форм множини прикметників (*добрі*), занепад дієслова *яти*, поява суфікса *-ува-*, вживання прийменника *по* з місцевим відмінком тощо).

Назва *русь* – це спільнослов'янське утворення, що відоме з часів підкорення готами українців і поширення на них верховного права. Назва *Русь* позначала спочатку тільки землю полян, згодом – князівства Східної України, Київщини, Чернігівщини й Переяславщини і як державно-політичний термін могла охоплювати всю територію Київської Русі, але як етнічне поняття довго стосувалася лише сучасної України.

Назви *Україна* – спільнослов'янське утворення, що виникло від слова *край* (*украї*) за допомогою суфікса *-in-a*; у своєму становленні зазнало зміни семантики від значення “крайня межівна земля”, до “менша просторова одиниця” і “земля, край, держава”. Слово *Україна* як назва Переяславської землі первинно позначало землі у краю тогочасної Русі (1187 р.), насамперед на її півдні. У період козацьких повстань слово *Україна* – назва наддніпрянських земель, а з виникненням УНР у 1918 р. – офіційна назва Української держави.

Ділові пам'ятки XI – XV ст. – це твори офіційно-ділового спрямування (“*Руська правда*” XI ст., “*Грамоти XIV ст.*”, “*Українські грамоти XV ст.*” та ін.).

Літописні пам'ятки XI – XV ст. – це твори літописного характеру (“*Повість минулих літ*” XII ст., “*Київський літопис*” XII ст., “*Галицько-Волинський літопис*” XIII ст. та ін.).

Світські пам'ятки XI – XV ст. – це твори світської тематики (“*Слово о полку Ігоревім*” XII ст., “*Повчання Мономаха*” XII ст., “*Слово Данила Заточника*” XII ст. та ін.).

Церковно-релігійні пам'ятки XI – XV ст. – це твори церковно-релігійної тематики (“*Галицьке Євангеліє*” 1144 р., “*Луцьке Євангеліє*” XIV ст., “*Четья*” 1489 р. та ін.).

Навчальна література – це підручники на зразок “*Історична граматика української мови*” О. П. Безпалька, М. К. Бойчука, М. А. Жовтобрюха та ін. (Київ, 1962 р.), монографії “*Історична морфологія української мови*” С. П. Бевзенка (Ужгород, 1960 р.), “*Нариси з історичної морфології української мови*” у 2-х ч. С. П. Самійленка (Київ, 1964 р., 1970 р.), колективна праця “*Історія української мови*” у 4-х кн. (Київ, 1978, 1979, 1983 рр.) й інші.

Дослідження писемних пам'яток – це вивчення мовно-стильових ознак давніх писемних творів на зразок “*Пам'ятки книжкового мистецтва : Українська рукописна книга*” Я. П. Запаска (Львів, 1995 р.), “*Євсевієве Євангеліє*” за ред. В. В. Німчука (Київ, 2001 р.), “*Галицько-Волинський літопис*” за ред. М. Ф. Котляра (Київ, 2002 р.) й ін.

Лексичне опрацювання пам'яток – це аналізування лексики давніх писемних творів і відображення її в історичних словниках на зразок “*Словарь древнерусского языка : Репринтное издание*” в 3-х т. І. І. Срезневського (Москва, 1989 р.), “*Історичний словник*

українського язика. Т. І. А-Ж” за ред. Є. Тимченка (Мюнхен, 1985 р.), “Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.” в 2-х т. за ред. Д. Г. Гринчишина, Л. Л. Гумецької, І. М. Керницького (Київ, 1977, 1978 pp.) та інших.

Розвиток фонетичної системи української мови – це формування фонетичної системи української мови від глибоких дописемних часів – спільнослов’янської доби, що характеризувалася єдністю фонетичних процесів на всьому обширі слов’янської мовної території, упродовж усього писемного періоду (давньоукраїнського, староукраїнського, нового українського та сучасного періодів) до сьогодні.

Індоевропейська фонетична система – система, що складалася з вокалізму (десять монофтонгів [ī], [i], [ē], [ē], [ā], [ā], [ō], [ō], [ū], [ū], дванадцять дифтонгів [ēi], [ēi], [ēu], [ēu], [āi], [āi], [āu], [āu] [ōi], [ōi], [ōu], [ōu], вісім складотворчих сонантів [r], [r], [m], [n], [r], [r], [m], [n]) та консонантизму (губні звуки [b], [bh], [p], [ph], [w], [u]; передньоязикові зубні [d], [dh], [t], [th], [z], [s], носові [n], [m], плавні [r], [l]; середньоязикові [j], [i]; задньоязикові чисті [g], [k], [gh], [kh], лабіалізовані [g^h], [k^h], [g^hh], [k^hh], палаталізовані [g’], [k’]).

Індоевропейські сонанти – це звуки [r], [l], [m], [n] – приголосні за творенням і голосні за звучанням, які в пізній період індоевропейської доби почали втрачати складотворчість і перетворюватися на звукосполучення, що не розрізнялися уже за тривалістю вимови й артикуляцією, тобто перед [r], [l] виникали голосні [i] (при сонантах переднього ряду), [ū] (при сонантах заднього ряду) – [ir], [il], [im], [in], [ūr], [ūl], [ūm], [ūn], напр.: **pām̃tis* > **pām̃tis* > **pa-měť* > *память* (д. укр.). Повне зникнення сонантів із перетворенням їх на звукосполучення припало на ранній період праслов’янської мови.

Індоевропейські придихові звуки – це приголосні проривні звуки [bh], [ph], [dh], [th], [gh], [kh], які не потрапили з індоевропейської мови до слов’янських діалектів, хоч існування у ній таких звуків допускалося, напр.: **bhrōtrōs* > **bratъ* > *братъ* (д. укр.).

Індоевропейські лабіалізовані звуки – це приголосні задньоязикові звуки [g^h], [k^h], [g^hh], [k^hh], які перейшли на слов’янському ґрунті у звичайні нелабіалізовані звуки [g], [k], і в сучасних слов’янських мовах немає ніяких свідчень про ці звуки, на відміну від інших індоевропейських мов, напр.: **k^hyu-* > **krъvъ* > *кръвь* (д. укр.) > *кров* (укр.), *kraujas* (лит.), *cruror* (лат.), *kravihъ* (д. інд.).

Індоевропейські м’які звуки – це приголосні задньоязикові звуки [g’], [k’], які дуже швидко перейшли на слов’янському ґрунті в зубні [z’], [c’], що суттєво відрізнило слов’янські мови від інших індоевропейських мов, напр.: **g^htā* > **zima* > *зима* (д. укр.), *зима* (укр.), *зима* (болг.), *zieta* (лит.), *hiems* (лат.), *himāhъ* (д. інд.); у праслов’янських діалектах зубні [z’], [c’] втратили м’якість і злилися з давніми [z], [c].

Звук [x] – це спільнослов’янський приголосний звук, який розвинувся з [kh] як варіанта фонеми /k/, а пізніше виник із давнього [s] (після [i], [ū], [ī], [ū], [r], [l], [k] та в інших умовах), напр.: **khōld-* > **xoldъ* > *холодъ* (д. укр.), *headaie* (д. інд.); **pārsōs* > **porxъ* > *порохъ* (д. укр.), *fors* (д. ісл.), *pāsla* (латиськ.). Перехід [s] у [x] був непослідовним (**tīstina** > *истина* > *истина* (д. укр.) > *истина* (укр.), але **skhūjā* > **xvoja* > *хвоја* (д. укр.) > *хвоя* (укр.), *skujā* (лит.)), але забезпечив появу нової фонеми в консонантизмі спільнослов’янської мови.

Рання спільнослов’янська фонетична система – це система, яка складалася з вокалізму (монофтонги [ī], [i], [ē], [ē], [ū], [ū], [ā], [ā], [ō], [ō], дифтонги [ēi], [ēi], [ēu], [ēu], [āi], [āi], [āu], [āu] [ōi], [ōi], [ōu], [ōu] і сполучення [ir], [il], [im], [in], [ūr], [ūl], [ūm], [ūn]), та консонантизму (губні [b], [p], [m], [v], передньоязикові [d], [t], [z], [s], [n], [r], [l], середньоязиковий [j], задньоязикові [g], [k], [x]); ранньоспільнослов’янський період характеризувався поглибленням тенденцій, започаткованих в індоевропейських діалектах.

Перша палаталізація – це фонетичне явище ранньої праслов’янської мови, що являло собою перетворення задньоязикових [g], [k], [x] перед голосними переднього ряду [ī], [i], [ē], [ē] в приголосні [z’], [c’], [s’], напр.: **drōgūtī* > **družitī* > *дружити* (д. укр.), **ōukītī* > **učiti* >

учити (д. укр.), *sōuṣītī > *sušiti > *сушуту* (д. укр.); ця зміна відбулася десь у I – II ст. і мала одноразовий характер; вона пройшла й перед голосним [ā], що розвинувся з [ē], напр.: *mēkēti > *mēxēti > *mēšēti > *мѣшати* (д. укр.); перша палаталізація зумовила чергування [g], [k], [x] із [ž], [č], [š] у всіх слов'янських мовах, наслідки якого збережені дотепер.

Друга палаталізація – це фонетичне явище ранньої праслов'янської мови, що являло собою перетворення задньоязикових [g], [k], [x] перед голосними переднього ряду [i], [ē] дифтонгічного походження у свистячі [dz'] ([z']), [c'], [s'], напр.: *kōjā > *cēna > *цѣна* (д. укр.), *nōgā > *nodzē > *нозѣ* (д. укр.); ця зміна відбулася десь у II – IV ст., результатом її стало чергування звуків [g], [k], [x] із [dz'] ([z']), [c'], [s'], відоме з різними наслідками в усіх слов'янських мовах; напр., в українських словах *вороги, чоловіки, страхи* мали би бути звуки [z'], [c'], [s'], але під впливом інших форм тут вживаються задньоязикові [g], [k], [x].

Звук [dz'] – це дзвінка африката, яка виникла внаслідок другої палаталізації з вибухового [g], у багатьох слов'янських діалектах швидко втратила елемент [d] і злилася зі звуком [z']. Повернення до вжитку звука [dz] було зумовлене занепадом [ь], [ѣ], коли він поширився в живому мовленні і виступав спочатку перед дзвінками, напр.: *старьѣ ѿ дѣдѣ* > *старедз' ѿ ід'*; а потім і на початку слова, напр.: *над зеркалом* > *над дзеркалом*.

Сполучення [gv], [kv], [xv] – це спільнослов'янські звукосполучення, у яких відбулася зміна [g], [k], [x] на [z'], [c'], [s'] перед голосними [i], [ē] дифтонгічного походження на [z'], [c'], [s'], напр.: *gvōjzdā > *zvēzda > *звѣзда* (д. укр.), *kvōjōs > *cvēty > *цвѣтъ* (д. укр.), *všsvōj > *všsvōj > *въслви* (д. укр.); це явище засвідчено в східних та південних слов'янських мовах, але в східнослов'янських трапляються слова з [gv], [kv] і [zv], [cv], а слів з такими сполученнями відомо мало (*квіт, цвіт, квітенъ, цвітенъ*).

Третя палаталізація – це фонетичне явище спільнослов'янської мови, що являло собою зміну задньоязикових [g], [k], [x] на свистячі [dz'] ([z']), [c'], [s'] після голосних переднього ряду [i], [ī], [ē], складотворчого [r'], не перед приголосними та голосними [ū], [ū], напр.: *pālīkōs > *palyś > *пальць* (д. укр.), *pālīkā > *palica > *палица* (д. укр.), *drgāi – *dbrzati – *дързати*; зміна III – V ст., яка залишила сліди в усіх слов'янських мовах, а в українській мові поширилася частково, напр.: *lōvīkōs > *lovьś > *ловьць*, *lōvīkā > *lovьsa > *ловьца* й *ōučēnīkā > učenīkā > *ученика*, але *ōučēnīkā > učenīca > *ученица*.

Вплив звука [j] – це зміни приголосних звуків під впливом звука [j] у спільнослов'янський період із посиленням зв'язків між фонетичними одиницями, зокрема, задньоязикових [g], [k], [x] – на [ž], [č], [š] (*drōugiān > *drōugiān > *družū > *дружу*); передньоязикових свистячих [z], [s] – на [ž], [š] (*vōziān > *vōzjān > *vožū > *вожу*); передньоязикових [d], [t] – на [dž'] ([ž']), [č'] (*sīdijān > *sīdjān > *sīdžQ > *сиджу*); сонорних [r], [l], [n] – на [r'], [l'], [n'] (*pōlijē > *pōljē > *pol'e > *поле*); губних [b], [m], [p], [v] – на [b], [m], [p], [v] (*zēmīā > *zēmīā > *земля*); сполучень [zd], [zg], [st], [sk] – на [ždž'], [šč'] (*svīstijān > *svīstjān > *svīščū > *свищу*, *jēzdijān > *jēzdjān > *jēzdžū > *ѣжджу*).

Звук [dž'] – дзвінка африката, що утворилася з [dj] і в більшості східнослов'янських діалектів втратила компонент [d] та злилася зі звуком [ž] ще до X – XI ст., а повернулася до вжитку дещо пізніше. У сучасній українській мові африката [dž'] характерна для небагатьох слів та форм слів (*джерело, джеркотиння, бджола, раджу, воджу, кривджу*).

Звук [o] – це спільнослов'янський голосний лабіалізований звук середнього підняття непереднього ряду, який виник із коротких індоєвропейських голосних [ō], [ā] (*tōpōrōs > *тороръ* > *топоръ*, *sōlis > *solь > *соль*); звук [o], утворений з короткого [ō], був успадкований усіма східнослов'янськими мовами.

Звук [a] – це спільнослов'янський голосний звук низького підняття непереднього ряду, який виник із довгих індоєвропейських голосних звуків [ā], [ā] (*dōrōs > *darь > *дарь*, *jōgdōj > *jagoda > *ягода*); голосний звук [a] з давніх [ō], [ā] успадкований лише східнослов'янськими мовами.

Звук [e] – це спільнослов'янський голосний звук середнього підняття переднього ряду, який виник із короткого індоєвропейського голосного [ĕ] (**mĕdūs* > **medъ* > *медь*); звук [ĕ] перетворився на звук [e] в слов'янських та інших індоєвропейських мовах.

Звук [ě] – це спільнослов'янський голосний звук середнього підняття переднього ряду, який розвинувся із довгого індоєвропейського голосного [ē], що після твердих приголосних вимовлявся як особливий відкритий голосний [ā] (**mĕrā* > **māra* > *мѣра*) і змінився на [ě], а після [ž], [č], [š], [j] – як [ā] і змінився в слов'янських мовах на звук [a] (**stōjĕti* > **stojati* > *стојати*), та з праслов'янських дифтонгів [oi], [ai].

Звук [i] – це спільнослов'янський голосний звук високого підняття переднього ряду, який розвинувся із довгого індоєвропейського голосного [ī] (**gīti* > **žiti* > *жити*); він виступав також у закінченнях наз. та знах. відмінків дв. іменників з основою на [ī] (**gōsti*); у закінченнях іменників із *-yn-, -ij-* (**gospodynĭ*, **gospodijĭ*); у дієприкметниках жін. роду тепер. й мин. часів (**vĕdōnĭjĭ*, *vĕdūšĭ*); у прикметниках вищого ступеня порівняння (**sĭlnĕjšĭ*).

Звук [y] – це спільнослов'янський голосний високого підняття непереднього ряду, який виник з індоєвропейського довгого звука [ū] (**sūnūs* > **synъ* > *сынъ*); на слов'янському ґрунті [ū] реалізований як [y], а в інших індоєвропейських мовах – як [u].

Звук [u] – це спільнослов'янський голосний високого підняття непереднього ряду, який виник з праслов'янських дифтонгів [au], [ou]; фонетичні характеристики звука [u] до сьогодні точно не відомі.

Звук [ъ] – це спільнослов'янський голосний середнього підняття переднього ряду, який виник з індоєвропейського короткого звука [ĭ], який у праслов'янській мові став ще коротшим і змінився на редукований [ъ] (**vĭdōvā* > **vъdova* > *вьдова*); перетворення [ĭ] на [ъ] не відбувалося лише перед і після [j].

Звук [ь] – це спільнослов'янський голосний середнього підняття непереднього ряду, який виник з індоєвропейського короткого звука [ĭ], який у праслов'янській мові став ще коротшим і змінився на редукований [ь] (**snūxā* > **snъxa* > *сньха*); перетворення [ĭ] на [ь] не відбувалося лише перед і після [j].

Закон відкритого складу – фонетичний закон ранньої праслов'янської мови, що набув загального характеру і в пізній період її розвитку став універсальним фонетичним законом; склади будувалися за принципом наростаючої звучності – від звука меншого звучання до звука більшого звучання, тому голосні звуки як найбільш звучні розмішувалися в кінці складів і всі склади відкривалися.

Закон складового сингармонізму – фонетичний закон праслов'янської мови, відповідно до якого звуки поєднувалися за принципом їх однорідності щодо вимови – м'які приголосні звуки сполучалися з голосними переднього ряду, а тверді приголосні звуки – з голосними непереднього ряду.

Наслідки закону відкритого складу – це занепад кінцевих звуків [s], [t], [d], [r], [n] (**gōstīs* > **gostъ* > *гостъ*, **kōstīn* > **kostъ* > *костъ*); виникнення носових звуків [ĕ], [Q] (**plĕdmĕn* > **plemę* > *племя*, **gōsīs* > **gQsъ* > *гусъ*); спрощення приголосних [b], [p], [d], [t] (**gūbnōntĭ* > **gynQti* > *гынути*), вставлення звуків (**srōujā* > **struja* > *струја*); асиміляція й дисиміляція (**vĕdĭti* > **vetti* > **vesti* > *весту*, **pĕktĭ* > *печу*); виникнення приставних [v], [j] (**ūdra* > **vydra* > *вьдра*, **ĕnzūkōs* > **jezykъ* > *языкъ*); монофтонгізація дифтонгів, зокрема перехід [āi], [ōi] в [oi]; [āu], [ōu] в [ou]; [āi], [ōi] в [ai]; [āu], [ōu] в [au] і виникнення з [ai], [oi] звука [ĕ] (**snōigōs* > **snĕgъ* > *снѣкъ*), а з [au], [ou] – звука [u] (**drōugōs* > **drugъ* > *друкъ*); набуття звуками [r], [l] складотворчості у сполученнях [ъr], [ъl], [ъr], [ъl]; [or], [ol], [er], [el] (**vŭlkōs* > **vŭkъ* > *вълкъ*, **bĕrgōs* > **be-r-gъ* > *берегъ*).

Звук [ɛ] – це спільнослов'янський носовий голосний звук середнього підняття переднього ряду, який виник унаслідок дії закону відкритого складу з індоєвропейського дифтонгічного сполучення «голосний переднього ряду + m, n» (**mĕnsō* > **mĕso* > *мясо*,

*gīntī > *žeti > жату); занепав у спільносхіднослов'янський період, перейшов у звук [ʼa]; зберігся в польській мові.

Звук [Q] – це спільнослов'янський носовий голосний звук середнього підняття непереднього ряду, який виник унаслідок дії закону відкритого складу з індоєвропейського дифтонгічного сполучення «голосний непереднього ряду + m, n» (*dūmīti > *dQiti > дьму (д. укр.), *vōdām > *vodQ > воду); занепав у спільносхіднослов'янський період, перейшов у звук [u]; зберігся в польській мові.

Вокалізм східнослов'янських мов – це голосні фонемі /i/, /e/, /ɛ/, /ɛ/, /ь/, /y/, /u/, /o/, /Q/, /ь/, /a/, що реалізувалися у звуках [i] (< [ī], [eĭ], [oi], [ai], [ū]), [e] (< [ĕ], [ō]), [ɛ] (< [ē], [oi], [ai]), [ɛ] (< [en], [ьn], [ьm]), [ь] (< [ī]), [y] (< [ū], [ōn], [ōns]), [u] (< [ou], [eu]), [o] (< [ā], [ō], [ĕ]), [Q] (< [on], [an], [am]), [ъ] (< [ū], [ū]), [a] (< [ā], [ō], [ē]); голосні поділялися на звуки переднього ряду [i], [e], [ɛ], [ɛ], [ь] і непереднього ряду [y], [u], [o], [Q], [ъ], [a]; високого підняття [i], [y], [u], середнього [e], [ĕ], [ɛ], [ь], [o], [Q], [ъ] і низького [a].

Консонантизм східнослов'янських мов – це приголосні фонемі /b/, /p/, /v/, /m/, /d/, /t/, /z/, /z', /s/, /s', /dz/, /c', /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r', /dž/, /ž/, /š/, /č/, /j/, /g/, /k/, /x/, що реалізувалися у звуках [b], [p], [v], [m], [d], [t], [z], [z'], [s], [s'], [dz'], [c'], [n], [n'], [l], [l'], [r], [r'], [dž'], [ž'], [š'], [č'], [j], [g], [k], [x]; за звучністю – це сонорні /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r', /v/, /m/, /j/, дзвінки /b/, /d/, /z/, /z', /ž', /dž', /dz', /g/, глухі /p/, /t/, /s/, /s', /c', /š', /č', /k/, /x/; за твердістю-м'якістю – тверді /b/, /p/, /v/, /m/, /d/, /t/, /z/, /s/, /n/, /l/, /r/, /g/, /k/, /x/ і м'які /z', /s', /c', /n', /l', /r', /ž', /š', /č', /dž', /dz', /j/; за місцем творення – губні /b/, /p/, /v/, /m/, передньоязикові /d/, /t/, /z/, /z', /s/, /s', /c', /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r', /ž', /š', /č', /dž', /dz', середньоязикові /j/ і задньоязикові /g/, /k/, /x/; за способом творення – проривні /d/, /t/, /b/, /p/, /g/, /k/, щілинні /z/, /z', /s/, /s', /ž', /š', /j/, /x/, африкати /dž', /č', /dz', /c', зімкнено-прохідні /m/, /n/, /n', /l/, /l', /r/, /r'.

Зміна [je] в [o] – це спільносхіднослов'янське фонетичне явище, що полягало в переході звукосполуки [je] в [o] перед складом з голосним переднього ряду, крім [ь], з наголошуванням першого або другого складів та за аналогією до інших спільнокоренових слів; ця зміна була зініційована постанням складів зі сполукою [jo], що виникали внаслідок розщеплення [a] на [e], [o] (асимілятивного пристосування відповідно до закону двоскладової гармонії) і не були властиві праслов'янській мові на останньому етапі її розвитку, тому сполука [jo] була усунена шляхом відкидання [j], що потягло за собою і занепад [j] перед огубленим [u] (*осень, олень, озеро* тощо).

Зміна [ĕ] на [i] – це спільносхіднослов'янське фонетичне явище, що полягало в уподібненні звука [ĕ] до наступного наголошеного [i] (*dētina > *ditina > дитина); за вказаних умов звук [ĕ] міг і зберігатися, що зумовлювалося впливом інших слів чи форм слова (*bēgīxī > *bēžišъ > бѣжишь, бо бѣжь), не змінювався звук [ĕ] і перед [i], що походив з [ы] після задньоязикових, бо перехід [ĕ] в [i] відбувався до розвитку [ы] в [i] після задньоязикових (*snēgūrīs > *snēguryъ > снѣгурь > снѣгурь).

Зміна [a] на [o] – це спільносхіднослов'янське фонетичне явище, що полягало у вживанні замість початкового звука [a] у східнослов'янських запозиченнях звука [o], бо грецький короткий голосний [a] на східнослов'янському ґрунті сприймався як [o] (*олтарь, Олена, Офонаси, оренда*); цей процес був послідовним, він розширив функціональність звука [o] і став характерним явищем усіх східнослов'янських діалектів.

Звук [h] – це спільносхіднослов'янський приголосний гортанний звук, що виник у результаті втрати гортанної вимови індоєвропейського проривного задньоязикового звука [g]; виникнення [h] засвідчене в XI – XII ст. вживанням звука [r] замість [r] або пропуском початкового [r]; у писемних пам'ятках XIV – XV ст. також траплялися випадки опущення [r] на початку слів або заміни його іншими звуками (*оспожи, осподинь, осподарьскъ*).

Чергування голосних звуків – це спільнослов'янські за походженням чергування, утворені на основі давніх чергувань, розвинуті в результаті монофтонгізації дифтонгів та ін.,

зокрема /e/-o/ (*vesti – *voditi); /e/-ě/ (*letěti – *lětati); /o/-a/ (*vъložitī – *vъlagatiu); /i/-ь/ (*linQti – *ьnQti); /y/-ъ/ (*dyxati – *dъxnQti); /i/-ěj/, /ьj/ (*sito – *sějati); /ě/-aj/, /oj/ (*cěna – *kajati); /u/-ov/, /av/ (*truti – *trava); /e/-Q/ (*tręsti – *trQsiti); /e/-en/, /ьn/, /ьm/ (*zęti – *zъnQ); /Q/-on/, /ьm/ (*zvQkъ – *zvomъ); /or/-ra/-rě/ (*orati – *ralo – *rělija); /or/-oro/ (*borъba – *boroti); /el/-olo/ (*mel'Q – *moloti); /ol/-olo/ (*kol'Q – *koloti).

Чергування приголосних звуків – це чергування фонем, викликані палаталізацією задньоязикових [g], [k], [x], пом'якшенням приголосних під впливом [j], асиміляцією, дисиміляцією, спрощенням приголосних внаслідок дії закону відкритого складу (/g/-ž'/, /k/-č'/, /x/-š'/ як результат I палаталізації (*kosa – *česati); /g/-z'/, /k/-c'/, /x/-s'/ як наслідок II палаталізації (*grěxъ – *grěšě); /g/-z'/, /k/-c'/ як результат III палаталізації (*věpъkъ – *věpъcъ); /g/-ž'/, /k/-č'/, /x/-š'/ як наслідок впливу [j] на [g], [k], [x] (*ьgati – *ьž'a); /z/-ž'/, /s/-š'/ через вплив [j] на [z], [s] (*voziti – *vožQ); /d/-ž'/(/dž'/), /t/-č'/ як наслідок впливу [j] на [d], [t] (*letěti – *lečQ); /zg/-ž'ž'/, /zd/-ž'ž'/(/ž'dž'/) і /sk/, /st/-š'č'/ як результат впливу [j] на зукосполучення [zg], [zd], [sk], [st] (*vizgъ – *vižžQ, *pustiti – *puščQ); /t/-t'/, /n/-n'/, /l/-l'/ як наслідок впливу [j] на [t], [n], [l] (*xvala – *xval'Q); /b/-b'l'/, /p/-p'l'/, /m/-m'l'/, /v/-v'l'/ як результат впливу [j] на [b], [p], [m], [v] (*zěmьlъ – *zēml'a); /g/, /k/-č'/ як наслідок зміни [gt], [kt] перед [i], [ь] (*mogъ – *močiti); /d/, /t/-s/ як результат зміни [dt], [t] (*vedQ – *vesti); /d/, /t/ – з нулем звука як наслідок зміни [dl], [tl] (*vedQ – *vela); /b/, /p/, /d/, /t/, /g/, /k/, /v/ з нулем звука як результат спрощення звуків (*vėdati – *vėmъ).

Зміна [or], [ol], [er], [el] – це розпад спільнослов'янських дифтонгічних сполучень унаслідок дії закону відкритого складу і поділ їх між двома складами через набуття звуками [r], [l] складотворчості, далі перетворення їх на інші сполуки після втрати звуками [r], [l] складотворчої властивості: перехід початкових [or], [ol] в [ra], [la] (при висхідній інтонації), у [ro], [lo] (при низхідній інтонації) (*orsti > рости, *orraj > ратаj) та [er] – у [re] (ремьн, рідкий); перехід [or], [ol], [er], [el] у середині слова між приголосними в повноголосні сполучення [oro], [olo], [ere], [ele] (*kolъsъ > колосъ, *berza > береза); сполучення [el] перед голосними непереднього ряду змінилося в [olo] (шолом, жолоб), а перед голосними переднього ряду – в [ele] (ожеледь, селезінка).

Вокалізм давньоукраїнської мови – це голосні фонemi /i/, /ě/, /e/, /ь/, /ā/, /ы/, /y/, /ъ/, /o/, /a/, що розрізнялися за сферою творення – фонemi переднього ряду /i/, /ě/, /e/, /ь/, /ā/ й непереднього ряду /ы/, /y/, /ь/, /o/, /a/; за ступенем підняття – фонemi високого підняття /i/, /ы/, /y/, високо-середнього – /ě/, /ь/, /ъ/, середнього – /e/, /o/ й низького – /ā/, /a/; голосні фонemi реалізувалися у відповідних звуках [i], [ě], [e], [ь], [ā], [y], [ъ], [o], [a], що виступали їх варіантами; на письмі голосні звуки передавалися в давніх писемних пам'ятках такими літерами: [i] – и (і, ї), [ě] – ѣ, [e] – е (е, є), [ь] – ь, [ā] – ѧ (ѧ), [ы] – ы, [y] – оу (у, ю, ѡ), [ъ] – ъ, [o] – о (о), [a] – ѧ (ѧ, ѧ).

Консонантизм давньоукраїнської мови – це приголосні фонemi /б/, /п/, /д/, /т/, /м/, /в/, /ф/, /г/, /к/, /г/, /х/, /з/, /ц/, /з', /с', /ж', /ш', /ч', /дж', /й/, /н/, /н', /р/, /р', /л/, /л', /дз', /ц', що реалізувалися у відповідних звуках. З урахуванням голосу й шуму виділялися сонорні /в/, /й/, /м/, /н/, /н', /р/, /р', /л/, /л', дзвінкі /б/, /д/, /г/, /г/, /з/, /з', /ж', /дж', /дз'/ і глухі /п/, /т/, /к/, /х/, /с/, /с', /ш', /ч', /ц', /ф/; за місцем творення виділялися губні /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/, передньоязикові /д/, /т/, /з/, /з', /с', /с', /дз', /ц', /р/, /р', /н/, /н', /л/, /л', /ж', /ш', /дж', /ч', задньоязикові /г/, /к/, /х/, /г/, середньоязиковий /й/; за способом творення – проривні /б/, /п/, /д/, /т/, /г/, /к/, африкати /дж', /ч', /дз', /ц', зімкнено-прохідні /м/, /н/, /н', /р/, /р', /л/, /л'/ і фрикативні /з/, /с/, /з', /с', /ж', /ш', /г/, /х/, /в/, /ф/, а за твердістю-м'якістю – пари /з-/з', /с-/с', /р-/р', /л-/л', /н-/н'/; м'які фонemi /ж', /ш', /дж', /ч', /дз', /ц', /й/ не мали твердих відповідників, а тверді /б/, /п/, /д/, /т/, /в/, /м/, /ф/, /г/, /г/, /к/, /х/ могли реалізовуватися в пом'якшених звуках. Усі тверді й м'які приголосні фонemi відображалися у відповідних звуках, що стали основними виявами фонем.

Сильні звуки [ъ], [ь] – це сильні позиції редукованих [ъ], [ь] перед складом зі слабким редукованим (*ръть, мъхъ, дънь, пънь* тощо); перед сонорними [р], [л], якщо після них стояв приголосний (*вълна, гърбъ, шьлкъ, зърно* тощо); у складі під наголосом (*съхнути, тьца, чьсть, ръжь* тощо); у цих позиціях [ъ], [ь] змінювалися на звуки повного творення [о], [е] (*сънь > сон, върба > верба, тьсть > тесьт* тощо)

Слабкі звуки [ъ], [ь] – це слабкі позиції [ъ], [ь] в абсолютному кінці слова (*столь, ледь, нось, печь, соль* тощо); перед складом з голосним повного творення (*кънижьска, правьда* тощо); перед складом із сильним редукованим (*шьвьць, съньмъ, дьньмъ* тощо); у таких позиціях голосні [ъ], [ь] занепадали; українська мова цілком втратила [ъ], [ь] – слабкі зовсім зникли, а сильні вокалізувалися в голосні повного творення [е], [о].

Зміна [ър], [ьр], [ъл], [ъл] – це зміна праслов'янських сполучень [ър], [ьр], [ъл], [ъл] із сильними [ъ], [ь] на [ер], [ор], [ел], [ол] перед складом із голосним повного творення (*вълна > волна, бързи > борги, вьришина > вершина*) та на [ере], [оро], [еле], [оло] (“друге повноголосся”) перед складом зі редукованими [ъ], [ь] (*тълкъ > толок, тьрнь > терен*); “друге повноголосся” відобразилося в декількох українських словах (*терен, толок, зерен* тощо), а численно – у російській мові (*веревка, золовка, тереть, серебрястый* тощо).

Зміна [ръ], [рь], [ль], [лть] – це зміна праслов'янських сполучень [ръ], [рь], [ль], [лть] із сильними [ъ], [ь] на [ре], [ро], [ле], [ло] (*крвьь – кров, кръсть – хрест*), а зі слабкими [ъ], [ь] у російських говорах – на [е], [о] (*тревожить, дрожатъ*), в українських – на [и] (*тривожити, дрижати*), а в білоруських – на [ы] (*трывожыти, дрыжаты*); написання слів з іншими рефlekсами зумовлювалося впливом інших слів або форм слова, напр., *блoхa, хрeстa, слoвo*, бо *блoх, хрeст, слoбo* зі(форма *слeзoзa* – за аналогією до род. відм. мн.).

Напружені [ъ], [ь] – це редуковані звуки, які на давньоукраїнському ґрунті в сильній позиції перед [і] змінилися в [и], [ы] (**sīnījь > синіи > синиу > синий, *bělŭjъ > *bělŭji > бѣльи > білий*), тоді як у слабкій позиції вони занепали перед [і] (**pŭjŭ > *p'ju > n'ю, *zŭtŭjě > *zŭt'je > життя*); пізніше редуковані [и], [ы] змінилися на звичайні [и], [ы], що злилися в одному [и] (*новъи > новии > новий, горячыи > горячи > гарячий*); після [й] слабкий [ъ] зникав, а в слабкій змінювався на [е] (*бойць'а – бійця, бойцьь – боєць*).

Наслідки занепаду [ъ], [ь] у системі голосних – зникнення фонем /ъ/, /ь/; перехід сильних [ъ], [ь] в [е], [о] (*лѣсъцькъ > лісок, орель > орел* тощо) і занепад слабких (*лѣсъска > ліска, орѣла > орла*), результатом чого стало чергування [е], [о] з нулем звука (*лісок > піску, вінець > вінця* тощо); поява вставних голосних звуків [е], [о] перед сонорними [р], [л], [м], [н], після яких занепали слабкі [ъ], [ь], наслідком чого стало чергування нових [е], [о] з нулем звука (*вихрь > вихор, журавль > журавель*); зміна етимологічних [е], [о] із занепадом наступних [ъ], [ь] через ряд дифтонгів на [і] (*печь > пѣчь, піечь; конь > кoнь, кyонь*), що збереглося у вигляді чергування [е], [о] з [і] (*дiм – дому, осiнь – осені*).

“Новий” ѣ – це літера, яка позначала звук [е] в позиції перед складом, де занепавав [ъ], і отримала в мовознавстві назву “новий ять” (*оучитѣль, камѣнь, повчѣние, нападѣнья, вєсѣлие*); на місці “нового” ѣ в закритих складах усталилися [і], що чергується з [е] у відкритих складах (*лебѣдь > лебеда, ячмѣнь > ячменю, степѣнь > степені* тощо), або вживається тільки [е] (*приятель, вивчѣння, небесній, безодня* тощо), тоді як “старий” ѣ в новозакритих складах змінювався майже без винятків на [і] (*лiто, вiтер, снiг, пiсня* тощо).

Наслідки занепаду [ъ], [ь] серед приголосних – це виникнення нових груп приголосних (*пт (пѣтица > птица), жн (жъньць > жнець)* тощо); спрощення в групах приголосних (*ждн-жн (кожсъдъннии > кожъднни > кожний), стн-сн (чьстьнни > честнни > честний)* тощо); втрата суфіксального [л] (*вєзь > вєз, нєсь > нєс, але вєдль > вєл > вiу*); ускладнення груп приголосних (*заязьрость > заздрість, сърокъ > строк*); асиміляція – прогресивна (*бъчєла > бчєла > бджола, колосък > колос'є > колос'є*), регресивна (*сѣдорovyи > сдорovyи > здоровий, дъхорь > дхор > тхiр, сълньце > солнце > сонце* тощо);

дисиміляція приголосних (*кѣто* > *кто* > *хто*, *крѣсть* > *крест* > *хрест*; *сѣрдѣчьныи* > *сердечныи* > *сердечний* тощо); депалаталізація губних, а далі й [д'], [т'], [з'], [с'], [н'], [р'] (*правѣда* > *правда*, *голубѣ* > *голуб*, *родѣнѣа* > *рідня*, *орѣла* > *орла* тощо); палаталізація передньоязикових (*силнии*) та ін.

Зміна звука [ѣ] – це перетворення голосного [ѣ], що походив з праслов'янських монофтонга [e] та дифтонгів [oi], [ai]; у більшості говорів української мови і в літературній писемній мові звук [ѣ] перейшов у незмінне [i], що відмежувало її від решти слов'янських мов; звук [ѣ] первинно передавався літерою **ѣ** і отримав у наукових дослідженнях назву «старий ять»; в українській літературній мові нормою стало вживання звука [i] замість «старого ятя» (звука [ѣ]), що збігався за вимовою з «новим ятем» (звуком [i], що виник з [e] перед слабким [ь]), але відрізнявся від нього тим, що не чергувався зі звуком [e].

Зміна звуків [i] й [ы] – це злиття голосних [i] та [ы] з наближенням артикуляції етимологічного [i] до вимови голосних непереднього ряду та зі зміщенням артикуляції етимологічного [ы] до голосних переднього ряду, наслідком чого й стало злиття [i], [ы] в новому звукові [и]; передумовою цього процесу стало існування різної вимови голосного звука [i] ще в діалектах спільнослов'янської доби, звідки українська мова успадкувала звук [i] більш низької та широкій артикуляції, ніж інші східнослов'янські мови, однак трансформація його разом з [ы] в сучасний [и] була поступовою.

Уподібнення звуків [e] й [и] – це артикуляційно-акустичне зближення звуків [e] й [и] (при формуванні нового звука [и] відбувалося пересування вимови етимологічного [i] ближче до звука [e], що й спричинило подальше зближення новоутвореного звука [и] та звука [e]; вимова ненаголошених звуків [e], [и] з наближенням їх один до одного закріпилася в сучасній українській літературній мові як орфоепічна норма, наслідком якої стало нерозрізнення голосних [e], [и] в ненаголошених позиціях, крім кінця слова.

Уподібнення звуків [o] й [y] – це зближення голосних [o], [y], сприятливими умовами для якого стали подібна артикуляція і лабіалізація їх, належність до голосних заднього ряду; дотепер в українській мові збереглося помірне наближення звука [o] до [y] в позиції перед складом із голосними [y], [i] (*зозуля*, *кожух*, *сопілка* тощо) і небагато слів як результати давнього злиття звуків [o], [y] в [y] (*журавель* (д. укр. *жоравль*), *парубок* (д. укр. *паробѣкъ*), *яблуко* (д. укр. *яблѣко*), *мачуха* (д. укр. *мачоха*) тощо).

Перехід звука [e] в [o] – це зміна звука [e] на [o] після шиплячих та [й] (*жена* > *жона*, *чело* > *чоло*, *йего* > *його*, але *женити* > *женити*, *щетина* > *щетина*, *шестеро* > *шестеро*) (голосний [o] розвивався на місці [e], коли далі був склад із голосним непереднього ряду, натомість [e] зберігався в кінці слів, перед складом з голосним переднього ряду і перед [й] або пом'якшеним під впливом [й] приголосним); дотепер збереглося багато слів із названими змінами (*шолудивий*, *жолудь*, *черемха*, *тиениця*, *жероб*, *ялина* тощо).

Перехід звука [o] в [a] – це зміна звука [o] на [a], коли ненаголошений голосний [o] стояв переважно перед складом з наголошеним [a], рідше в інших позиціях (*колачь* > *калач*, *кожань* > *кажан*, *кочати* > *качати*); за спільних умов одні слова зазнали зміни [o] в [a] перед наголошеним [a] (*хазяїн*, *чабан*, *гарячий* тощо), а інші не піддалися такій зміні (*лопата*, *козак* тощо); сучасна українська мова розрізняє історично різні слова з [o] й [a] (*ломити* > *ламати* як відображення чергування [o] з [a]; *шаравари*, *паламар* як запозичення з неслов'янських; *гаразд*, *калатати* як питомо українські слова з асимілятивними змінами).

Перехід [e] в [a] – це зміна звука [e] на [a] в початковому складі слів після [й] перед голосними (*ялина* > *ялина*, *ялиця* > *ялиця*, *ярема* > *Ярема*, *явдоха* > *Явдоха*), унаслідок регресивної асиміляції голосних (*Пелагія* > *Палажка*), впливу сонорних [р], [л] на пониження артикуляції звука [e] (*берлогъ* > *барліг*), розміщення звука [e] після шиплячих (*чеснокъ* > *часник*); в іменниках серед. роду другої відміни типу *веселик*, *сватаник* зміна звука [e] на [a] пояснювалася впливом форм род. відмінка *веселиа*, *сватаниа* та ін.

Початкові [i] й [o] – це голосні праслов'янські звуки, що вживалися на початку небагатьох питомих та запозичених слів ([i] з прасл. [jъ]), рідше [o] (з етимол. [o]) і в давньоукраїнській період стали занепадати (*игълъка* > *голка*, *Исидоръ* > *Сидір*, *Опанасъ* > *Панас*); результати цього процесу незначною мірою успадкувала й сучасна українська мова (*гра*, *мати*, *Гнат* тощо), хоч зберігає слова і з початковими голосними (*Лрина*, *ім'я*, *ідуть* тощо), вживання яких зумовлено різними причинами.

Приставні [в], [й], [г] – це поява звуків на початку слів у давньоукраїнській період, зокрема протетичного [в] перед етимологічним [o], що змінився на [i] в новозакритих складах, рідко перед незмінним [o] й перед [a], а найбільше перед [y], крім префіксальних українських слів та іншомовних з початковим [y] (*отьчизна* > *вітчизна*, *отьца* > *вітиця*, *окъно* > *вікно*, *овьса* > *вівса*, *ольтарь* > *івтар*, *огнь* > *вогонь*, *Іоан* > *Іван*, *улица* > *вулиця*, *ухо* > *вухо*, але *успіх*, *увага*, *уклін*, *узус* тощо); протетичного [й] рідко (*єлини* > *єліни*), що закріпився в невеликій кількості слів (*Євангеліє*, *Єва*, *Івга*, *їжак* тощо); протетичного [г] перед голосним [o] (*орѣхъ* > *горіх*, *острыи* > *гострий*, *острити* > *гострити*).

Депалаталізація перед [е], [и] – це ствердіння на українському ґрунті всіх приголосних звуків перед голосними [е], [и] (з творенням нового звука [и] на основі [i] й [y] відбулося ствердіння приголосних перед [и], яке спричинило депалаталізацію приголосних і перед [е]); сучасній українській літературній мові властиві сполучення твердих приголосних із голосними [е], [и], а м'які приголосні відомі перед [е] лише в похідних утвореннях від іменників середнього роду (*життєвий*, *значеннєвий* тощо), у прикметниках середнього роду (*житнє*, *ситнє* тощо), у формах дієслова *лити* (*лє*, *лємо*); м'якість приголосних перед [е], [и] найбільше збереглася в українських діалектах (*узети*, *дєсстий*, *тєжко*).

Зміна звуків перед [ä] – це депалаталізація або палаталізація приголосних звуків перед [ä] (з [ɛ]), коли повністю стверділи перед ним пом'якшені губні приголосні (*мѣта* > *м'ята*, *вѣзати* > *в'язати*), у процесі депалаталізації губних відбувся розпад артикуляції на тверду й м'яку, тверда втратилася, а носієм м'якої став звук [й]; інші напівпалатальні приголосні стали м'якими перед [ä] (*дѣтел*, *сѣдуть*, *рядок* тощо); цим завершився процес занепаду пом'якшених варіантів твердих фонем в українській мові.

Депалаталізація губних звуків – це ствердіння приголосних губних звуків [б], [п], [в], [м], [ф] перед голосними [е], [и], а також перед [ä] (з [ɛ]), у результаті цього пом'якшені губні звуки перестали існувати як самостійні фонemi та набули статусу позиційних варіантів твердих фонем /б/, /п/, /в/, /м/, /ф/; через ствердіння губних звуків чимало іменників в українській мові зазнали перегрупування за відмінами, (*голубь* (четверта відміна) > *голуб* (друга відміна)) й родами (*стєпъ*, *глибь* (жін. р.) > *стєп*, *глиб* (чол. р.)).

Депалаталізація шиплячих звуків – це ствердіння приголосних шиплячих звуків [дж], [ч], [ж], [ш], що мали в праслов'янській мові статус м'яких фонем, але за відсутності твердих відповідників і в результаті різних фонетичних процесів депалаталізувалися в давньоукраїнській мові (після занепаду редукованих, внаслідок зміни [е] в [o] після шиплячих, під час депалаталізації перед [е], [и] та з інших причин); пом'якшена вимова їх збереглася лише перед [i] (з [e], [ĕ]), у подовженому вигляді перед [a] (де немає *-ат-*), у подовженому варіанті, крім позицій після іншого приголосного, і за таких умов шиплячі виступають варіантами твердих фонем (*жінка*, *иість*, *ножі*, *розкишию* тощо).

Депалаталізація звука [р] – це ствердіння приголосного [р] перед губними, задньоязиковими та фарингальним [г] (*сѣрпъ* > *сєрп*, *вѣрхъ* > *вєрх*, *дѣргати* > *дѣоргати*), перед голосними [е], [и], у багатьох словах перед [a], [y], колишнім слабким [ь] та давнім [ĭ] (*ревѣти* > *ревіти*, *творити* > *творити*, *звѣра* > *звіра*, *вѣрньни* > *вірний*, *писарь* > *писар*, *довѣрик* > *довір'я*); м'яка вимова збереглася в частині слів перед [a], [y], [o] (*зоря*, *косаря*, *говорю*, *горьований*, *трьома*, *рюмсати*); сьогодні протиставляється тверда й м'яка вимова звука [р], а в діалектах досить поширена тверда вимова цього звука.

Лексика і словотвір

Спільноіндосвропейська лексична спадщина – це назви споріднення і свояцтва (**otъcъ*, **mati*, **synь*, **dьkti*, **zена*, **mQžь*, **snьxa*, **jetry* тощо); назви частин людського тіла й організму тварин (**mozgь*, **ezykь*, **zQbь*, **gьrdlo*, **kostь*, **Qtroba*, **сьrdьce*, **oko*, **uxo*, **nosь*, **bry* тощо); назви тварин, птахів, комах, плазунів, риб (**zvьrь*, **jelenь*, **vьlkь*, **ježь*, **vьeverica*, **oвьca*, **oвьnь*, **svinьja*, **orьnь*, **žeravь*, **vьorna*, **muxa*, **osa*, **čьrvь*, **zmbja*, **Qgorь*, **lososь*); назви рослин, природних об'єктів і явищ (**dervo*, **berza*, **želQdь*, **zьrno*, **solma*, **lьnь*, **ogнь*, **sněgь*, **rosa*, **vьtrь*, **zemьja*, **nebo*, **voda*, **dьnь*, **večerь*, **vesna*); назви предметів, знарядь, продуктів, будівель та пов'язаних з ними понять (**domь*, **dvьrь*, **vozь*, **zьrny*, **medь*, **juxa*, **solь*); назви дій, процесів, станів, робіт, якості, кількості (**žiti*, **mertь*, **iti*, **ležati*, **tekti*, **znati*, **vezti*, **bělь*, **zьlьtь*, **vьysokь*, **odinь*, **peťь*, **сьto*).

Західноіндосвропейський лексичний шар – це міцні й тривалі лексико-семантичні зв'язки між слов'янськими та балтійськими діалектами (**golva*, **Qka*, **noga*, **plьtь*, **gluxь*, **ratajь*, **korva*, **kulikь*, **žegьzulja*, **esetrь*, **gvězda*, **jezero*, **ledь*, **dolja*, **dobrь*, **junь*, **soldьkь*, **duxь* тощо), між слов'янськими, балтійськими і германськими діалектами (**selo*, **judь*, **stado*, **voskь*, **děliti*, **tysetьja*, **peťь*, **rebьro* тощо); між слов'янськими й італо-кельтськими та іншими західними мовами (**morje*, **тьxь*, **semь*, **lipa*, **drozьdь*, **gostь*, **lice*, **voldti*, **mьlni*, **рьzь*, **bьčela*).

Східноіндосвропейський лексичний шар – це контактування давніх слов'янських діалектів із тохарськими, пізніше з індійськими племенами, а найбільшою мірою з іранськими племенами (**zьvati*, **сьdravь*, **slovo*, **bogь*, **ubogь*, **svetь*, **рьstrь* тощо); цьому пласту відповідають ще слова **рьrsь*, **volsь*, **dQti*, **сьQdь*, **bezь*, **radi*, **ovь*.

Південноіндосвропейський лексичний шар – це взаємозв'язки слов'ян із хеттами, греками, фіргійцями, вірменами, албанцями, які перемістилися на велику відстань від слов'ян, далі неодноразово заповнювану різними переселенцями; до цього пласту належить кілька номінацій (**dlgostь*, **modliti*, **lada*), і деякі слова, що співвідносять південних індоевропейців із західними та східними (**orěxь*, **jalovьсь*, **želva*, **zila*).

Етимологічно невизначені назви – це спільнослов'янські слова невідомого походження, що не мають прозорої етимології, чітких міжслівних зв'язків і становлять невелику кількість різних за семантикою номінацій (назви осіб – **čelověkь*, назви тіла і його частин – **čelo*, **čelo*, **qba*, **рьtь*, назви тварин і риб – **kyša*, **рьсь*, **šćuka*, **okunь*, назв рослин і місцевостей – **dQbь*, **proso*, **kovyль*, **gajь*, абстрактні назви – **bystrь(jь)*).

Лексико-семантичні праслов'янські новотвори – це слова, що виникли у спільнослов'янський період унаслідок переосмислення значення невеликої кількості індоевропейських і праслов'янських слів (іє. слово **běrgōs* “гора” відобразилося в прасл. **bergь* “берег”; іє. **pūrōs* “пшениця” – у прасл. **pyрь* “пірій”; іє. **nōgā* “копито, ніготь” – у прасл. **noga* “нога”; іє. **ghōrdhōs* “огорожа, тин” – у прасл. **gorьdь* “місто”; прасл. **gojiti* “живити, сприяти життю” – у прасл. **gojiti* “гоїти, лікувати”).

Структурно-семантичні праслов'янські новотвори – слова, що виникли на праслов'янському ґрунті від індоевропейських коренів та основ (іє. **phēl-* відповідають прасл. слова **plemь* “плем'я”, **plodь*; іє. **g^hhēr-* – прасл. **zarь* “жар, полум'я”, **gorěti* “горіти”; іє. **dōlös* “яма, низина” – прасл. **dolina* “долина”), від слов'янських чи іншомовних коренів та основ за допомогою різних словотворчих засобів (прасл. **dьnь* “день” зумовлені слова **dьnьnь*, **dьnevьnь* “денний”, **dьněti* “дніти”, **dьnina* “днина”, **dьnьnica* “ранкова зоря”, **dьньзь* “сьогодні, прасл. **тець* > **тецьнікь*).

Кельтські запозичення – це найбільш давні праслов'янські запозичення, які в глибокі часи до нашої ери і на початку нашої ери проникали безпосередньо або через інші мови до слов'янських (**sluga* “слуга, челядь”, **ljutь* “лютий, злий”, **braga* “брага, солод”, **luntь* “стіна, тин”, **lěkь* “ліки” тощо).

Германські запозичення – це прагерманські, німецькі, готські й інші слова, що потрапляли на слов'янський ґрунт ще до нашої ери і впродовж усього спільнослов'янського періоду (**duma* “думка, слово”, **šelmъ* “шолом”, **kъnędzь* “князь”, **xъlmtь* “горб”, **xlěbъ* “хліб”, **stьklo* “скло”, **koldędzь* “колодязь”, **stodola* “стодола”, **plugь* “плуг”, **skrinja* “скриня”, **mečь* “меч” тощо).

Грецькі запозичення – це давньогрецькі найменування, що були відомі праслов'янській мові на початку нашої або засвоєні нею через посередництво інших мов (**korabъjь* “корабель”, **ogurььь* “огірок”, **сърку* “церква”, **ropь* “піп” тощо).

Латинські запозичення – це давньолатинські найменування, що були успадковані безпосередньо чи опосередковано слов'янськими мовами (**vino* “вино”, **poganь* “поганий”, **котьль* “котел”, **сѣсарь* “кесар”, **купити* “купити”).

Тюркські запозичення – це слова тюркського походження, відомі ще з праслов'янської доби (**obrinь* “авар”, **тълмащ* “перекладач” тощо).

Українсько-білоруська спорідненість – це спорідненість, що виявилася в існуванні спільної українсько-білоруської мови (XIV – XV ст.), у формуванні спільного словникового складу (аж до XVIII ст.), у зясуванні українсько-білоруських зв'язків (щодо української і білоруської народнорозмовних мов XIV – XVII ст. та українсько-білоруських писемних взаємин XIV – XVII ст. як наддіалектних процесів), у набутті спільного лексику (*немовля, помилятися, кохати*).

Українсько-білорусько-російська спорідненість – це спорідненість, що склалася внаслідок довготривалих історико-культурних, ареальних, економічних, політичних та інших контактів української, білоруської і російської мов, виявилася у набутті ними спільних лексем (*плаха, скатерть, підвода, ззда, найм, скот, куна, гривна, головажня, десяток* та інші) і володіння багатьма спільними словами дотепер (*дешевий, дев'яносто, кохати, помилятися, коромисло, хороший, хвіст, куц, кулак, колупати* тощо).

Українсько-польсько-чеська спорідненість – це спорідненість, що склалася ще в киеворуський період, поглибилася в XIV ст. і відобразилася на різних мовних рівнях, особливо на лексичному (напр., запозиченнями з польської стали слова *корона, лучба, мєнити, обличность, очевисто, родовити, выбавити* «вирятувати», *рачити* «зволити», *припоудити* «пригнати», *збіглий* «утікач» тощо, а з чеської слова – *право, поконати, наступникъ, протожь, пакли, велицѣ, вшитци* тощо). Найбільший потік польсько-чеських лексем до української мови припав на староукраїнський період XVI – XVII ст. (*гро(ш), заставити, листъ, належати, небожьчикъ, пожитокъ, пригода, шляхта, привиліє, рєчникъ, докторъ, костель, мастеръ, панъ, доброволныи, заживати, слюбити, моцныи, отмѣнити, оужитокъ, посполиты, приржонныи, оуставично, титуль* тощо).

Українська лексична спадщина – це слова, що стали набутком української мови XI – XV ст., в основному спільнослов'янського походження, і стосуються людини й істот взагалі (*подрюга, скорбь* тощо), позначають явища, об'єкти, зміни природи (*осень, снѣгъ* тощо), предмети, речі, продукти, результати діяльності (*книгы, возь* тощо), споруди, поселення, місцевості (*горы, луъгъ* тощо), пов'язані з сільським господарюванням (*сѣно, коза* тощо), з полюванням, мореплаванням, бортництвом (*олень, медвѣдь* тощо), з різними ремеслами, заняттями (*торгъ, товаръ* тощо), стосуються мистецтва, науки, освіти, писемності, культури (*сѣборникъ, сонѣль* тощо), назви різних дій, процесів, якостей, властивостей, кількості чогось (*платити, помогати* тощо).

Власне українська лексична основа – це успадкована з дописемної доби спільнослов'янська лексика, новотвори й запозичення давньоукраїнського періоду (праслов'янські слова відображали неперервність розвитку слов'янського лексику й формування на їх основі української лексичної системи, новотвори киеворуського періоду

характеризували українську мову як лінгвофеномен у слов'янському світі, а запозичення вказували на прямі й непрямі зв'язки з іншими мовами).

Давньоукраїнські лексичні новотвори – це слова, утворені переважно на базі спільнослов'янських лексем (*сьльньце > сльньчньни, ярь > ярина, стадо > стадьни, пахати > пашня, порогъ “поріг у будинку” > порогъ “поріг на річці”, просторъ “протяжність” > просторъ “воля, свобода”* тощо), і поширені на території східних слов'ян унаслідок їх державної, конфесійної, культурної й територіальної близькості.

Власне українська лексика – це лексика, яка формувалася на південноруських землях і становила в XI–XV ст. вже чимало специфічних назв, це були переважно слова народнорозмовного характеру, що засвідчували багатство й неповторність тогочасної живомовної стихії, входження її до літературного вжитку і розвиток писемної української мови та ділового спілкування на базі живого розмовного мовлення (*подивитися, клястися, охотити, збирати, полюбитися, гаи, криница, година, небога, череда, глек, глузд, берегиня, нащадок, стеля, очерет, брунька, волошка, черес, комаха, дивовижа червоний, здоровий, кожний, інший, другий, попереk, перед, щоби, нехай, також* тощо).

Давньоукраїнські запозичення – це слова, що потрапили в давньоукраїнську мову з інших мов (зі старослов'янської – *всьсленьскыи “всесвітній”, цвѣтнага недѣла “вербна неділя”, пучина “глибина” хьщцникъ “хижак”, дѣтище “дитина”, дѣвага “діва”, виноградь “виноград”, “сад”*; із грецької – через старослов'янську *дыханьк “життя, дихання”, стихила “одне з первоначал буття”, вьселеннага “всесвіт”, планита “планета”, Великъ днь “Великдень”* і безпосередньо *тигрь, коркодиль, скорьши, алои, кипарись*; з тюркських мов – *товаръ “товар, майно, скот”, борсукъ “борсук”, евианъ “степовий полин”*; з фінно-угорських – *вѣкъша “білка”*; з лат. через грец.: *висектъ “високосний рік”* та ін.).

Розвиток лексичної семантики – це збереження семантичної структури слів упродовж історичного розвитку; успадкування в незмінному вигляді семантичної структури і звуження або розширення надалі; збагачення семантичної структури в писемний період і збереження, звуження або збагачення її в майбутньому; перерозподіл функцій між семемами в структурі номінацій; розвиток переносних значень слів.

Синонімія – це семантичні відношення між близькими за значенням однокореневими або різнокореневими словами давньоукраїнської мови (*четвьръгъ, четвьртъкъ; стадо, череда, скоть, товаръ; дьбрь, пропасть, бездъна, стръмьнина, розпалина, розсѣлина; лошадь, лошакъ, кобыла, конь, иноходъ, скокъ, фарь, жеребець, жеребѣа*). Майже всі синонімічні ряди зазнали в подальшому семантичних змін, а більшість їх зазнали одночасно втрати, набуття і зміни стилістичного відтінку окремих компонентів (ряди *бѣлка, вѣверица, вѣкъша, бѣлица; чловѣкъ, людинъ, мужь; люди, людъ, народъ* зафіксовані сьогодні в складі *білка, вивірка, білиця* (з утратою давніх слів *вѣверица, вѣкъша, бѣлица*); *особа, людина, чоловік, одиниця, персона, індивід, душа, гаврик* (без колишніх слів *людинъ, мужь*); *люди, народ, люд, мир, публіка, народець, люді, миряни* (з утратою слова *людъ*)).

Антонімія – це семантичні відношення між протилежними за значенням словами давньоукраїнської мови (*просторъ – тѣснота, гора – доль, глубокии – мѣлъкии, высокии – низькии, полудньне – полуночи, погодьк – непогодьк, жити – мерти*). У подальшому одні антонімічні пари зберігалися (*вѣрхъ – низъ, днь – ночь, великии – малыи, дългии – коротькии*), інші змінювали свій склад (*утро – вечеръ (утро – на ранок), лѣтънии – зимьнии (зимьнии – на зимовий)*), а деякі були витіснені іншими (*десньи – шуи – парою правий – лівий; сѣверъ – югъ – парою північ – південь; вьзьтокъ – западь – парою схід – захід*)).

Омонімія – це семантичні відношення, що виникали із розвитком багатозначності слів, коли значення слова втрачали семантичний зв'язок між собою і ставали самостійними лексемами у давньоукраїнський період (*середѣ “середина” і середѣ “назва одного з днів тижня”, гора “гора” і гора “вгорі, нагору”*, напр.: *місяць “супутник землі” і місяць “проміжок*

часу”, село “оброблюване поле” і село “населений пункт”. Давні омонімічні відношення залишилися в минулому (*бѣла* “білка” і *бѣла* “дрібна грошова одиниця”) або збереглися дотепер (*основа* “подовжені нитки і пряжа для них” і *основа* “підгрунтя”).

Стилістично нейтральні і забарвлені слова – це слова, які мали в давньоукраїнський період стилістично нейтральне або марковане значення і зберігали або змінювали їх у подальшому розвитку (напр., слово *конь* було стилістично нейтральним і залишилося таким до сьогодні, а синонімічне до нього слово *лошадь*, зі зниженим відтінком, передало своє емоційне забарвлення первинно нейтральному слову *кляча* й зникло в українській мові; назва *рѣка* зберегла дотепер своє стилістично нейтральне значення, але в конкуренції зі стилістично нейтральним словом *рѣчка*, яке втратило відтінок здрибнілості).

Книжні й розмовні слова – це слова із відповідними стилістичними ознаками (книжними і розмовними) в давньоукраїнський період, що збереглися або змінилися (назва *кѣство* зберегла до сьогодні книжні значення “сутність”, “природа” і набула нового значення “сукупність фізичних, душевних сил та властивостей людини”; поняття *Великъ дѣнь*, *сыропустъ*, *мясопустъ* залишилися книжними, *Паска* “Великдень” – розмовним, *цвітна недѣля* “вербна недѣля” – діалектним; до розмовних номінацій належали слова *сѣчень*, *студень*, *лютий*, *березень*, що сьогодні є стилістично нейтральними).

Праслов'янська словотвірна система – це система, що успадкувала риси індоєвропейського словотвору (способи суфіксації, словоскладання, чергування голосних, зміни місця наголосу, редуплікації) і набула в процесі самобутнього розвитку багатьох нових словотвірних ознак (на базі індоєвропейських основ сформувала різні за структурою слова (похідні й непохідні), розвинула нові способи деривації (напр., префіксацію), збільшила кількість словотворчих формантів (похідних від індоєвропейських засобів) та ін.

Давньоукраїнська словотвірна система – це система, що охоплювала всі похідні й непохідні слова в давньоукраїнський період, відношення і зв'язки між ними, а також основні способи давньоукраїнського словотвору – морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний способи деривації, що відзначалися різною продуктивністю в межах частин мови.

Морфологічний спосіб – це творення слів за допомогою морфем, різновидами якого в давньоукраїнський період були суфіксальний (серед іменників, прикметників, дієслів), префіксальний (серед дієслів, рідко інших повнозначних слів), постфіксальний (серед дієслів), конфіксальний (серед іменників), основоскладання (серед іменників і прикметників), префіксально-суфіксальний (серед різних частин мови), безсуфіксальний і флексійний (здебільшого серед іменників).

Морфолого-синтаксичний спосіб – це творення слів унаслідок переходу з однієї частини мови в іншу; використовувався серед іменників, рідко інших частин мови, а субстантивация виступала переважно способом творення загальних назв (*нагыа* одѣваа, *жадныа* и *альчныа* насыщаа, *боляцимъ* всяко утѣшеніе посыллаа, *дльжныа* искупаа, *работныа* संबождаа).

Лексико-синтаксичний спосіб – це творення слів шляхом зрощення; продуктивний був у творенні особових назв, числівників, прикметників, прислівників, заперечних, деяких неозначених займенників, похідних прийменників, сполучників, часток (*Ярополкъ*, *Мстиславъ*, *осмидесѣтъ*, *заоутра*, *никто*, *тогда*).

Лексико-семантичний спосіб – це творення слів унаслідок переосмислення значень давніх слів, що і являв собою перехід в основному загальних назв у власні і навпаки (и многу бо бывшо на *Кровавомъ Броду* (ГВЛ, 83), *литва* же и ятвѣзѣ воєваху).

Деривація іменників – це творення іменників у давньоукраїнський період суфіксальним способом (*вѣстьникъ*, *приятель*, *доброта*, *твердостъ*, *пустиня* тощо), основоскладанням (*лѣтописанья*, *благословенья*, *сѣножатъ* тощо), конфіксальним способом

(заповѣдь, оутѣшитѣль, нарожѣнья тощо), префіксальним способом (премудрость, прабаба тощо), флексійним способом (купля, мена, госпожа тощо), морфолого-синтаксичним (прѣмудрыхъ слухати, старѣйшимъ покоратисѧ), лексико-семантичним (сътвориша межі собою клятву русь и ляхове) і лексико-синтаксичним (на Великий день прієхаста Данииль).

Деривація прикмеників – це творення прикмеників у давньоукраїнський період суфіксальним способом (свѣтлыи, брунатный, рѣский, милостивъ, пѣсчаный, княжици, поповъ, звѣринь, старостынъ тощо), префіксальним (премудрый, невѣрный, безбожный тощо), основоскладанням (крѣпкодушный, братолюбивый, благовѣрный, добронравень тощо), морфолого-синтаксичним способом (за здоровіє възлюбленны(х) дѣтеи наши(х)), лексико-семантичним способом (на оной странѣ Днѣпра у градѣка Пѣсочнаго), лексико-синтаксичним способом (мимоходящи, четвероноги, плтолюбивыи тощо).

Деривація числівників – це творення числівників у давньоукраїнський період морфологічним способом (пятерь, четвертина, второе, сѣмьдесятное, пятнадцатыи тощо), лексико-синтаксичним способом (семьдесят, полътретьи, двацѣтъ, шестьдесѣтъ, полъдвѣацѣта, двесте, тридѣцѣтъ, пѧ(т)сотъ, сѣмьдесѣтъ, полътора), морфолого-синтаксичним способом (първыи, другии, мало, много, сорокъ, тѣма тощо).

Деривація числівників – це творення числівників у давньоукраїнський період морфологічним способом (всъѧкъ, иньныи, иньшии, которыи, коли, кольма, съсъ, тѣтъ, къжьдѣныи тощо), лексико-синтаксичним способом (никто, нѣкій), лексико-семантичним способом («Живѣте же о собѣ, и поставлю вы игумена, а самъ хочу въ ону гору ити единь»), морфолого-синтаксичним способом (овѣмъ исписанъ законъ естъ дроугимъ же обычаи).

Деривація дієслів – це творення дієслів у давньоукраїнський період переважно суфіксальним способом (крѣпити, твердити, даровати, лѣтовати, ласкати, володѣти тощо), префіксальним (сѣргѣшилъ, оправити, замыслити, оустроишь, понесуть, перевозити тощо), постфіксальним (присылатисѧ, за творилися, оуступатися тощо) та основоскладанням (лицемѣрити, благотворити, благодѣтельствовати тощо).

Деривація прислівників – це творення прислівників у давньоукраїнський період морфологічним способом (николиже, начѣто, потомъ, покамѣсть, до сихъ мѣсть тощо), а найбільшою мірою морфолого-синтаксичним способом (твердо, многолѣтно, поздорову, легко, ближе, вборзѣ, достойно, вскорѣ, наутрия, наконецъ, поистинѣ, ночью, заутра, вчѣра, втайнѣ, в мѣру, доловъ, надвое, трижды, посемь, дважды тощо).

Деривація прийменників – це творення прийменників у давньоукраїнський період морфологічним способом (задѣля, заради, помежи тощо), а найбільшою мірою морфолого-синтаксичним способом (дѣля, ради, сквозѣ, близъ, мимо, вѣнь, вѣнѣ, дали, доловъ, зади, коньць, около, противу, кромѣ, округъ, прямо, за мѣсто, вслѣдъ, до върху, на върхъ, поодаль, позаду, изъдѣну, окръсть, на середѣ, посторонь, съ краѧ, тощо).

Деривація сполучників – це творення сполучників у давньоукраїнський період переважно лексико-синтаксичним способом (али, ано, ачи, ибо, или, либо, аже, аче, даже, таже, нежелѣ, иже, аче и, аче ли, аче, же, али но, али же, ни...ни, или...или, не тѣкъмо...но и тощо), рідше морфолого-синтаксичним способом (къто, хотѧ, коли).

Деривація часток – це творення часток у давньоукраїнський період морфолого-синтаксичним способом (дѣяти, речи, толико, лише, одинако) та лексико-синтаксичним способом (оно, ноли, нольны, мало не, безъ мала). Найбільше виникло часток із різними смисловими відтінками (дѣти, рыци – модальні, осе, ото – вказівні, оли, толико, хотѧ – видільні, одѧ, кѧ – кількісні тощо), поодинокі формотворчі (атѣ) і словотворчі (любо).

Морфологія

Категорія роду іменників – це індоєвропейська за походженням граматична категорія (із розрізненням чол., жін. і сер. родів), яка була успадкована праслов'янською мовою, а потім і українською. Ця категорія стала основою становлення типів відмінювання іменників, оскільки в писемний український період родовий принцип формування відмін іменників витіснив принцип розподілу їх за давніми суфіксами основ.

Категорія числа іменників – це індоєвропейська за походженням граматична категорія (із виділенням одн., мн., дв.), яка була успадкована праслов'янською мовою, а далі й українською. Форми одн. й мн. не зазнали суттєвих змін, тоді як форма дв. почала виявляти тенденцію до занепаду і в киеворуський період поступово вийшла з ужитку. Показниками трьох числових форм іменників були відмінкові закінчення чол., жін. і сер. родів.

Категорія відмінка – це індоєвропейська за походженням граматична категорія (із виділенням семи відмінкових форм), яка була успадкована праслов'янською мовою, а далі й українською. Відмінкові форми іменників зазнали суттєвих змін унаслідок дії закону відкритого складу, занепаду редукованих у писемний період і під час формування нових типів відмінювання іменників за родовим принципом.

Типи іменників – це поділ іменників на шість типів за індоєвропейськими суфіксами основи, які були успадковані праслов'янською мовою, а далі й українською мовою. Отож давньоукраїнські іменники характеризувалися за основотворчими суфіксами і становили шість типів відмінювання: 1) іменники жін. р., деякі чол. р. із давнім суфіксом *-ā(-jā-)*, іменники жін. роду на *-улії*, що мали в наз. відм. одн. закінчення *-а (-я, -А, -Іа)* (*птица, лодья, пустыни*); іменники чол. р. з основою *-ǫ(-jǫ-), -jī*, що мали закінчення *-ъ, -ь, -и*, а також іменники сер. р. з основою на *-ǫ(-jǫ-), -ě(-jě-)*, які мали після твердих приголосних закінчення *-о, -е*, а після м'яких закінчення *-ю (конь, село, копьє, д'ялю, море, братъ, раи)*; іменники чол. р. із суфіксом *-ī-*, що мали закінчення *-ъ (миръ, чинъ, полъ, сынъ, домъ)*; іменники жін. р. і деякі субстантиви чол. р. з основою на *-ī-*, що мали закінчення *-ь (ночь, огонь, р'чь, мечь, дань, путь)*; іменники жін. р. з основою на *-ī-*, що в наз. відм. мали закінчення *-ы*, а в непрямих – *-ьв-* (*кровь, любовь, ятровь* тощо); іменники з давньою основою на приголосний, зокрема з основою на *-п-* і закінченнями *-ь* (чол. р.), *-я(Іа)* (сер.р.), з основами на *-т-, -s-* і закінченнями *-я(Іа), -о* (сер.р.) та з основою на *-r-* і закінченням *-і* (жін. р.) (*камень, матерь, имѧ, чюдо*).

Категорії прикметників – це граматичні категорії роду, числа і відмінка, які з індоєвропейської доби збереглися на спільнослов'янському ґрунті, а потім і на українському. У давньоукраїнській мові виділялися граматичні категорії роду прикметників (чол., сер., жін.), числа (одн., мн., дв.) і відмінка (наз., род., дав., знах., оруд., місц., клич.), а також форми вияву ознак – вищий і найвищий ступені порівняння. Типи відмінювання прикметників визначалися й далі за їх основами, але більшої ваги набувала граматична категорія роду, що лягла в основу становлення нових типів відмінювання ад'єктивів.

Короткі (нечленні) прикметники – це первинні ад'єктиви, що розвинулися з класу імен на основі їх атрибутивної функції і ще в індоєвропейський період вони мали спільну з іменниками систему відмінювання, яку зберегли аж до писемної доби (*малъ, твердъ, мудръ, новъ*). У давньоукраїнській мові короткі прикметники становили іменний тип відмінювання, що охоплював ад'єктиви на *-ǫ(-jǫ-), -ā(-jā-)* та із закінченнями *-ъ, -ь* (чол. р.), *-а, -е* (сер. р.) і *-а (-я)* (жін. р.). Короткі прикметники вживалися в предикативній функції (у поєднанні з інфінітивом та в складі іменного присудка) і в атрибутивній (в ролі означення).

Повні (членні) прикметники – це вторинні ад'єктиви, новотвори праслов'янської доби (якісні й відносні прикметники – *добрыи, мудрыи, синии, млыи, осеннии* тощо). У праслов'янській мові вони зазнали зрощення складових частин (іменного прикметника й вказівного займенника) та набули власної займенникової системи відмінювання, зі зміною

анафоричного займенника як закінчення. Повні прикметники сформувалися на базі коротких прикметників, за допомогою анафоричного займенника *јь* (*ја, је*) (від індоєвропейського займенникового елемента **-jō*). З часом займенник втратив здатність відмінюватися, злився з основою іменного прикметника й перетворився на його флексію.

Ступені порівняння прикметників – це форми більшого чи найбільшого вияву ознаки, що почали творитися ще в індоєвропейській період від якісних і відносних прикметників. На праслов'янському ґрунті для вираження вищого ступеня порівняння вживався афікс **-ьш* (**novъši, *novъša, *novъše*), але згодом поступився більш продуктивному **-ѣвьш-* (**novѣjša, *novѣjši*). Форми найвищого ступеня порівняння прикметників утворювалися за допомогою префікса **na-* (*naj-*) (**najтъньši*). Обидва ступені порівняння успадкувала українська мова з праслов'янської (*новѣшшии, найновѣшшии*).

Стягнені і нестягнені форми прикметників – це форми, які склалися в процесі творення повних прикметників. Система відмінювання членних прикметників з розрізненням іменного прикметника і вказівного займенника поступово була уніфікована й спричинила появу під впливом неособових займенників простих відмінкових закінчень у прикметниковій парадигмі, витворенням яких і завершився процес становлення категорії прикметників. У результаті зникли нестягнені форми прикметників, насамперед у непрямих відмінках, а форми наз. відм. залишилися в розмовній та зі стилістичною метою в літературній мові.

Категорії займенників – це граматичні категорії числа (одн., мн., дв.) й відмінка (шість відмінкових форм) усіх займенників та категорію роду неособових, крім *кѣто, чѣто* та похідних від них займенників. До особових належали слова *я* (*ја, азъ, азь*), *ти, ми, ви* і зворотний *себе*, що виконували роль підмета й додатка; на українському ґрунті до них приєднався ще вказівний займенник *онь* (*оно, она*) для вираження третьої особи однини. Неособові – це вказівні, питальні, відносні, неозначені, заперечні, присвійні займенники.

Словозміна особових займенників – це іменний тип відмінювання займенників, для якого характерні бути граматичні категорії числа (одн., мн., дв.) й відмінка (наз., род., дав., знах., оруд., місц.), суплетивність основ при словозміні, варіантність відмінкових форм, співвідношення флексій багатьох відмінків; поява в давньоукраїнській період особового займенника *онь* (*оно, она*), формування його словозмінної парадигми, запад родових форм у множині й форми двоїни.

Словозміна неособових займенників – це займенниковий тип відмінювання, що охоплював набагато більше слів, ніж особові, які поділялися на змінні за відмінками (*кѣто, чѣто* й похідні від них) і змінні за родами, числами й відмінками (усі решта займенники – вказівні, означальні, питальні, присвійні, заперечні), що утворювали тверду групу слів із закінченнями *-ъ, -о, -а* в наз. відм. одн. та м'яку групу із закінченнями *-и, -к, -а* в наз. відм. одн. Основну роль у формуванні займенникового типу відмінювання відіграли детермінативи – зі специфічними флексіями (*-го, -му, -мь* тощо), безсуфіксальними основами, строкатими за будовою формами однини, ускладненими за рахунок *и* (*к, ја*) відмінковими формами наз. відм. та функцією означення, що зближувало його з типом відмінювання прикметників, числівників, дієприкметників.

Словозміна числівників – це відмінювання числівників за іменниковим типом (*пять – десять, тысяча, съто, поль, треть, четверть, третина, четвертина, пѣтина*), займенниковим типом (*один, дѣва (дѣвъѣ), трьк, четыре, оба (обѣ), обои, дѣвои, трои, четверы, пѣтеры – десятѣры*) і прикметниковим типом (усі порядкові числівники). У назвах чисел другого десятка, назвах десятків змінювалася лише перша частина (*пять на десѣте, пѣти на десѣте* тощо), але такі сполучення почали швидко зрощуватися й перетворюватися на однослівні конструкції, що згодом набули статусу простих слів і стали змінюватися за аналогією до числівників *пять – десѣте*. У назвах сотень відмінюванню підпадали обидві частини, що й залишилося до сьогодні (*осмь сътъ, осми сътъ* тощо). А в

багатокомпонентних складених числівниках змінювалися в ранній писемний період переважно всі слова, що стало нормою і сучасної української мови.

Категорії дієслова – це граматичні категорії числа (одн., мн., дв.), особи (1, 2, 3) способу (дійсного, умовного й наказового), стану (активного, зворотного та пасивного), часу (теперішнього, аориста, імперфекта, перфекта, плюсквамперфекта й майбутнього), виду (доконаного й недоконаного). Усі граматичні форми виражалися за допомогою особових і неособових закінчень, у творенні виду розвинулася префіксація.

Теперішній час – це граматична форма часу, що виражала дію, яка відбувалася в момент мовлення. Праслов'янська парадигма словозміни дієслів тепер. часу майже в незмінному стані була реалізована на давньоукраїнському ґрунті (напр.: *късмь, къси, късть, късмь, късте, суть, късвѣ, къста, къста* (атемат. тип)).

Минулий час – це граматична форма часу, що мала чотири види – аорист для позначення необмеженої дії, імперфект для вираження тривалої дії, перфект для позначення завершеної дії, результату дії і плюсквамперфект для вираження дії, що відбувалася перед іншою минулою дією. У давньоукраїнський період найбільш поширений був сигматичний аорист – старий (з основою на голосний – *писахъ*) і новий (з основою на приголосний і на *-i-* – *любихъ*). Імперфект утворювався від дієслів з основою на приголосний, на *-i-* й *-ě-* за допомогою суфікса *-ѣах-* та від решти дієслів – з приєднанням суфікса *-аах-* (*-јаах-*); в українській мові форми імперфекта зазнали стягнення (*любяхъ*). Перфект утворювався за допомогою дієслова *быти* і незмінних форм дієприкметника на *-лъ*, який був носієм змісту (*късмь любиль*). Плюсквамперфект формувался шляхом поєднання дієслова *быти* в імперфекті або в аористі та дієприкметника на *-лъ* (*бѣхъ любиль, быхъ любиль*).

Майбутній час – це граматична форма, що виражала дію, яка має відбутися, і охоплювала давні (просту й дві складені) та нові (складені) форми майбутнього часу. Проста утворювалася від дієслів недоконаного виду за допомогою префіксів і виражала майбутній час дієслів доконаного виду (*напишемъ*). Перша складена форма виникла шляхом сполучення допоміжного дієслова в різних особових формах (*начьну, стану*) й інфінітива відмінюваного дієслова (*начьну любити*). Друга складена форма являла собою поєднання дієслова *быти* в різних особових формах і активного нечленного дієприкметника мин. часу на *-лъ* (*-ла, -ло*) (*буду любиль*). Третя складена форма майб. часу формувалася з інфінітива основного дієслова і форм тепер.-майб. часу допоміжного дієслова *яти* (*любити (и)му*).

Наказовий спосіб – граматична форма, що виражала рішучий наказ, тому зближувалася зі стверджувальним значенням дійсного способу. На праслов'янському ґрунті словозмінна парадигма наказового способу утворювалася за допомогою суфіксів *-i-* (в одн.) *-ě-, -i-* (у мн.) і вторинних особових закінчень, спільних із закінченнями простого мин. часу. Форми 1 ос. одн. вона не мала через специфіку значення цієї форми (наказ собі) (залишком її вважається слово *будѣмъ*), а форми 3 ос. мн. і дв. передавалися описово. У давньоукраїнський період словозмінна парадигма наказового способу через ряд фонетичних і морфологічних змін набула нового оформлення (*вози, вози, возимъ, возите, возивѣ, возита*).

Умовний спосіб – граматична форма дієслова, що виражала бажану або очікувану дію, на виконання якої слід було розраховувати чи надіятися. Праслов'янська мова мала дві аналітичні форми для вираження умовного способу, які успадкувала й давньоукраїнська мова. До складу першої парадигми входили форми **bimъ, *bi, *bi, *bimъ, *biste, *bQ, *bivě, *bista, *bista* й активний дієприкметник на *-лъ*. А другу становили форми дієслова *byti* в аористі й дієприкметник на *лъ*. Для українського періоду властиве було широке використання аналітичних форм умовного способу з допоміжним дієсловом *быти* (*видѣхъ быхъ*) й поодиноке вживання та занепад форм із допоміжним словом на зразок *бимъ*.

Дієприкметник – це змінна дієслівна форма, що поєднувала в собі ознаки дієслова (стан, час) та імені (рід, число, відмінок). За ознаками дієслова виділялися активні й пасивні

(тепер. і мин. часів), а відповідно до іменних ознак змінювалися за родами, числами й відмінками. Активні дієприкметники тепер. часу утворювалися за допомогою суфікса **-ont* Активні дієприкметники мин. часу утворювалися за допомогою суфікса **-vъ* в наз. відм. та суфікса **-vъs-* – у непрямих відм. Активний дієприкметник на **-lъ* (*-la*, *-lo*) занепав у праслов'янській мові і брав участь лише в творенні аналітичних форм дієслів (перфекта, плюсквамперфекта, майбутнього часу, умовного способу) разом з допоміжними дієсловами. Пасивні дієприкметники тепер. часу формувалися за допомогою суфікса **-mъ* на базі перехідних, рідше неперехідних дієслів. Пасивні дієприкметники мин. часу у відмінкових формах мали суфікси **-nъ*, **-tъ*.

Інфінітив – незмінна форма дієслова, що розвинулася в праслов'янський період на основі дав. відм. одн. іменників на **-ŷ-* основ і виражала неозначену дію, тому з походження інфінітив не мав граматичних ознак (часу, роду, числа тощо). Показником інфінітива став афікс **-ti* (з **-ti-*), що приєднувався до кореня або до основи з формотворчими елементами, утворюючи варіанти **-ěti*, **-iti*, **-nŷti*. З афіксом **-ti* (*-tъ*) та з різними його ускладненими варіантами інфінітиви зберігалися в давньоукраїнський період, але на місці сполук **kt*, **gt* виник елемент *-чи* (*слушати*, *стеречи*). Основна його функція зводилася до того, щоб служити доповненням до іншого дієслова чи до імені з дієслівним значенням.

Супін – незмінна форма дієслова, що розвинулася в праслов'янський період на основі знах. відм. іменників на **-ŷ-* основ і вживався після дієслів, що виражали рух, вказуючи на мету, намір руху. Супін він не утворював граматичних форм (часу, особи тощо) і з розвитком та поширенням паралельних інфінітивних форм був приречений на занепад. Показником супіна став афікс **-tъ*, що приєднувався здебільшого до кореня. Супін часто вживався в давніх писемних пам'ятках, особливо в церковно-релігійних (*моучить насъ, видѣтъ бывшего*), але швидко почав занепадати, поступаючись інфінітиву

Дієприслівник – незмінна форма дієслова, що розвинулася в давньоукраїнський період на основі давніх нечленних активних дієприкметників (*сидя, лежа, глядя, слуха, нося, крестивъ, дерзнувъ, писавъши* тощо). З виникненням членних дієприкметників, що перебрали на себе атрибутивну функцію, нечленні дієприкметники стали вживатися лише у функції присудків, зміцнивши свою предикативність. У результаті цього послабилося узгодження нечленного дієприкметника з підметом і посилилася залежність його від присудків. А з перетворенням на дієприслівники різні форми нечленних дієприкметників втратили граматичні значення роду, числа, відмінка, зберігши лише значення виду.

Безособові форми на *-но*, *-то* – незмінна форма дієслова, що розвинулася в давньоукраїнський період на основі нечленних пасивних дієприкметників мин. часу (напр., *стелено, везено, кинуту, мыто* – скам'янілі форми наз. відм. одн. сер. р.). З іншими нечленними дієприкметниками вказані форми втратили первинну функцію означення, словозміну парадигму й перетворилися на незмінні форми з функцією присудка в безособових реченнях.

Прислівник – це повнозначна частина мови, початок якій дали змінювані слова, які в окремих своїх формах ставали незмінними, набували скам'янілого вигляду. На праслов'янському ґрунті розвинулася різні способи творення прислівників, особливо адвербіалізація – перехід різних відмінкових форм у прислівники. За походженням прислівники поділялися на відзайменникові (*всегда*), відприкметникові (*дивно*), відіменникові (*заутра*), відчислівникові (*надвое*), віддієслівні (*хотя*).

Прийменник – службова частина мова, початок якій дали відмінкові форми імен або невідмінкові форми слів. У давньоукраїнський період категорія прийменників охоплювала найбільш давні, або неопідні прийменники (*от, на, по, до, въ*), давні похідні (*меже, около*) і власне українські новотвори з прийменниковими функціями (*одаль, оъбаголѣ*). Прийменники виражали просторові та інші відношення між словами. Багато давніх слів взагалі перейшли

до розряду прийменників (*крім, oprіч*) і чимало відмінкових форм набули прийменникових функцій унаслідок препозиціоналізації.

Сполучник – службова частина мови, початок якій дали займенники і займенникові прислівники у службових синтаксичних функціях. На давньоукраїнському ґрунті сполучні засоби класифікувалися на сурядні (єднальні, розділові й протиставні) (*да, и, а, ли, либо, аще ли*) і на підрядні сполучники й сполучні слова – для вираження причини, мети, умови, часу, наслідку, допустовості, з'ясування. Сурядні сполучники в основній кількості були простими, непохідними за структурою, а підрядні сполучники й сполучні слова – це здебільшого похідні, вторинні утворення (складні й складені), які мотивувалися іншими словами.

Частка – службова частина мови, яка бере початок від займенникових коренів. У давньоукраїнській період частки поділялися на лексично незалежні, формотворчі й словотворчі. За семантикою лексично самостійні частки розмежовувалися на стверджувальні (*єи*), заперечні (*не, ни*), питальні (*ли, чи (ци)*), модальні (*дѣти, речи*), вказівні (*сь, то, осе, оно*), видільні (*оли, хотя*), підсилювальні (*же, бо*), кількісні (*лѣ, одва*). Окремі розряди становили формотворчі частки (*бы*) і словотворчі (*ни*), у ролі яких виступали переважно лексично незалежні частки.

Вигуки і звуконаслідування – категорія слів, що не виражають ніяких смислових відношень і зв'язків, а виступають тільки засобом вираження емоцій безвідносно до інших мовних одиниць. На давньоукраїнському ґрунті вигуківі слова були представлені великою мірою – первинні (*о, охъ*) і вторинні (*горе, аминь*). Але з давніх писемних пам'яток відомо небагато вигуків, оскільки їх властивий розмовний характер, а народнорозмовне невеликою мірою відобразилося в давніх писемних творах.

Синтаксис

Речення – основна синтаксична одиниця, що бере початок в індоєвропейській мові, де речення могло утворюватися з необмеженої кількості непроникних (тобто таких, що не допускали ніяких вставок і переміщення в межах речення), самостійних елементів (слів), кожний із яких мав певне значення. Члени речення здатні були самостійно виражати свій зміст і вказувати на свою роль у реченні. За типом головного члена речення виділялися іменні й дієслівні речення, за складом граматичної основи – односкладні й двоскладні, а за характером висловлювання – розповідні, питальні, спонукальні й бажальні речення.

Підмет – головний член речення, який у давньоукраїнській період становив граматичну основу односкладних речень, а разом з присудками – предикативний центр двоскладних речень. Підмет виражав предмет думки чи мовлення, перебував із присудками семантичному й граматичному зв'язках. Основною формою його вираження була форма наз. відм., носіями якої виступали в основному іменники, рідше інші субстантивовані частини мови або поєднання кількох слів з іменем у наз. відм. Помітними на українському ґрунті стали процеси вираження підмета особовими займенниками, різноманітними синтаксичними конструкціями та функціонування різних за структурою однорідних підметів.

Присудок – це граматична основа односкладних речень і складова частина граматичного центру двоскладних речень. Він виражав дію, стан, процес, ознаку дії, поєднувався з підметом предикативним зв'язком і брав безпосередню участь у формуванні структури речення. За структурою присудки поділялися на прості й складені, а останні – на дієслівні й іменні. Дієслівний складався з допоміжного дієслова й інфінітива. Іменний присудок утворювався з предикативного імені, вираженого різними частинами мови, та особових форм допоміжних дієслів *быти, стати, починати* й повнозначних дієслів. Дієслівний виражався формами особових дієслів, а іменний – формами іменних частин мови.

Означення – другорядний член речення, що давав якісну характеристику члена речення, перебуваючи з ним в атрибутивному зв'язку. Означення поділялися на узгоджені й неузгоджені, з яких перші виражалися прикметниками, дієприкметниками, займенниками, а другі – іменниками в род. та дав. відм., іменниково-прийменниковими сполученнями. Для

давньоукраїнської мови характерне було вільне, дистантне розташування означень в атрибутивних словосполученнях і накопичення в реченнях різних означень (однорідних і неоднорідних, узгоджених і неузгоджених).

Додаток – другорядний член речення, що позначав предмет, явище, абстрактне поняття, яких стосувалися дія, стан чи інша предикативна ознака. Додатки поділялися на прямі й непрямі. Прямі при перехідних дієсловах виражалися формою знах. відм. іменників без прийменника, а при перехідних дієсловах із запереченням – формою род. відм. імен. Функцію непрямих виконували іменники в непрямих відмінках з прийменниками та без них, займенники в непрямих відмінках, субстантивовані прикметники, дієприкметники. У подальшому стабілізувалося використання форм слів для вираження прямих і непрямих додатків, які мають певні засоби вираження й відповідні місця розташування в реченні.

Обставина – другорядний член речення, що виражав причину, мету, час, місце, умову, спосіб дії. Він виділювався пізніше, ніж означення і додаток, із формуванням прислівників, що стали основними репрезентантами обставин. Ще в праслов'янській мові роль обставин виконували відприкметникові прислівники на *-o/-e*, відприкметникові безсуфіксальні прислівники, інфінітиви, супіни. На давньоукраїнському ґрунті виділялися обставини місця, часу, причини, мети, способу дії, що виражалися здебільшого прислівниками, безприйменниковими і прийменниковими формами іменників і з такими засобами вираження були успадковані сучасною українською мовою.

Просте речення – це речення, що складалося з однієї граматичної основи (у двоскладних реченнях) або одного головного слова (в односкладних реченнях). Початок простому реченню дали окремі слова та групи слів, що почали вживатися на індоевропейському ґрунті в ролі синтаксичних конструкцій. Показником простого речення були тоді головні слова (ім'я, дієслово або одне з них), які й започаткували граматичний центр простого речення. До складу простого речення могло входити одне головне слово (переважно дієслово), рідше два (дієслово й ім'я), що дало початок розрізненню односкладних і двоскладних речень.

Односкладні речення – це прості речення з однорівнинним синтаксичним центром (при наявності одного головного члена речення), з поширеною або непоширеною структурою, з повним або неповним вираженням змісту. Від неповних двоскладних речень односкладні відрізнялися тим, що в них особове значення набувало зовнішнього синтаксичного характеру, а в неповних двоскладних – воно було складовою частиною внутрішнього синтаксичного зв'язку. Граматичне вираження головного члена речення лягло в основу класифікації простих односкладних речень. А відповідно до засобів вираження головного компонента односкладні речення розмежувалися на дієслівні й іменні, з яких найбільш поширеним був різновид дієслівних односкладних речень.

Двоскладні речення – це прості речення із двочленним предикативним центром (підметом і присудком) – самодостатнім у вираженні змісту речення або доповненим другорядними членами, необхідними для розкриття змісту. Підмет виражався іменними частинами мови, рідше дієсловами, прислівниками, службовими частинами мови, а присудок дієслівний – особовими формами дієслів, іменний – іменними частинами мови з дієслівною зв'язкою **byti* або без неї. Порядок розміщення членів у двоскладних реченнях був вільним, з частим розривом компонентів групи підмета й групи присудка, розміщенням між головними другорядних і навпаки.

Складне речення – це речення, що являло собою сформовану синтаксичну конструкцію з двома чи кількома частинами (предикативними центрами), незалежними або підпорядкованими одна одній. Частини складного речення відрізнялися від простого речення тим, що в межах складного вони були позбавлені комунікативної самостійності та існували лише в сукупності, утворюючи єдину синтаксичну одиницю. За характером відношень між частинами складні речення поділялися на безсполучникові (з формально невираженим

зв'язком між частинами), складносурядні (з паратактичним зв'язком між частинами) і складнопідрядні (з гіпотактичним зв'язком між частинами). Первинними були безсполучникові складні речення (без формально виражених засобів сполучення окремих частин), а пізнішими в часі – сполучникові (складносурядні й складнопідрядні), завдяки стабілізації сполучних засобів та закріплення їх у вираженні певного синтаксичного зв'язку.

Безсполучникове речення – це складні синтаксичні утворення з двома чи кількома предикативними центрами, без формальних показників синтаксичного зв'язку між частинами. За граматичним оформленням становили окремі тип складних речень, відмінний від структури складносурядних та складнопідрядних речень. А за семантичними особливостями зближувалися зі складними сполучниковими реченнями, відображаючи між частинами такі смислові зв'язки, як у складносурядних і складнопідрядних реченнях. З урахуванням цього й здійснювалася класифікація безсполучникових речень, але через відсутність у них спеціальних показників синтаксичного зв'язку між частинами така класифікація повністю не збігалася із класифікацією складносурядних і складнопідрядних речень. Відповідно до семантики сполучникових складних речень безсполучникові поділялися на конструкції з однорідними і неоднорідними складовими частинами.

Складносурядне речення – це синтаксична одиниця з двома чи кількома рівнозначними складовими частинами, з відповідними засобами вираження смислових відношень між частинами. Єднальні речення виражали одночасне або паралельне тривання в одному часовому вимірі кількох дій або станів, послідовне протікання дій, процесів, станів, рідко причиново-наслідкові, умовно-наслідкові або висновково-результативні відношення і мали сполучники *и*, рідко *а*, *да*, *та*, *ни*. Зіставно-протиставні речення виражали зіставлення або протиставлення дій, станів, підкреслювали контраст чи невідповідність дій, явищ, ознак, про які повідомлялося в складових частинах і мали сполучники *а*, *же*, *но*, *да*, *ино*, *али*. Розділові речення призначені були повідомляти про несумісність, взаємовиключення в одній позамовній ситуації кількох дій або станів і мали сполучники *ли*, *или*, *али*, *либо*, *либо*, *чи*.

Складнопідрядне речення – це високорозвинена синтаксична одиниця, що мала усталену граматичну структуру, багату систему власних виражальних засобів і різноманітну семантичну організацію. Давній характер синтаксичних відношень між частинами й засоби їх вираження зумовили поділ речень на підметові, присудкові, означальні, додаткові, часові, умовні, допустовості, причини, наслідку, мети, місця. Напр, у підметових речень підрядна частина конкретизувала підмет головної або компенсувала його, а в присудкових реченнях – розкривала зміст іменного присудка головної частини, вираженого вказівними займенниками *такий*, *той* ; у складнопідрядних означальних підрядна виступала як атрибутивний визначник іменної частини мови або словосполучення із загальним субстантивним значенням у межах головної частини; у складнопідрядних додаткових реченнях – виражала відношення між дією та об'єктом дії, на який вона поширювалася; у складнопідрядних часових – визначала час дії або стану, що характерні були для головного речення та ін.

Називний відмінок – це форма простого називання предметів і явищ, синтаксично не підпорядкованих ніяким іншим компонентам висловлювання. На давньоукраїнському ґрунті називний відмінок міг виконувати функції підмета, присудка, означення й додатка, з яких остання функція занепала. Особливого поширення набув другий називний відмінок – іменна частина складеного присудка, яка не відрізнялася формою відмінка від підмета. Називний предикативний виражав постійну ознаку суб'єкта (вказуючи на спорідненість, походження, ім'я, конкретне й абстрактне поняття) і тимчасову, змінну ознаку (вказуючи на стан, посаду, вид діяльності, становище, якісну ознаку особи чи предмета).

Родовий відмінок – це форма вираження генетичного значення (вказівки на походження, належність, присвійність) і віддільного значення (виражалася відкладним відмінком, близьким за семантикою до родового). Основною для родового відмінка була приіменна позиція, у якій він міг виконувати різноманітні функції – вказувати на

походження, належність предмета, речовину, матеріал, що лягли в основу предмета, якість предмета, загальні ознаки, відношення до суб'єкта, об'єкта дії та інше. Меншою мірою родовий відмінок виступав у придієслівній позиції, виконуючи переважно віддільную функцію. Прийменними стали родовий походження й належності, відношення до суб'єкта й об'єкта, якості, загальних ознак предмета, частково подільності, а придієслівними – родовий віддалення, неповного об'єктування, подільності, межі, часу, мети. Крім безприйменникових, поширилися і навіть більшої ваги набрали прийменникові форми родового відмінка.

Давальний відмінок – це форма вираження об'єкта, якого стосувалися дія або стан, що відбувалися на користь чи на шкоду даному об'єкту, спрямовувалися на нього або просто здійснювалися у сфері його сприймання. Для давньоукраїнської мови специфічним був власне давальний відмінок у придієслівній позиції як форма позначення об'єктів, залежних від дієслів. У прийменній позиції вживалися давальний, залежний від прикметників, що оформляв назву особи чи предмета, у відношенні до яких проявлялася ознака, і давальний означальний, що залежав безпосередньо від наявного в реченні іменника й виконував при ньому роль означення. Давальний подвійний пов'язувався синтаксичним зв'язком із дієсловом і належною до дієслівної конструкції іменною частиною мови. Давальний самостійний вживався для оформлення другорядноприсудкових та обставинних зворотів, які мали в основі субстантивоване слово в давальному відмінку й узгоджений з ним дієприкметник (рідко прикметник чи іменник), що виконував предикативну функцію.

Знахідний відмінок – форма вираження іменних членів речення, що зазнавали найближчого й найповнішого синтаксичного впливу з боку дієслівних членів речення. За характером перехідної дії й відношення до неї об'єкта, позначеного формою знахідного відмінка, у писемній українській мові виділялися знахідний зовнішнього об'єкта, що оформляв назви об'єктів, які існували поза дією, поширюваною на них, і знахідний внутрішнього об'єкта, вживаного для оформлення назв об'єктів, що виникають, створюються в результаті дії, вираженої перехідним дієсловом. Особливу групу знахідного відмінка прямого додатка становили форми знахідного напівпредикативного. До таких конструкцій належав другий знахідний, функція якого полягала в оформленні дієприкметника (рідко прикметника чи іншої іменної форми).

Орудний відмінок – це форма вираження знаряддя дії. Характерним для нього було інструментальне значення, що проявлялося в оформленні орудним відмінком назв речей, осіб, явищ, які розглядалися як знаряддя або засоби дії, висловлюваної в наявній дієслівній формі. З орудним інструментальним тісно пов'язані були орудний суб'єкта в пасивних зворотах, знаряддя чи засобу неперехідної дії, обмеження або відношення, місця, часу. З названими різновидами пов'язані й інші значення, зокрема орудний матеріалу або змісту, до орудного змісту прилягає орудний об'єкта психічної реакції та інші. До сьогодні залишилися орудний з основною функцією вираження знаряддя дії, деякі звузили функціонування (напр., оруд. засобу дії від назв осіб) або зникли (напр., оруд. соціативності).

Місцевий відмінок – це форма вираження місця й часу дії чи стану. Первинною його функцією була функція позначення місця дії або стану, на основі якої розвинулася функція вираження часу дії чи стану. Безприйменниковий місцевий відмінок часто використовувався з названими функціями у давньоукраїнських пам'ятках. Водночас простежувалося й використання прийменникових конструкцій у функції місцевого відмінка. У процесі співіснування безприйменникових і прийменникових форм перевагу отримали прийменникові й закріпилися як основні форми вираження місцевого відмінка іменників.

Кличний відмінок – це форма вираження звертань, у ролі якого могли виступати іменники чоловічого й жіночого родів і нечленні прикметники чоловічого й жіночого родів. Форми кличного відмінка в писемних пам'ятках могли замінюватися формами називного відмінка. Українська мова до сьогодні зберегла з відповідними змінами кличний відмінок для вираження звертань, хоч використовує і називний відмінок.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Перший рівень

- Українська мова розвинулася зі
а) спільнослов'янської; б) староукраїнської;
в) старослов'янської; г) спільноіндоєвропейської.
- Українська мова функціонувала в киеворуський період одночасно зі
а) спільноіндоєвропейською; б) спільнослов'янською;
в) староукраїнською; г) старослов'янською.
- Українська мова мала в киеворуський період статус
а) діалектної; б) розмовної; в) літературної; г) просторічної.
- Основним джерелом вивчення давньої української мови є
а) свідчення споріднених і неспоріднених мов;
б) запозичення зі слов'янських і неслов'янських мов;
в) сучасна українська мова в літературній і діалектній формах;
г) пам'ятки давньої української писемності.
- Давньою українською пам'яткою літописного стилю є
а) Київський літопис; б) Львівський літопис;
в) Літопис С. Величка; г) Літопис Самовидця.
- У якому варіанті всі слова відображають зміну [г], [к], [х] на [ж], [ч], [ш]?
а) дорожити, полошити, тужити, торочити, б'їжати;
б) сторожити, волочи, точити, ворожити, крутити;
в) прожити, стеречи, проходити, ложити, почати;
г) засушити, толочи, колоти, беречи, садити.
- У якому варіанті всі слова відображають зміну [г], [к], [х] на [з], [ц], [с]?
а) чьрница, зорґа, швьць, мус'ї, слъза; б) роуц'ї, ноз'ї, слоуси, пастоуси, вьлци;
в) небеса, овьца, пьлци, кьниз'ї, жьньць; г) д'їтїа, мьгла, р'їц'ї, їаице, коньць.
- У якому варіанті всі слова відображають зміну губних під впливом [й]?
а) славлю, молю, роблю, колю, соплю; б) Ярославль, вьль, томлю, солю, ставлю;
в) люблю, жєравль, ломлю, капля, ловлю; г) давлю, корабль, топлю, гребу, земля.
- У якому варіанті всі слова відображають зміну сонорних під впливом [й]?
а) поле, деру, звоню, молю; б) беру, велю, жєну, несу;
в) долїа, конь, море, начьну; г) колю, жєню, волїа, боурїа.
- У якому варіанті всі слова відображають зміну д, т, з, с під впливом [й]?
а) ношу, св'їчу, мажу, р'їжу, саджу; б) лажу, вожу, несу, колючу, паду;
в) пишу, ходжу, молочу, плету, кошу; г) воджу, вїажу, плачу, мету, кладу.

11. У якому варіанті відображена І і II палаталізації приголосних?

- а) *стьгати* – *стьжьска* – *стьгаю*; б) *кънѣгыни* – *кънѣже* – *кънѣзь*;
в) *вѣнѣкъ* – *вѣнѣць* – *вѣнѣца*; г) *нарекати* – *наречень* – *наречи*.

12. У якому варіанті всі слова зберігають сполучення “голосний + м, н”?

- а) *възьми* – *възимати* – *възѣти*; б) *мѣти* – *мьну* – *розминати*;
в) *опона* – *припинати* – *припьну*; г) *начати* – *начьну* – *начинати*.

13. У якому варіанті є слова з утраченим сполученням “голосний + м, н”?

- а) *жьму* – *сьжимати* – *жьмите*; б) *звонь* – *звонити* – *звонѣкъ*;
в) *помьнити* – *поминати* – *помьню*; г) *кѣти* – *кѣтва* – *проклінати*.

14. У якому варіанті всі слова відображають повноголосся -оро-, -оло?

- а) *городь*, *бороти*, *солома*, *ворогь*; б) *болото*, *холодь*, *право*, *золото*;
в) *долонь*, *борода*, *полонь*, *класти*; г) *голод*, *колона*, *слава*, *порохь*.

15. У якому варіанті всі слова відображають повноголосся -ере-, -еле?

- а) *жеребѣ*, *берегь*, *зелены*, *плести*; б) *середѣ*, *беречи*, *деревѣ*, *чередѣ*;
в) *березѣ*, *стрѣла*, *лебедь*, *веремѣ*; г) *грѣхь*, *стеречи*, *брѣсти*, *черевѣ*.

16. У якому варіанті всі слова мають *ра*, *ла*, *ро*, *ло* з колишніх -ор-, -ол?

- а) *роса*, *ламѣти*, *рада*, *ласкати*, *орачь*; б) *лава*, *ловити*, *рости*, *ровьны*, *орати*;
в) *робѣта*, *рало*, *лань*, *локѣть*, *рость*; г) *рама*, *ровень*, *ораницѣ*, *рабь*, *разумь*.

17. У якому варіанті всі слова відображають спрощення у сполученнях *дм*, *дл*?

- а) *рало*, *мѣтъла*, *тълсть*, *дала*, *семьи*; б) *сѣдьло*, *дѣлгь*, *плѣма*, *кѣла*, *ѣла*;
в) *свѣтъло*, *мѣла*, *дѣлгь*, *тѣма*, *плѣла*; г) *мыло*, *гърло*, *сало*, *вѣла*, *семь*.

18. У якому варіанті всі слова зазнали зміни *ѣ* на *и* перед наголошеним *и*?

- а) *дѣтина*, *рѣзина*, *сѣдишь*, *сѣница*; б) *зѣница*, *лѣпити*, *мѣсити*, *грѣшьны*;
в) *смѣшити*, *дѣти*, *летѣти*, *мѣзиньць*; г) *грѣшити*, *бѣжишь*, *дѣтѣ*, *стѣти*.

19. У якому варіанті всі слова мають лише слабкі редуковані *ъ*, *ь*?

- а) *домь*, *кънижьска*, *дрѣжьс*, *сьто*, *правьда*; б) *столь*, *дрѣва*, *вьлна*, *зьрно*, *търгь*;
в) *сынь*, *пѣсѣска*, *кърмити*, *първыи*, *дѣлгь*; г) *дымь*, *брѣва*, *орьла*, *вьрба*, *пълныи*.

20. У якому варіанті всі слова мають сильні і слабкі редуковані *ѣ*, *ь*?

- а) *сѣчастьѣ*, *жьньць*, *хѣлмь*, *пѣчь*, *мьсть*; б) *вьрхь*, *гърбѣкъ*, *борьць*, *гърдь*, *дѣнь*;
в) *шьвьць*, *сѣнь*, *шьсть*, *чърнь*; г) *сърпь*, *сърдьце*, *хьтърь*, *сѣтънѣ*, *жьлть*.

21. У якому варіанті всі слова відображають слабку позицію редукованих?

- а) *вьлны*, *сѣна*, *мѣлва*, *садѣска*, *орьла*; б) *пѣсѣска*, *пѣнѣ*, *зьрна*, *жьсртѣва*, *отьца*;
в) *дѣня*, *замѣска*, *кънѣца*, *вѣнѣска*, *льда*; г) *пѣса*, *рѣта*, *мѣха*, *вьрба*, *гърла*.

22. У якому варіанті не всі групи слів відображають вокалізацію і занепад *ъ, ь*?
- а) *правдѣньни* – *правѣда*, *шьвьць* – *шьвьця*; б) *чьсть* – *чьту*, *гърбѣкъ* – *гърбѣка*;
в) *отъшьдѣ* – *отъшьли*, *сънь* – *съна*; г) *орьль* – *орьла*, *вѣрьность* – *вѣрьни*.
23. У якому варіанті всі слова відображають зміну *йе* на *о*?
- а) *осень*, *озеро*, *одинь*, *осетръ*, *ожина*; б) *окъно*, *отъць*, *орьль*, *олень*, *отънести*;
в) *ольха*, *овьца*, *обличити*, *очи*, *осьль*; г) *одна*, *облако*, *обрѣсти*, *осьмь*, *онѣ*.
24. У якому варіанті не всі слова відображають чергування *о, е* з нулем звука:
- а) *жъньць* – *жъньця*, *хрьбѣта* – *хрьбѣтъ*; б) *ручька* – *ручькъ*, *борьць* – *борьца*;
в) *мѣшькъ* – *мѣшька*, *пѣсъка* – *пѣсъкъ*; г) *пальць* – *пальця*, *посѣла* – *посѣлати*.
25. У якому варіанті не всі групи слів відображають чергування *о, е* з *і*?
- а) *могъла* – *могѣ*, *роса* – *росы*; б) *овьць* – *овьца*, *несу* – *несль*;
в) *моѣ* – *мои*, *осень* – *осени*; г) *боѣ* – *бои*, *воль* – *вола*.
26. У якому варіанті не всі групи слів відображають появу вставних *о, е*?
- а) *бобръ* – *бобра*, *вѣтрѣ* – *вѣтра*; б) *журавль* – *журавля*, *пърстьнь* – *пърстьня*;
в) *огнь* – *огни*, *корабль* – *корабли*; г) *осьмь* – *осми*, *свекръ* – *свекра*.
27. У якому варіанті всі слова відображають зміну *рь, ль, рѣ, лѣ* на *ри, ли*?
- а) *пѣблѣня*, *трѣвожити*, *блъскѣ*, *брѣва*; б) *трѣхѣ*, *грьмѣти*, *крѣвь*, *брѣнѣти*;
в) *трѣвога*, *гльтати*, *блъцати*, *дрѣжати*; г) *дрѣва*, *крѣшити*, *дрѣжѣ*, *плѣтъ*.
28. У якому варіанті всі слова змінили *ъл, ѣр, ьл, ѣр* на *ол, ор, ел, ер*?
- а) *гърдыи*, *жълтъ*, *оутвърдити*, *зълѣвѣка*, *мълниѣ*;
б) *пѣлкѣ*, *пѣлныи*, *мълчати*, *търнь*, *дългыи*;
в) *тѣлстыи*, *брѣнѣти*, *дѣлбати*, *пѣлнѣ*, *вѣрвиѣ*;
г) *чърныи*, *пърстьнь*, *вѣртѣти*, *жърдѣ*, *мързнути*.
29. У якому варіанті всі групи відображають спрощення приголосних звуків?
- а) *радость* – *радѣсть*, *чьсть* – *чьсть*; б) *кожъдѣнь* – *кожен*, *правѣда* – *правѣда*;
в) *поздѣньни* – *пѣзнѣи*, *добрыи* – *добрий*; г) *сѣчьастѣѣ* – *щастѣя*, *чърныи* – *чорний*.
30. У якому варіанті не всі групи слів зазнали спрощення приголосних звуків?
- а) *тиждѣнь* – *тижневий*, *вѣсник* – *вѣсть*; б) *пѣдѣзний* – *пѣдѣзд*, *рости* – *рослина*;
в) *блѣснути* – *блиск*, *корисний* – *користѣ*; г) *чесний* – *чьсть*, *щасливий* – *щастѣя*.
31. У якому варіанті не всі групи слів відображають спрощення *л*?
- а) *несу* – *нѣс*, *везу* – *вѣз*; б) *могла* – *мѣг*, *текла* – *тѣк*;
в) *терла* – *тер*, *вѣла* – *вѣв*; г) *пекла* – *пѣк*, *сѣкла* – *сѣк*.
32. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію звуків за глухістю?
- а) *кѣнижѣька*, *гърбѣ*, *городѣ*, *ножѣька*; б) *рѣчька*, *лѣдѣ*, *стѣжѣька*, *служѣьба*;
в) *дубѣ*, *рабѣ*, *лѣгѣькии*, *дружѣьба*; г) *дѣхорѣ*, *ногѣьтъ*, *когѣьти*, *розѣькласти*.

33. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію звуків за дзвінкістю?

- а) сьдоровыи, сьдирати, просьба, молотьба, сьвозити;
- б) сьносити, косьба, сьдържати, борьба, књижьска;
- в) сьберечи, сьдравь, сь горь, сьдъло, сьбежати;
- г) сьборнаѧ, сьдоровьѧ, мьтѧла, сь замька, ножьска.

34. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію за місцем творення?

- а) сьпечи, свьчька, безьдомьныи, розьказь, безьстрашьньѧ;
- б) сьшити, сь жиру, рьчьцьѧ, безьшумьныи, носишьсѧ;
- в) печька, ложьска, безьчьстьныи, сьбьрати, безьплтьньѧ;
- г) безьгрьшьныи, сьпати, ручька, ножьска, безьдньныи.

35. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння губних?

- а) конь, вьпл, шеломь, камнь, гоньць; б) звьрь, лебедь, земль, хмель, вихрь;
- в) голубь, крьвь, любовь, степь, осмь; г) вечерь, вьсь, огнь, моль, сьрдьце.

36. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння шиплячих?

- а) розь, мьстаць, шьвьць, замужь; б) сторожь, локть, днь, хльбьць;
- в) мышь, памѧть, коньць, кость; г) ночька, печька, сьчь, ножь.

37. У якому варіанті всі слова відображають зміну л на ѱ?

- а) зналь, ходиль, читаль, сказаль; б) чистиль, дьлбаль, просила, садиль;
- в) носиль, вѧзаль, мьлчаль, свьтила; г) сьпаль, сидьль, ѧль, водила.

38. У якому варіанті всі слова мають о (з е) після шиплячих та й?

- а) шовк, жовтий, чоловік, борона; б) чорний, прийшов, бджола, чотири;
- в) гайок, жонатий, жолудь, голова; г) копійок, шостий, пионо, ворог.

39. У якому варіанті всі слова зберігають е після шиплячих та й?

- а) женити, чесний, знаєш, копієчка, межа;
- б) вечора, четвертий, ложечка, вести, шести;
- в) ключем, пишеш, можеш, вечеря, пиениця;
- г) ріжечок, шевцем, книжечка, четверо, пекти.

40. У якому варіанті всі слова мають о із сильного редукованого ѧ?

- а) пісок, ставок, замок, лісок, садок; б) горбок, столом, брова, око, полк;
- в) сніжок, вівсом, гордий, жовтий, один; г) поріжок, море, сльоза, поле, горло.

41. У якому варіанті всі слова мають етимологічне е?

- а) день, каменя, берег, весь, десять; б) село, земля, шести, веселий, печі;
- в) кінець, пень, плести, зерна, швець; г) море, тесть, борець, праведний, орел.

42. У якому варіанті всі слова мають і з колишнього ѧ?

- а) білий, сіль, матір, сіно, тінь; б) мішок, тобі, піч, камінь, сільський;
- в) літо, тіло, сніг, вітер, звір; г) хліб, шість, зілля, осінь, діло.

43. У якому варіанті всі слова мають *и* з давнього *ы*?

- а) зима, жито, кричати, миска, вид; б) тихо, риба, пити, сила, загибель;
в) лист, жити, ти, писати, кислий; г) хитрий, дим, мило, навик, видра.

44. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е з і*?

- а) могла – міг, коня – кінь; б) несу – ніс, лежати – ложити;
в) печі – піч, рости – виростати; г) овець – віця, боєць – бойовий.

45. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е з нулем звука*?

- а) книжок – книжка, женця – жати; б) сотий – сто, творець – творця;
в) мішок – мішка, темний – темніти; г) осел – осла, хребет – хребетний.

46. У якому варіанті всі іменники належать до першого типу відмінювання?

- а) б'їда, ч'їрта, от'їчина, прав'їда, пуст'їни; б) т'їща, до'їля, кру'їча, в'їсть, зем'їля;
в) но'їша, сл'їжб'їа, пов'їсть, во'їда, п'їтиця; г) су'їша, д'їнина, дан'ї, туч'ї, раб'їни.

47. У якому варіанті всі іменники належать до другого типу відмінювання?

- а) дере'їво, око, сло'їво, лице, д'їлю; б) камен'їк, ухо, д'їно, з'їло, небо;
в) село, поле, знани'їк, л'їто, море; г) в'їче, с'їрдьце, чело, ч'їдо, чис'їло.

48. У якому варіанті всі іменники належать до третього типу відмінювання?

- а) поль'ї, бере'їгь, гвозд'ї, в'їлк'ї, плод'ї; б) стол'ї, т'їсть, п'їлк'ї, с'їнь, п'їсь;
в) огн'ї, д'їнь, олен'ї, п'їнь, медв'їдь; г) дом'ї, в'їрх'ї, мед'ї, вол'ї, с'їнь.

49. У якому варіанті всі іменники належать до четвертого типу відмінювання?

- а) осен'ї, печаль, соль, ж'їрд'ї, степ'ї; б) п'їснь, лебед'ї, м'їдь, нож'ї, п'їрст'їнь;
в) ч'їсть, голуб'ї, бран'ї, ш'ївць, кон'ї; г) тополь, боль, ж'їзнь, вожд'ї, меч'ї.

50. У якому варіанті всі іменники належать до п'ятого типу відмінювання?

- а) люб'ї, свекр'ї, боук'ї, м'їрк'ї, т'їк'ї; б) ц'їрк'ї, кр'ї, мат'ї, им'їа, плем'їа;
в) рем'ї, д'їчи, кам'ї, д'їт'їа, отроч'їа; г) т'їтр'ї, небо, т'їло, д'їни, с'їм'їа.

51. У якому варіанті всі іменники належать до шостого типу відмінювання?

- а) с'їм'їа, ов'їця, сук'їта, мачеха, свин'їа; б) стру'їа, зем'їля, межа, кру'їча, доро'їга;
в) им'їа, ц'їна, суди'їа, с'їноха, безд'їна; г) д'їт'їа, жереб'їа, тел'їа, ось'їля, козь'їля.

52. У якому варіанті всі прикметники іменні (нечленні)?

- а) добр'ї, нов'ї, весел'ї, соух'ї, красив'ї; б) чист'ї, висок'ї, чуж'ї, х'їтр'ї, мильн'ї;
в) стар'ї, моудр'ї, сини'ї, мал'ї, дорог'ї; г) теп'ї, велик'ї, к'їн'їаж'ї, част'їи, жив'ї.

53. У якому варіанті всі прикметники займенникові (членні)?

- а) гр'їшн'їи, чист'їа, св'їат'їи, широка'їа, св'їтль'ї;
б) давн'їи, осен'їн'їи, в'їчн'їи, п'їлна'їа, зелен'їи;
в) молод'їи, вольна'їа, юн'їи, золот'їи, т'їньк'ї;
г) бож'їа, зем'їлян'їи, мал'їи, оуз'їк'ї, ближш'їи.

54. У якому варіанті всі прикметники є формами вищого ступеня порівняння?

- а) *маль, великъ, мъногъ, далекъ, низъкъ;*
- б) *малыи, великыи, мъногыи, далекыи, низъкыи;*
- в) *мънши, болиши, вѣчши, далиши, нижши;*
- г) *малы, великы, мъногы, далекы, низъкы.*

55. У якому варіанті всі прикметники є формами найвищого ступеня порівняння?

- а) *найновѣшии, намоудрѣшии, найлѣпшии, намилѣшии, наученыи;*
- б) *найближъшии, намънъшии, найгоръшии, надавѣнѣшии, направленыи;*
- в) *найжълтѣшии, нагърдѣшии, найлютѣшии, наужъшии, начатыи;*
- г) *найлучиши, найвишъшии, найтѣжъшии, найхужъшии, надавнѣшии.*

56. У якому варіанті всі нечленні прикметники вжито у наз. відмінку однини?

- а) *чистъ, гадовитъ, убогъ, гърдъ, весель;*
- б) *чисти, гадовити, убоги, гърди, весели;*
- в) *чистыи, гадовитыи, убогыи, гърдыи, веселыи;*
- г) *чистиши, гадовитиши, убогиши, гърдиши, веселиши.*

57. У якому варіанті всі нечленні прикметники вжито у наз. відмінку множини?

- а) *крилатъ, ровънъ, тълстъ, богатъ, миль;*
- б) *крилати, ровъни, тълсти, богати, мили;*
- в) *крилатыи, ровъныи, тълстыи, богатыи, мильи;*
- г) *крилатиши, ровънши, тълстиши, богатши, милиши.*

58. У якому варіанті всі нечленні прикметники вжито у наз. відмінку двоїни?

- а) *търпѣливъ, вѣрънъ, юнъ, горькъ, сърдитъ;*
- б) *търпѣливи, вѣръни, юни, горьки, сърдити;*
- в) *търпѣлива, вѣръна, юна, горька, сърдита;*
- г) *търпѣливата, вѣръната, юната, горьката, сърдитата.*

59. У якому варіанті всі займенники особові?

- а) *ва, насъ, тобою, мене, вами;* б) *мъною, тебѣ, нама, мои, васъ;*
- в) *вамъ, наю, ма, гѣзъ, наше;* г) *нами, мѣнѣ, вѣ, ты, иже.*

60. У якому варіанті всі займенники присвійні?

- а) *моѣ, свои, твоѣ, ваше, гѣже;* б) *наша, мои, твоѣ, вашъ, своїми;*
- в) *твои, кѣи, своѣ, наше, мою;* г) *своѣ, нашъ, моѣ, чѣи, ваша.*

61. У якому варіанті всі займенники вказівні?

- а) *сикъ, то, она, иже, васъ;* б) *же, си, ово, такъ, гѣзъ;*
- в) *се, та, онъ, ово, така;* г) *тако, съ, оно, овъ, намъ.*

62. У якому варіанті всі займенники питальні?

- а) *къто, чимъ, котерь, чемъ, тѣмъ;* б) *чьто, кѣи, чесо, цѣмъ, чему;*
- в) *чьи, кого, комъ, того, вьсего;* г) *чѣи, кѣи, чимъ, какыи, комоу.*

63. У якому варіанті всі займенники заперечні?

- а) *никъто, ничемоу, никьи, ничьга, никого;*
- б) *нѣчьи, ничьто, никакъ, нитако, нѣтѣмъ;*
- в) *никому, нѣкъто, никакьи, нѣкоторъ, ничи;*
- г) *нѣцѣмъ, нѣчьто, никотерь, нѣкъи, ничьк.*

64. У якому варіанті всі займенники неозначені?

- а) *какьи съ, комоу съ, чимъ съ, тою съ, вьсѣмъ;*
- б) *къто съ, нѣкъи, чьто съ, кьи съ, нѣчьто;*
- в) *кого съ, чему съ, цѣмъ съ, тѣми съ, вьси;*
- г) *нѣцѣмъ, комъ съ, чемъ съ, томъ съ, вьса.*

65. У якому варіанті всі займенники означальні?

- а) *вьсь, вьсѣми, вьсемоу, вьсю, вы;* б) *вьсе, вьсѣхъ, вьсею, васъ, вама;*
- в) *вьсею, кождо, иньшии, вьсего, вьси;* г) *вьсакъ, вьсѣмъ, вьса, вьсеи, вами.*

66. У якому варіанті всі числівники прості за структурою?

- а) *пять, одина, осмь, трик, десять;*
- б) *одинъ, дъвѣ, четьри, съто, шестъ десять;*
- в) *дѣва, девять, шестъ, седмь, осмь десятѣ;*
- г) *семь, одино, тысяча, три, два десяти.*

67. У якому варіанті всі числівники складені за структурою?

- а) *три десате, девять десять, дъвѣ сътѣ, шестъ сътъ, одьна;*
- б) *пять десять, четьре десате, осмь сътъ, три съта, дѣва на десате;*
- в) *дѣва десяти, четьри съта, дъвѣ сътѣ и сорокъ, пьрвъ, десять;*
- г) *семь десять, девять сътъ, сорокъ и одинъ, третего, тысяча.*

68. У якому варіанті всі власне кількісні числівники?

- а) *дѣвою, оба, четьрьми, три съта, патыи;*
- б) *обою, сътѣхъ, одного, четьри съта, десятина;*
- в) *дъвѣма, одьнимъ, трьхъ, десатью, пати;*
- г) *десятьхъ, сътома, обѣма, трьмъ, патеро.*

69. У якому варіанті всі збірні числівники?

- а) *дѣвои, трога, четверо, обои, патеро;* б) *шестъ, семеро, дѣва, обок, десять;*
- в) *пятью, съто, дѣвок, полъ, четвъртъ;* г) *пьрвъ, обода, трока, десатыи, третъ.*

70. У якому варіанті всі порядкові числівники?

- а) *осмыи, девятага, третии, пять, дѣвога;*
- б) *първага, вѣтората, сьмыи, пяток, десатыи;*
- в) *сътыи, четвъртъ, пьрвок, дѣва десяти, одина;*
- г) *тысячьныи, патыи, шестага, семь сътъ, трога.*

71. У якому варіанті всі дієслова є формами теперішнього часу?

- а) кладу, кладете, кладета, кладеть, кладуть;
- б) несешь, несемъ, несевѣ, несуть, несохъ;
- в) беремъ, берешь, беру, беретя, берехъ;
- г) хвалишь, хвалимъ, хвалѣть, хвалю, хвалѣхъ.

72. У якому варіанті всі дієслова є формами імперфекта?

- а) писахъ, писасте, писаховѣ, писахомъ, пишешь;
- б) любѣаше, любѣаху, любѣаста, любѣахъ, любѣахомъ;
- в) читасте, читаше, читахъ, читаховѣ, читаемъ;
- г) стрѣлѣахъ, стрѣлѣаху, стрѣлѣахомъ, стрѣлѣаста, стрѣлѣають.

73. У якому варіанті всі дієслова є формами минулого часу – аориста?

- а) лежахъ, лежа, лежахомъ, лежаста, лежатъ;
- б) сѣдѣахъ, сѣдѣаша, сѣдѣаховѣ, сѣдѣасте, сѣдѣають;
- в) стоѣа, стоѣасте, стоѣаша, стоѣахомъ, стоѣахъ;
- г) ходѣахъ, ходѣаста, ходѣаховѣ, ходѣа, ходѣають.

74. У якому варіанті всі дієслова є формами перфекта?

- а) зналь ксмь, зналь кси, знали ксте, знали суть, зналь быхъ;
- б) звонили ксте, звонили суть, звониль ксть, звонила кста, звониль бы;
- в) просила ксвѣ, просиль ксмь, просили суть, просиль кси, просили бы;
- г) носила кста, носиль ксть, носиль ксмь, носили суть, носиль кси.

75. У якому варіанті всі дієслова є формами давноминулого часу?

- а) вель бѣахъ, вель бѣаше, вели бѣасте, вела бѣаста, вели бѣаху;
- б) вель былъ ксмь, вели были ксте, вель былъ кси, вела была кста, вель ксть;
- в) далъ бѣхъ, далъ быхъ, дали бѣхомъ, дали бѣсте, дала бѣховѣ;
- г) далъ былъ ксмь, далъ былъ ксть, дали были суть, дала была кста, далъ кси.

76. У якому варіанті всі дієслова є формами майбутнього часу?

- а) учити иму, учити имете, учити имуть, учити имета, учити суть;
- б) начьну учити, начьнетъ учити, начьнете учити, начьнешь учити, начьнутъ учити;
- в) учили будете, учили будутъ, учила будета, учила будевѣ, учили были суть;
- г) училь былъ ксмь, учила будешь, учили были суть, училь ксмь, учили будутъ.

77. У якому варіанті всі дієслова є формами умовного способу?

- а) жилъ быхъ, жили бысте, жили быша, жила быста, жилъ будешь;
- б) носиль бы, носили быхомъ, носили бысте, носила быста, носиль бѣахъ;
- в) клалъ быхъ, клали быхомъ, клалъ бы, клали бысте, клала быховѣ;
- г) зналь быхъ, зналь бы, знали быша, знала быховѣ, знали будутъ.

78. У якому варіанті всі дієслова є формами наказового способу?

- а) *веди, вед'їте, вед'їв'ї, вед'їта, веду;*
- б) *нес'їмо, неси, нес'їте, нес'їта, несуть;*
- в) *купи, купимо, купита, купите, куплю;*
- г) *люби, любите, любита, любимъ, любив'ї.*

79. У якому варіанті всі слова є дієприкметниками?

- а) *вод'їчиш, вод'їчу, вед'їши, вед'їшемъ, ведени;*
- б) *веденъ, ведемо, ведучихъ, вод'їчи, вод'їчею;*
- в) *ведучу, вед'їше, вод'їчами, вед'їши, ведеते;*
- г) *веденоу, ведено, ведешъ, вод'їчь, вод'їчихъ.*

80. У якому варіанті всі відзайменникові прислівники?

- а) *толи, овамо, съде, в'їчера, замужъ;*
- б) *в'їсьде, инамо, когда, онако, тольма;*
- в) *кольма, иде, дон'їдеже, глядя, назадъ;*
- г) *такo, иногда, овуду, дар'їмо, поперекъ.*

81. У якому варіанті всі відіменні прислівники?

- а) *додому, нын'ї, кр'їлькo, далече, тамо;*
- б) *вольно, добровольно, трет'їе, знова, ник'їде;*
- в) *заутра, в'їдосв'їта, без'їв'їсти, уз'їчерть, вгору;*
- г) *в'їр'їно, доловъ, добре, п'їрвое, т'їкъмо.*

82. У якому варіанті всі слова є прийменниками?

- а) *близъ, округъ, разв'ї, кром'ї, або; б) посл'їдь, отъ, безъ, сквоз'ї, абы;*
- в) *д'їла, в'їн'ї, рад'їма, пр'їамо, или; г) между, мимо, противу, ради, преже.*

83. У якому варіанті всі слова є сполучниками?

- а) *таже, чили, то, любо-любо, аче-то; б) тоже, чи, н'їжели, ни-ни, межю;*
- в) *даже, но, не т'їкъмо-н'ї и, ради, иже; г) н'їже, да, аче-ли, противу, пакы.*

84. У якому варіанті всі слова є частками?

- а) *хай, ж, с'їа, чи, мимо; б) же, би, небудь, нехай, ни;*
- в) *будь, б, даже, то, изъ; г) ба, н'ї, таже, ли, отъ.*

85. У якому варіанті подано всі службові частини мови?

- а) *округъ, пр'їжде, ба, тудa, иногда; б) близъ, абы, кром'ї, в'їсюду, кол'ї;*
- в) *в'їнъ, д'їльма, тоже, нехай, или; г) мимо, рад'їма, же, камо, толи.*

86. У якому варіанті подано речення зі складеним підметом?

- а) *Рюрикъ же в'їротися къ Кієву (ГВЛ, 77);*
- б) *Княгини же Романова в'їзємиши д'їти своя, б'їжа в'ї Володимєр'ї (ГВЛ, 77);*
- в) *Олександръ же с'їдє в'ї Володимєри (ГВЛ, 78);*
- г) *Володимєр'ї же многы дары посла къ королеви и Лєстєкови (ГВЛ, 78).*

87. У якому варіанті подано речення зі складеним присудком?

- а) оузда коневи правитель **ксть** и въздържаник (Изб 1076, 153);
- б) и поучаимъ **сѧ** въ иноу книжьньнымъ словесьмъ (Изб 1076, 158);
- в) Сноу мои и чадо. приклони оухо **своѧ** послушаи оцѧ **своѧ**го (Изб 1076, 159);
- г) и о томъ **кдиномъ** въздыхааху. и молааху **въшью** бѧ (Изб 1076, 162).

88. У якому варіанті подано двоскладне непоширене речення?

- а) Длго ночь **мръкнетъ** (СП, г); б) Зарѧ-свѣтъ **запала** (СП, г);
- в) Мъгла полѧ **покрыла** (СП, г); г) О Рускаѧ **земле,**
уже за шеломѧнемъ **еси!** (СП, г).

89. У якому варіанті подано складносурядне речення?

- а) и без него **не бы(с) ничсо же** (ЄЄ, 41);
- б) и свѣтъ во тмѣ **свѣтит сѧ** (ЄЄ, 41);
- в) дасть имъ **чадомъ** бжсьимъ **быти вѣроующимъ** въ имѧ **кго** (ЄЄ, 41);
- г) да свѣдит **кльствоуютъ** о свѣтѣ **да вси вѣроу** имоуть (ЄЄ, 41).

90. У якому варіанті подано складнопідрядне речення?

- а) бѣтъ свѣтъ **истиньныи.** **уже** **просвѣщають** **всѧкого...** (ЄЄ, 41);
- б) и **англы** **бжйга** **восходѧца** **надъ** **снѧ** **чѣвческаго** (ЄЄ, 44);
- в) по сѣмъ **иде** **ісъ** **на онъ** **поль** **морѧ** **тиверѣдъскаго** (ЄЄ, 52);
- г) **ангъл** **бо** **гнѣ** **на всѧко** **врѣмѧ** **смоущае сѧ** **въ** **коупили** (ЄЄ, 60).

91. У якому варіанті всі слова є непохідними?

- а) **ворогъ,** **гостъ,** **кнѧзъ,** **люди,** **сынъ;** б) **братъ,** **дѣдъ,** **тьсть,** **холопъ,** **рѣчка;**
- в) **внукъ,** **зѧтъ,** **попъ,** **человѣкъ,** **дружба;** г) **постъ,** **король,** **рабъ,** **звѣрь,** **гостья.**

92. У якому варіанті всі слова є похідними?

- а) **берегъ,** **монастырь,** **сестра,** **входъ,** **утискъ;**
- б) **чърница,** **милость,** **владыка,** **стольць,** **рабыни;**
- в) **листь,** **мѣстаць,** **приездъ,** **гнѣздо,** **золото;**
- г) **млинъ,** **свѣтъ,** **лѧчень,** **побѣгъ,** **дерево.**

93. У якому варіанті всі слова утворені суфіксальним способом?

- а) **мученикъ,** **стольць,** **вѣньць,** **дружина,** **гаи;**
- б) **русинъ,** **торговць,** **жеребець,** **криница,** **царь;**
- в) **ловць,** **настоятель,** **судья,** **дворць,** **пустыни;**
- г) **господинъ,** **отьць,** **староста,** **слоуга,** **кусть.**

94. У якому варіанті всі слова утворені префіксальним способом?

- а) **пасака,** **поводъ,** **недругъ,** **приходъ,** **служити;**
- б) **робота,** **отрокъ,** **прѣмудръ,** **подруга,** **правитель;**
- в) **сухѣдъ,** **пастуси,** **ропутьк,** **обычаи,** **боронити;**
- г) **невола,** **праотць,** **прѣчистъ,** **безьсърдьчнь,** **недругъ.**

95. У якому варіанті всі слова мають старослов'янські словотворчі засоби?

- а) пророкъ, свобода, влада, дворище, дубькъ;
- б) небожьчикъ, свѣдькъ, матька, отьчизна, гаикъ;
- в) предокъ, глинаръ, дворьць, статъкъ, поспѣиенькъ;
- г) пастыръ, оусѣкновѣнькъ, оушестъкъ, владаръ, съвѣсть.

96. У якому варіанті всі слова праслов'янські за часом виникнення?

- а) мужь, чело, жена, пелена, отрокъ;
- б) уноша, жизнь, лопатъка, волосъ, видѣнькъ;
- в) старьць, голѣнь, зьрѣникъ, чувство, сьнь;
- г) молодъ, челюсть, слъза, знакъ, безъмѣстькъ.

97. У якому варіанті всі слова є власне українськими?

- а) гостинець, трава, сич, хорунжий, дідич;
- б) коровай, сіножать, сузір'я, тиждень, зіронька;
- в) хлопець, гривня, пісенька, вихователь, шляхта;
- г) грамота, вчинити, гай, намісник, каштелян.

98. У якому варіанті всі слова є старослов'янськими?

- а) блаженний, страждати, сходжений, благо, слава;
- б) підодждати, златоверхий, богомолець, свято, брат;
- в) нужденний, влада, священний, вражий, златоглавий;
- г) страждальний, вечірня, священник, блаженний, сусід.

99. У якому варіанті всі слова успадковані сучасною українською мовою?

- а) спати, пѣнькъ, гуденькъ, сѣть, одвьрькъ, възростъ;
- б) пристага, пѣвьць, мережа, гребля, дѣтьскыи;
- в) чьрпати, сопѣль, неводъ, прадиво, кърмилица;
- г) капля, вѣньць, пѣсна, струна, рыболовъ.

100. У якому варіанті всі слова втрачені сучасною українською мовою?

- а) възпитати, съмысль, лъживъ, клевета, лъгати;
- б) кърмильць, глупыи, памѣть, надежда, истина;
- в) мужь, отроча, человѣкъ, молодьць, забыти;
- г) жена, уноша, възмужати, жильць, вѣра.

Другий рівень

1. Українська мова киеворуського періоду – це

- а) перша писемна українська мова;
- б) перша писемна мова у Київській Русі;
- в) перша писемна мова східних слов'ян;
- г) перша літературна мова Київської Русі.

2. Писемна українська мова сформувалася на основі

- а) староболгарської писемної мови;
- б) старослов'янської, фольклору і мовної практики;
- в) народнорозмовної мови і фольклору;
- г) суспільно-політичної мовної практики.

3. Українська мова киеворуської доби відображена найбільше у

- а) конфесійних пам'ятках; б) літописних пам'ятках;
- в) ділових пам'ятках; г) художніх пам'ятках.

4. До літописів давньоукраїнського періоду не належить

- а) "Повість минулих літ"; б) Київський літопис;
- в) Галицько-Волинський літопис; г) Львівський літопис.

5. Українська мова киеворуського періоду розвивалася на

- а) фонетичному й граматичному рівнях;
- б) фонетичному, лексичному й граматичному рівнях;
- в) лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях;
- г) фонетичному, лексичному й інших рівнях.

6. У якому варіанті всі слова є результатом першої палаталізації?

- а) сушити, лежати, учити, бежати, душити;
- б) просити, дружити, ходити, кричати, свѣтити;
- в) дрѣжати, коньчати, мастити, страшити, женити;
- г) дышати, мочити, слышати, водити, писати.

7. У якому варіанті всі слова є результатом другої палаталізації?

- а) волозѣ, страси, носѣ, борьць, кѣнязь; б) кѣнизѣ, вѣлци, березѣ, дуси, пѣлци;
- в) ловьць, мачесѣ, снѣсѣ, лице, коса; г) друзи, юньць, польза, роса, тѣрзи.

8. У якому варіанті всі слова є результатом пом'якшення сполук *тн, кт*?

- а) стеречи, течи, кричати, скучати, речи;
- б) ночь, стричи, волочи, учити, проречи;
- в) мочи, печи, дѣчи, беречи, наречи;
- г) печь, лечи, коньчати, бѣчи, перемочи.

9. У якому варіанті всі слова є результатом пом'якшення *ск, ст, зг, зд*?

- а) маиу, свѣчу, проиу, вижжу, държу; б) дружу, моиу, плачу, можу, плоца;
- в) плачу, пицу, волочу, мѣлчу, роца; г) нуцу, маиу, ѣжджу, ицу, свицу.

10. У якому варіанті всі слова є результатом пом'якшення звуків під впливом *й*?
- а) творю, море, вол**я**, поле, боур**я**; б) межа, земл**я**, ноша, б'чела, коса;
в) суша, зор**я**, роса, пр**я**жа, р'б'чка; г) саж**я**, мол**я**, св'б'ча, ночь**я**, п'ти**я**.
11. У якому варіанті не відображена I і II палаталізації?
- а) т**я**га – т**я**жськ**я**и – т**я**гати – т**я**жсьба; б) в'лк' – в'лч**е** – в'лци – в'лчи**ц**я;
в) ску**ж**а – ску**ж**ати – ску**ж**ч'нь – ску**ж**ч'б'; г) лик' – ликова**ти** – личьн**ы**и – лиц**е**.
12. У якому варіанті всі слова втратили сполучення “голосний + м, н”?
- а) уг**л**, кол**л**ада, ру**к**а, звон'б, пле**м**ена; б) св**я**т'б, пу**т**ь, м**я**со, почин'б, и**м**ена;
в) п**я**тры, дес**я**ть, у**т**роба, зуб'б, к'н**я**зь; г) з**я**ть, пу**т**о, пам**я**ть она**н**а, звон'б'к'.
13. У якому варіанті всі слова мали сполучення “голосний + м, н”?
- а) ж**я**ти, голуб'б, мутит**я**, п**я**зык'б, мат**я**; б) гус'б, им**я**, кру**т**ь, труш**я**, братськ'б;
в) зв**я**кну**т**и, ду**г**а, сест**р**а, гр**я**да, с'б**м**я; г) ру**к**а, п**я**ть, голуб'б, св**я**т'б, пу**т**о.
14. У якому варіанті всі слова мають повноголосся -оло- з давнього -ел?
- а) молоко, полон'б, шоло**м**, молот**и**, волоч**и**;
б) болото, золот'б, соло**м**а, голо**в**а, молотит**и**;
в) колот**и**, солод'б'к**я**и, волос'б, золот**о**, колотит**и**;
г) волод'б**т**и, холод'б, молот'б, голос'б, молод'б**ы**.
15. У якому варіанті всі старослов'янські слова мають давньоукраїнські відповідники з -оро-, -оло-, -ере-, -еле?
- а) брат'б, чр'б**д**а, смрад'б, тр'б**т**и, сла**м**а; б) краль, др'б**в**о, кра**в**а, жр'б**б**а, злат**о**;
в) сла**в**а, в**р**ата, мл'б**т**и, кра**ст**а, б**р**зда; г) ст'б**н**а, прав'б**д**а, вра**г**ь, пла**х**ь, пл'б**н**ь.
16. У якому варіанті всі старослов'янські слова на ра-, ла- мають давньоукраїнські відповідники на ро-, ло-?
- а) лакат**и**, раст**и**, лад**и**, ра**м**а, ладит**и**;
б) рат**и**, лан'б, ласкат**и**, рав'б'н**ы**, радит**и**;
в) работ**а**, рав'б'н'б, раст'б, разум'б, лак'б'т'б;
г) рал**о**, лаком'б**ы**, раст'б**л**ина, ламат**и**, раб'б.
17. У якому варіанті всі слова відображають дисиміляцію приголосних?
- а) дат**и**, б'ст**и**, рост**и**, кла**ст**и, помоч'б'ник'б;
б) везт**и**, с'б'ст**и**, в'стат**и**, за**п**р**я**ст**и**, в'б'ч'н**ы**и;
в) ор**а**т**и**, не**с**т**и**, тр**я**ст**и**, кра**ст**и, с'льн'б'ч'н**ы**и;
г) к'т**о**, м'б'роч'б'ник'б, ч'т**о**, с'рд'б'ч'н**ы**и, руч'б'ник'б.
18. У якому варіанті всі слова зазнали лише занепаду редукованих?
- а) ч'стьн'б, с'з'в**а**т**и**, лов'б'ць, т'ч'н'б, п'с'б;
б) в'стат**и**, с'б**о**р'б, м'ст**и**т**и**, в'д**о**ва, м'н**о**ю;
в) твор'б'ць, в'б'р'н'б, т'п'т'б, с'б'в**р**ат**и**, л'сть'б'ць;
г) страш'н'б, приш'б'ль'ць, с'з'в**а**т**и**, р'п'т'б, г'н**а**т**и**.

19. У якому варіанті всі слова зазнали вокалізації і занепаду редукованих *ъ, ь*?

- а) в^ѣньць, хр^ѣбьтъ, п^ѣстръ, м^ѣгла, кр^ѣвь;
- б) град^ѣць, в^ѣзьму, от^ѣць, сл^ѣза, т^ѣсть;
- в) прав^ѣдьныи, р^ѣп^ѣтати, л^ѣс^ѣкъ, в^ѣсь, пол^ѣзьн^ѣ;
- г) уз^ѣкъ, от^ѣг^ѣнати, р^ѣтъ, п^ѣнути, с^ѣтън^ѣкъ.

20. У якому варіанті всі слова відображають сильну позицію редукованих у сполученнях *ър, ьр, ъл, ьл* між приголосними?

- а) к^ѣрмити, в^ѣрба, п^ѣрвыи, ос^ѣль, т^ѣв^ѣрдыи;
- б) ч^ѣрныи, ск^ѣрбити, пос^ѣль, т^ѣрп^ѣти, ж^ѣрт^ѣва;
- в) в^ѣршина, в^ѣлчица, д^ѣржати, ж^ѣлтыи, х^ѣлма;
- г) ч^ѣлна, м^ѣлва, д^ѣлго, ут^ѣв^ѣрдити, ор^ѣль.

21. У якому варіанті всі групи слів відображають вокалізацію *ъ, ь* у сильній позиції і занепад їх у слабкій позиції?

- а) л^ѣсть – л^ѣстьныи, без^ѣд^ѣньныи – без^ѣд^ѣна;
- б) грив^ѣн^ѣ – грив^ѣна, пол^ѣза – пол^ѣзоватис^ѣа;
- в) уз^ѣкъ – уз^ѣка, п^ѣни – п^ѣн^ѣа^{ми}; г) с^ѣтън^ѣа – с^ѣто, куп^ѣць – куп^ѣца.

22. У якому варіанті всі слова мають *о* з *йе* за аналогією до інших слів чи форм?

- а) одного, оленя^р, одиниця, озерця^{ми}, одна;
- б) осінь, осетер, оленярство, його, останній;
- в) один, очний, ожина, одними, осетровий;
- г) осетрина, осінній, оленярський, око, орел.

23. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е* з нулем звука?

- а) р^ѣм^ѣнь – р^ѣм^ѣн^ѣа, кам^ѣнь – кам^ѣн^ѣа, м^ѣхъ – м^ѣх^ѣмъ;
- б) л^ѣвъ – л^ѣва, т^ѣвор^ѣца – т^ѣвор^ѣца^{ми}, с^ѣто – с^ѣтън^ѣа;
- в) л^ѣс^ѣкъ – л^ѣс^ѣка, сос^ѣна – сос^ѣн^ѣ, прав^ѣдьныи – прав^ѣдьн^ѣкъ;
- г) к^ѣниж^ѣска – к^ѣниж^ѣс^ѣкъ, ос^ѣль – ос^ѣла, с^ѣн^ѣ – с^ѣна.

24. У якому варіанті всі групи слів відображають чергування *о, е* з *і*?

- а) печи – печ^ѣ, стол^ѣ – стол^ѣа, рости – рос^ѣ;
- б) ночи – ноч^ѣ, село – сел^ѣ, озера – озер^ѣ;
- в) воля – вол^ѣныи, робота – робот^ѣн^ѣкъ, воза – возом^ѣ;
- г) весел^ѣыи – весел^ѣк^ѣ, гора – гор^ѣ, семи – сем^ѣыи.

25. У якому варіанті для всіх слів характерні вставні *о, е*?

- а) вих^ѣр^ѣ, зем^ѣль, грив^ѣн^ѣ, ч^ѣстьн^ѣ, в^ѣр^ѣн^ѣ; б) уг^ѣль, з^ѣр^ѣн^ѣ, сест^ѣр^ѣ, сос^ѣн^ѣ, в^ѣд^ѣр^ѣ;
- в) кораб^ѣль, уз^ѣль, бр^ѣвь, уз^ѣкъ, т^ѣл^ѣтъ; г) свек^ѣр^ѣ, вес^ѣль, с^ѣтън^ѣ, ч^ѣл^ѣн^ѣ, л^ѣсть.

26. У якому варіанті всі слова змінили *ръ, лъ, рь, ль* на *ро, ло, ре, ле* за аналогією до інших слів чи форм слів?

- а) кр^ѣви, сл^ѣза, бр^ѣн^ѣа, др^ѣва, бр^ѣвь; б) др^ѣвъ, бл^ѣщати, тр^ѣвога, гл^ѣтка, пл^ѣтъ;
- в) бр^ѣви, пл^ѣти, тр^ѣвожити, яб^ѣл^ѣко, гр^ѣм^ѣти;
- г) гл^ѣтъка, ч^ѣрнобр^ѣвыи, кр^ѣвь, бл^ѣс^ѣкъ, тр^ѣм^ѣ.

27. У якому варіанті всі слова змінили *ър, ъл, ьр, ъл* між приголосними на *оро, оло, ере, еле*?

- a) *твърдѣ, вѣлкѣ, гѣрло, мѣлва, дѣлго*; б) *зѣрно, жѣрно, чѣрнѣ, сѣлнѣце, пѣрвѣ*;
- в) *сѣрдѣце, чѣрвѣ, вѣрвѣ, жѣлтѣ, пѣрстѣ*; г) *тѣлкѣ, вѣрвѣка, зѣлва, тѣрнѣ, зѣрнѣ*.

28. У якому варіанті всі слова зазнали спрощення груп приголосних?

- a) *гончар, мѣсце, тижневий, кожний, серце*;
- б) *рослина, вѣсник, студент, пѣзно, персня*;
- в) *ремѣсник, масний, агент, ченця, перший*;
- г) *скло, усний, щасливий, сонце, вереск*.

29. У якому варіанті всі слова втратили звук *-л*?

- a) *помер, прорѣк, понѣс, йшов, застерѣг*; б) *налѣг, пѣдмѣв, занѣс, встав, наполѣг*;
- в) *привѣз, занѣс, помѣг, перебѣг*; г) *зробив, лѣг, плив, допомѣг, вѣв*.

30. У якому варіанті всі слова відображають прогресивну асиміляцію?

- a) *знаньѣ, статѣа, молодостѣю, свѣчѣкѣ, меншиши*;
- б) *камѣньѣ, любовѣю, плаванѣѣ, сѣшити, рожѣство*;
- в) *вольѣ, осенѣю, радостѣю, дѣхорѣ, сѣпати*;
- г) *бѣчела, житѣѣ, колосѣѣ, мѣдѣю, весельѣ*.

31. У якому варіанті всі слова відображають асиміляцію за твердістю?

- a) *девѣтѣ десѣтѣ, сѣрдѣце, чѣстѣнѣѣ, вѣчѣнѣѣ, колосѣѣ*;
- б) *сѣлнѣце, девѣтѣ сѣтѣ, шестѣ десѣтѣ, ночѣнѣѣ, рѣчѣка*;
- в) *пѣтѣ десѣтѣ, мѣстѣѣ, стѣлати, стѣкло, кожѣдѣнѣѣ*;
- г) *семѣ десѣтѣ, бѣдѣнѣѣ, шестѣ сѣтѣ, мирѣнѣѣ, цвѣтѣѣ*.

32. У якому варіанті всі слова відображають дисиміляцію приголосних?

- a) *кѣто, ручѣникѣ, вѣшѣши, нижѣши, мѣрѣчѣникѣ*;
- б) *чѣто, печѣникѣ, дачѣникѣ, вѣчѣнѣѣ, богѣтѣши*;
- в) *пѣтичѣникѣ, меншиши, свѣчѣникѣ, дорожѣши, худѣши*;
- г) *болѣши, сѣчастѣливиѣ, сѣлнѣчѣникѣ, ширѣши, кѣнижѣникѣ*.

33. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння приголосних?

- a) *корѣ, вѣрѣнѣѣ, богѣтѣство, пѣльѣ, голубѣ*;
- б) *красѣнѣѣ, родѣство, семѣ, шѣвѣѣ, любовѣ*;
- в) *славѣнѣѣ, степѣ, родѣнѣѣ, крѣвѣ, рѣчѣ*;
- г) *людѣство, силѣнѣѣ, осѣмѣ, столѣѣ, конѣ*.

34. У якому варіанті всі слова відображають ствердіння *л* у сполученні *ѣл* та перехід його в *ѣ*?

- a) *жѣлтѣѣ, тѣлстѣѣ, шѣлкѣ, вѣлкѣ, пѣлнѣѣ*;
- б) *чѣлнѣ, мѣлчѣти, орѣлѣ, тѣлкѣ, зѣлвѣка*;
- в) *дѣлбѣти, осѣлѣ, пѣлкѣ, игѣлѣка, шѣлковѣѣ*;
- г) *дѣлго, мѣлва, козѣлѣ, вѣлна, хѣлмѣ*.

35. У якому варіанті всі слова відображають перехід *e* в *o* після шиплячих та *й*?

- а) *кѡ, шести, женити, чѣтыри, бѣчѣла*; б) *пѣшено, вечера, чѣго, желудѣ, жена*;
в) *щѣка, женихѣ, шѣдлѣ, вечерѣа, челѡвѣкъ*; г) *пѣшено, чикѡ, женѡ, шѣсть, челѡ*.

36. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-a(-ia)* (перший тип відмінювання)?

- а) *владѣка, слуга, судѣа, староста, уноша*; б) *слирѡта, туча, сажѣа, мука, коса*;
в) *отѣчина, душа, жажѣа, влада, дѣска*; г) *жатѣа, татѣба, круча, свѣча, суша*.

37. У якому варіанті всі іменники жіночого роду мають давню основу на *-a(-ia)* (перший тип відмінювання)?

- а) *рука, рабыни, имѣа, струѣа, мати*; б) *муха, пустыни, пѣтица, сѣстра, волѣа*;
в) *землѣа, телѣа, дѣчи, душа, мачѣха*; г) *дорога, дѣтѣа, цѣѣна, кожа, долѣа*.

38. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-ǫ(-ǫǫ)* (другий тип відмінювання)?

- а) *ножѣ, борѣ, пастѡухѣ, гостѣ, лѣѣсѣ*; б) *отѣць, плодѣ, мѣхѣ, зѣатѣ, пѣсѣ*;
в) *дрѡугѣ, вѣлкѣ, дѣлгѣ, кѣнѣазѣ, конѣ*; г) *брѣтѣ, домѣ, слоухѣ, костѣ, рѡгѣ*.

39. У якому варіанті всі іменники середнього роду мають давню основу на *-ǫ(-ǫǫ)* (другий тип відмінювання)?

- а) *пѣто, небо, правѡ, вѣѣче, сѣрдѣце*; б) *ралѡ, вино, чѣдо, лице, тѣѣло*;
в) *лѣѣто, слово, крѣло, уха, число*; г) *окѣно, село, поле, морѣ, добрѡ*.

40. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-ǫ* (третій тип відмінювання)?

- а) *медѣ, полѣ, волѣ, вѣрхѣ, домѣ*; б) *сынѣ, рѣадѣ, разѣ, лѣдѣ, снѣѣгѣ*;
в) *чинѣ, санѣ, дѣлгѣ, пѣрѣ, берѣгѣ*; г) *садѣ, ѣадѣ, дарѣ, мирѣ, порѡхѣ*.

41. У якому варіанті всі іменники жіночого роду мають давню основу на *-ǫ* (четвертий тип відмінювання)?

- а) *ночѣ, солѣ, роль, брѣвѣ, степѣ*; б) *пѣчѣ, вѣѣсть, чѣсть, конѣ, рѣѣжѣ*;
в) *мышѣ, осѣнь, пѣѣснѣ, лѣсть, отѣць*; г) *рѣчѣ, данѣ, повѣѣсть, жѣзѣннѣ, ножѣ*.

42. У якому варіанті всі іменники чоловічого роду мають давню основу на *-ǫ* (четвертий тип відмінювання)?

- а) *купѣць, огнѣ, олѣнь, вѣѣсть, полѣннѣ*; б) *писарѣ, данѣ, учитель, пѣннѣ, робѡчѣчѣ*;
в) *звѣѣрѣ, пѣрѣстѣннѣ, мытарѣ, пѣть, болѣ*; г) *звѡздѣ, гостѣ, зѣатѣ, гѡсѣ, голѡубѣ*.

43. У якому варіанті всі іменники жіночого роду мають давню основу на *-ǫ* (п'ятий тип відмінювання)?

- а) *свѣкрѣ, рѣмѣ, корѣ, дорогѣ, мухѣ*; б) *букѣ, плѡмѣ, вѣрѣшинѣ, рукѣ, правѣдѣ*;
в) *Мѣѣскѣ, цѣркѣ, крѣ, любѣ, тѣкѣ*; г) *камѣ, хорѡугѣ, колѡдѣ, рѣѣкѣ, дрѡужѣнѣ*.

44. У якому варіанті всі іменники середнього роду мають давню основу на *-os/-es* (шостий тип відмінювання)?

- а) слово, небо, чудо, т^бло, око; б) м^бсто, л^бто, им^а, золото, д^бт^а; в) рало, весло, плем^а, т^бсто, путо; г) окъно, чадо, сем^а, зърно, тел^а.

45. У якому варіанті всі іменники середнього роду мають давню основу на *-ent* (шостий тип відмінювання)?

- а) земл^а, плем^а, зор^а, жън^ыц^а, ов^ыц^а; б) гус^а, лош^а, тел^а, жереб^а, д^бт^а; в) им^а, мор^а, гост^а, п^ын^а, огн^а; г) д^ын^а, вечер^а, олен^а, голуб^а, осьл^а.

46. У якому варіанті є іменники з давньою основою на *-er*?

- а) раб^ыни, печал^ы, радост^ы, бол^ы, пов^бст^ы; б) господ^ыни, жалост^ы, ро^лы, свекр^ыви, ч^ыст^ы; в) мат^ы, пуст^ыни, д^ыч^ы, к^ын^аг^ыни, вол^ы; г) слуг^ыни, имени, осени, мачех^ы, люб^ыви.

47. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної першої відміни?

- а) суш^а, ч^ырниц^а, душ^а, сн^ых^а, мат^ы; б) нош^а, св^бч^а, колода, мис^а, кр^ы; в) меж^а, вод^а, туч^а, безд^ын^а, люб^ы; г) п^бсн^ь, долон^ь, мыш^ь, м^ьрк^ы, д^ыч^ы.

48. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної другої відміни?

- а) лебед^ь, мозол^ь, лос^ь, т^ыст^ь, кам^ы; б) гус^ь, милост^ь, топол^ь, з^ыт^ь, ног^ыт^ь; в) печат^ь, г^ьртан^ь, корабл^ь, от^ыц^ь, кор^ын^ь; г) п^ут^ь, сол^ь, зв^бр^ь, бор^ыц^ь, нас^ыт^ь.

49. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної третьої відміни?

- а) ж^ызн^ь, ноч^ь, кор^ь, с^бч^ь, кост^ь; б) н^бжност^ь, м^бд^ь, осен^ь, люб^ы, кр^ы; в) мысл^ь, степ^ь, п^ут^ь, мыш^ь, мол^ь; г) топол^ь, сол^ь, печ^ь, реч^ь, пам^ыт^ь.

50. У якому варіанті подано всі давньоукраїнські іменники, характерні для сучасної четвертої відміни?

- а) вол^а, круч^а, лош^а, боур^а, козл^а; б) туч^а, осл^а, каш^а, капл^а, пр^ыж^а; в) им^а, плем^а, сем^а, д^бт^а, порост^а; г) жереб^а, гост^а, стру^а, зв^бзда, дол^а.

51. У якому варіанті всі прикметники є іменними (нечленними)?

- а) лукав^ь, кр^ывав^ь, л^ьжив^ь, кож^ын^ь; б) обид^ылив^ь, св^бт^ыл^ь, бог^ыт^ь, рус^ы; в) т^ьрп^ыл^ыв^ь, зми^кв^ь, с^ьрдит^ь, ч^ьрн^ым^ь; г) м^бд^ын^ы, сил^ьн^ь, г^ьрбат^ь, м^ьртв^ь.

52. У якому варіанті всі прикметники є займенниковими (членними)?

- а) глух^ы, г^ьрд^ы, л^ых^ы, св^ыт^ы, бож^ы; б) н^бм^ы, сл^бп^ы, б^бд^ын^ы, доб^ы, пл^{оск}ы; в) кр^ылат^ы, ж^ьлт^ы, л^бн^ыв^ы, нагл^ы, ч^ыст^ы; г) посл^бд^ын^ы, дом^ыш^ын^ы, ров^ын^ы, муд^ы, мал^ы.

53. У якому варіанті всі прикметники є формами вищого ступеня порівняння?

- а) мнши, влчши, далиш, нижши, ближши;
- б) болиш, високиш, влчши, тлжши, нижши;
- в) мннши, нижнши, влчнши, дальши, низкнши;
- г) больши, лучнши, влчнши, тлжнши, близкнши.

54. У якому варіанті всі прикметники є формами найвищого ступеня порівняння?

- а) наисильнѣишии, найлѣпшии, найяснѣишии, пресвятѣишии, наименьшии;
- б) наивышншии, наумудрѣишии, нагустѣишии, надобрѣишии, намилѣишии;
- в) наистарншии, наближншии, намолодншии, нечнстнншии, наибогатншии;
- г) наидальншии, насильнѣишии, напраснншии, простѣишии, наигрдѣишии.

55. У якому варіанті подано всі якісні прикметники?

- а) широкѣ, горькѣ, чьрнѣ, богатѣ; б) низкѣ, великѣ, льгкѣ, людскѣ;
- в) высокѣ, свѣтль, кожанѣ, мирнѣ; г) чнстнѣ, жестокѣ, вѣрнѣ, глубокѣ.

56. У якому варіанті подано всі відносні прикметники?

- а) братскѣ, мнгоѣ, дорогѣ, смѣль, вѣчнѣ;
- б) дѣтскѣ, поганскѣ, золочнѣ, льнннѣ, вѣтрнѣ;
- в) кннлжѣ, вълчѣ, солодкѣ, печальнѣ, небеснѣ;
- г) маститѣ, слѣпѣ, прѣмудрѣ, бѣднѣ, ветхѣ.

57. У якому варіанті подано всі присвійні прикметники?

- а) Ярославль, овьчѣ, мѣдннѣ, сановннѣ, теллчѣ;
- б) вълчѣ, сестриннѣ, даровитѣ, каменнѣ, воловннѣ;
- в) Петровѣ, Львовѣ, сыновннѣ, Маршиннѣ, змиквѣ;
- г) пророчѣ, воководиннѣ, плотннѣ, небесннѣ, свободеннѣ.

58. У якому варіанті не всі займенники особові?

- а) ты, мене, васѣ, нами, ваша; б) язѣ, тебе, насѣ, вами, наю;
- в) мы, мнѣ, ваю, тобою, ны; г) вѣ, мною, тобѣ, вамѣ, нама.

59. У якому варіанті не всі займенники присвійні?

- а) твои, моѣ, своѣ, нашѣ, вашѣ; б) мои, вашѣ, нашѣ, собою, вами;
- в) своѣ, моѣ, твоѣ, ваша, своимѣ; г) твоѣ, свои, наша, моими, твоихѣ.

60. У якому варіанті не всі займенники вказівні?

- а) сѣ, то, онѣ, кже, ово; б) сѣ, тѣ, она, иже, сии;
- в) си, та, овѣ, всѣ, сико; г) се, оно, лже, ова, та.

61. У якому варіанті не всі займенники питальні?

- а) кого, котерьѣ, чьсо, какѣ, чьи; б) которѣ, цѣмѣ, чиш, кьи, чьсомѣ;
- в) комѣ, чимѣ, какнш, кнш, чьсогѣ; г) кѣто, комоу, чьмѣ, чѣто, никого.

62. У якому варіанті не всі займенники заперечні?

- а) *никъто, ничьи, никакьи, ничимь, нѣкому;*
- б) *ничъто, никъи, ничему, ницѣмь, ничесомь;*
- в) *никьи, никакъ, никомь, никакимъ, никому;*
- г) *ничии, никакихъ, никого, ничемь, ничесого.*

63. У якому варіанті не всі займенники неозначені?

- а) *нѣкто, чии съ, нѣкомь, нѣчесо, нѣчимь;*
- б) *нѣкому, чъто съ, кому съ, цѣмь съ, вьсѣмь;*
- в) *нѣчемь, чему съ, нѣчесому, нѣцѣмь, нѣкого;*
- г) *кто съ, нѣчьто, нѣчесого, нѣкакьи, нѣкьи.*

64. У якому варіанті не всі займенники означальні?

- а) *вьста, кожъдо, вьсѣми, вьсѣ, вьстако;*
- б) *вьстакъ, инъиши, вьсего, вьсеи, вьста;*
- в) *вьсь, вьсѣмь, вьсею, вьсю, вась;*
- г) *вьсего, вьсѣ, вьсеому, вьси, вьстака.*

65. У якому варіанті подано всі займенники, які успадковані сучасною українською мовою?

- а) *твои, чъто, вьста, таже, самъ;*
- б) *чѣта, свои, котерь, ова, нашъ;*
- в) *така, къто, нѣкакьи, сико, ваше;*
- г) *вьсь, сама, мои, себе, вьстакъ.*

66. У якому варіанті не всі числівники прості за структурою?

- а) *семеро, първо, сътъхъ, дѣва дестати, четърьми;*
- б) *дѣвѣма, трьми, пѣтью, сътъи, трик;*
- в) *дестатью, осьмеро, половина, девѣтъ, първа;*
- г) *обѣма, сътома, третина, четъри, тысячѣми.*

67. У якому варіанті не всі числівники складні за структурою?

- а) *одинъ на дестѣте, дѣва дестѣти, три съта, осмь сътъ, сорокъ и одинъ;*
- б) *три на дестѣте, осмь дестѣтъ, пѣтъ сътъ, дѣвѣ сътъ и пѣтъ, третии;*
- в) *пѣтъ на дестѣте, девѣтъ дестѣтъ, шестъ сътъ, семь сътъ, девѣтъ сътъ;*
- г) *семь на дестѣте, четърѣ дестѣте, дѣве сътъ, осмь сътъ и три, шестъ сътъ.*

68. У якому варіанті всі кількісні числівники?

- а) *треть, дестѣте, половина, първыи;* б) *четвъртъ, шестѣта, дѣвоѣта, осмь;*
- в) *девѣтъ, тысяча, пѣтью, одьна;* г) *дестѣтина, семеро, третина, пѣтъи.*

69. У якому варіанті всі порядкові числівники?

- а) *четвъртътина, дѣвоѣк, обоѣта, третии;* б) *семьи, първыи, четвъртата, поль;*
- в) *девѣтъи, тысячѣната, пѣтъ, трик;* г) *сътъи, осьмата, шестыи, първо.*

70. У якому варіанті всі слова є числівниками?

- а) *четыри, тысяча, съто, десятию, първа;*
- б) *сътънѣ, третина, десятина, пѣтеро, обѣма;*
- в) *половина, гривнѣ, двѣма, четвърть, осмь;*
- г) *десятьникъ, четырьмъ, сътъмъ, трѣк, одинъ.*

71. У якому варіанті не всі дієслова є формами теперішнього часу?

- а) *беруть, берѣхъ, беремъ, беретѣ;* б) *любите, любятъ, любѣтъ, любита;*
- в) *сидишь, сидѣтъ, сидите, сидита;* г) *носишь, носите, носѣтъ, носита.*

72. У якому варіанті не всі дієслова є формами імперфекта?

- а) *сидѣхъ, сидѣше, сидѣсте, сидѣху;*
- б) *стоѣше, стоѣху, стоѣхомъ, стоѣтъ, стоѣста;*
- в) *просѣху, просѣховѣ, просѣста, просѣхъ, просѣше;*
- г) *лежѣхъ, лежѣше, лежѣхомъ, лежѣсте, лежѣху.*

73. У якому варіанті не всі дієслова є формами аориста?

- а) *быхъ, быхомъ, быша, быховѣ, бысте;*
- б) *читѣхъ, читѣсте, чита, читаша, читаста;*
- в) *несохъ, несе, несохомъ, несоховѣ, несемо;*
- г) *творѣша, творѣ, творѣсте, творѣхъ, творѣховѣ.*

74. У якому варіанті не всі дієслова є формами перфекта?

- а) *лежалъ кси, лежалъ ксть, лежали суть, лежали ксте, лежала кста;*
- б) *пралъ ксмь, прали ксте, прала кста, прали суть, пралъ кси;*
- в) *косилъ ксть, косила кста, косилъ кси, косили ксте, косили суть;*
- г) *съпалъ кси, съпали ксте, съпала кста, съпали суть, съпати иму.*

75. У якому варіанті не всі дієслова є формами давноминулого часу?

- а) *зналъ былъ ксть, знала была кста, знали были ксмь, зналъ кси, знали суть;*
- б) *леталъ бѣхъ, леталъ бѣше, летали бѣсте, летала бѣховѣ, летала бѣста;*
- в) *читалъ бѣхъ, читали бѣсте, читали бѣху, читала бѣховѣ, читала бѣста;*
- г) *ѣлъ былъ ксть, ѣла была кста, ѣли были ксмь, ѣлъ былъ кси, ѣли были суть.*

76. У якому варіанті не всі дієслова є формами майбутнього часу?

- а) *носити иму, носити иметь, носити имете, носити имета, носити имуть;*
- б) *начьну вести, начьнетъ вести, начьнете вести, начьнутъ вести, начьнемо;*
- в) *носили будете, носили будутъ, носила будета, носилъ буду, носилъ будетъ;*
- г) *носили быхомъ, носили бысте, носила быста, носилъ быхъ, носили быша;*

77. У якому варіанті не всі дієслова є формами умовного способу?

- а) *просили бысте, просили быхомъ, просили быша, просила быста, просилъ быхъ;*
- б) *возилъ быхъ, возили быхомъ, возила быста, возили бысте, возили быша;*
- в) *косили быша, косилъ быхъ, косили быхомъ, косили бысте, косила будета;*
- г) *сушили быхомъ, сушилъ быхъ, сушила быста, сушили бысте, сушили быша.*

78. У якому варіанті не всі дієслова є формами наказового способу?

- а) *дорожите, дорожита, дороживѣ, дорожи, дорожимо;*
- б) *твори, творита, творивѣ, творимо, творите;*
- в) *хвали, хвалимо, хвалите, хваливѣ, хвалита;*
- г) *дави, давита, давите, давимъ, давити.*

79. У якому варіанті не всі слова є дієприкметниками?

- а) *люблячи, люблячами, любленоу, любивъши, любита;*
- б) *люблены, люблено, люблячу, люблячѣ, любивъшамъ;*
- в) *люблячею, любивъшу, люблячахъ, любленѣ, любленъ;*
- г) *любленою, любивъшѣю, люблячама, любленѣхъ, люблени.*

80. У якому варіанті подано не всі відзайменникові прислівники?

- а) *всьде, идеже, туды, сели, нынѣ;* б) *донъдеже, камо, вьсюды, когда, тольма;*
- в) *инъде, толи, доиде, овамо, куда;* г) *сьде, онамо, тамо, иногда, онъде.*

81. У якому варіанті подано не всі відіменникові прислівники?

- а) *заутра, безъвѣсти, вьчера, троха, довѣка;*
- б) *замужь, съподъсьподу, вьсюду, кольма, горѣ;*
- в) *въпрорѣдь, дотьла, сънадвору, сънизу, доловъ;*
- г) *въдосвѣта, доволѣ, съвърху, дньсь, надобѣ.*

82. У якому варіанті не всі слова є прийменниками?

- а) *межю, близъ, кромѣ, мимо, поперекъ;* б) *ради, противу, вьнъ, сквозѣ, дѣльма;*
- в) *дѣла, переже, нежели, безъ, даже;* г) *преже, округ, вьнѣ, опослѣ, радьма.*

83. У якому варіанті не всі слова є сполучниками?

- а) *ибо, любо-любо, ни-ни, али, аче-то;* б) *чили, бо, ниже, не тъкъмо-но и, да;*
- в) *нежели, та, аче ли, но, или-или;* г) *неже, послѣ, ради, кромѣ, а.*

84. У якому варіанті немає часток?

- а) *бо, да, та, ниже, ли;* б) *чи, ба, сѣ, хай, ни;*
- в) *то, бы, нехай, будь, нѣ;* г) *но, же, б, съ, небудь.*

85. У якому варіанті не всі слова є службовими частинами мови?

- а) *противу, чили, преже, любо-любо, но;* б) *таже, радьма, мимо, округ, али;*
- в) *дѣльма, межю, тоже, или, кромѣ;* г) *послѣдь, толи, како, сюду, идеже.*

86. У якому варіанті подано речення з простим підметом?

- а) *Ту Игорьь князь высѣдѣ изъ сѣдла злата, а въ сѣдло кощіево (СПІ, љд);*
- б) *Ваю храбраѣ сердца въ жестоцѣмъ харалузѣ скована... (СПІ, љз);*
- в) *Донъ ти, княже, кличетъ и зоветъ князи на побѣду (СПІ, ља);*
- г) *Храбраѣ мысль носитъ ваю умъ на дѣло (СПІ, љ).*

87. У якому варіанті подано речення з простим присудком?

- а) Добро **к**сть брати**к** почитань**к** книжьно**к**.. (Изб 1076, 151);
- б) и законъ оустъ твоихъ паче тыс**л**ит**л** злата и сребра (Изб 1076, 155);
- в) Т**б**мъ же разоумъ **б**и соу**к**тоу в**б**ка сего (Изб 1076, 169);
- г) олтарь же пр**б**столь вышън**л**аго (Изб 1076, 173).

88. У якому варіанті подано двоскладне речення?

- а) Не стыди с**л** въс**л**акомоу създаномоу въ образъ божни. главы сво**л** поклон**л**ти (Изб 1076, 167);
- б) Роуцъ **б** съгъбенъ **б** имъ **б**и на събърани**к** зълааго имъ **б**ни**л**а... (Изб 1076, 167);
- в) старъ **б**ишааго дньми почъстити не л**б**ни с**л** (Изб 1076, 167);
- г) Не съставитъ бо с**л** корабль безъ гвоздичи ни правъдникъ бесъ почитани**л** книжьнааго (Изб 1076, 153).

89. У якому варіанті подано складносурядне речення?

- а) по чюжъ **б**мъ не идоуть нъ б**б**жати $\omega(t)$ него. **л**ко не знаютъ... (ЄЄ, 74);
- б) и хожаше ісъ въ цркви въ притворъ **б** соломони (ЄЄ, 75);
- в) и азъ живота в**б**чнаго даю имъ. и не погыбнуть въ в**б**кы (ЄЄ, 75);
- г) мимо идыи ісъ видъ **б** члвк(а) слъ **б**на $\omega(t)$ рож(с)тва (ЄЄ, 77).

90. У якому варіанті подано складнопідрядне речення?

- а) овца мо**л**а гл(с)а мо**к**о слоушають. и азъ знаю **л**. и по мн**б** г**л**доуть (ЄЄ, 75);
- б) $\omega(t)$ в**б**щаста имъ родител**л** **к**го и р**б**ста (ЄЄ, 78);
- в) възгласиша же въторицею члвка иже б**б** слъ **б**пъ (ЄЄ, 79);
- г) собрашас**л** архи**к**р**б**и и фарисъ **б**и снемъ на іс**л**а (ЄЄ, 80).

91. У якому варіанті всі слова непохідні?

- а) вълна, берегъ, върхъ, осень, лебедь; б) сънь, голубь, краи, душа, ставкъъ;
- в) дньн, степь, межа, съпати, кънижьска; г) вечеръ, гаи, пр**л**жа, жити, р**б**чка.

92. У якому варіанті всі слова похідні?

- а) весель**к**, сусъдъныи, даровитъ, п**б**въць, чъстьныи;
- б) св**б**ча, в**б**ръныи, крвъоточивъ, жити, сестринъ;
- в) пшеница, ровныи, правъдъныи, гнъ **б**здо, жена;
- г) горька, пръ **б**мудрыи, убогыи, малыи, имена.

93. У якому варіанті подано всі слова, утворені суфіксальним способом?

- а) сторона, **л**рина, клъ **б**тъка, чюдо; б) свъ **б**тъло, дънина, просьба, гордин**л**;
- в) матеръ, куница, мъ **б**стаць, сърдьце; г) заросль, пустыни, корабль, весна.

94. У якому варіанті подано всі слова, утворені префіксальним способом?

- а) отъчизна, пакость, посланъ **к**, пам**л**ть, озеро;
- б) островъ, поданъ **к**, добытъ **к**, насильство, порохъ;
- в) обитъ **л**, правъда, робота, потомокъ, преданъ **к**;
- г) правнукъ, недроугъ, пръ **б**добръ, невесело, безъсиленъ.

95. У якому варіанті всі слова не мають старослов'янських словотворчих засобів?

- а) садѣкъ, нивѣка, дѣнькъ, послати, съписанъ;
- б) печѣка, клепачь, перехрестъкъ, разъмысль, безъдумькъ;
- в) пастырь, владычица, новина, молитва, гордина;
- г) братьѣ, родитель, данина, власть, рожество.

96. У якому варіанті всі слова праслов'янські за часом виникнення?

- а) бѣда, жьдати, борода, кожа, крило;
- б) дрѣмати, уность, родитися, зѣница, забыть;
- в) лѣтовати, старость, молодѣць, черево, думьнь;
- г) зимовати, дѣвица, животь, суставъ, угадати.

97. У якому варіанті всі слова власне українські?

- а) глашатай, святиня, журавель, син, мед;
- б) тверезий, вечеряти, година, прабаба, хміль;
- в) господиня, метелиця, черемха, тишина, мати;
- г) хуртовина, долинка, калина, вихователь, гостинець.

98. У якому варіанті всі слова старослов'янські?

- а) враження, власний, братній, славити, благання;
- б) владарювати, златоуст, пастир, нужда, священний;
- в) трава, страждальник, розумний, прядиво, зрада;
- г) славний, страждання, власник, святити, змова.

99. У якому варіанті подано всі слова, успадковані сучасною українською мовою?

- а) наректи, кричати, поголоска, льсть, дѣчи;
- б) розумьни, велѣти, тѣнькы, говоръ, шьпѣтъ;
- в) забывати, игла, отѣчимъ, кумъ, хицьникъ;
- г) зѣвати, дѣвѣка, колѣно, народъ, животьнок.

100. У якому варіанті подано всі слова, втрачені сучасною українською мовою?

- а) грѣшити, скотъ, товаръ, пѣтъка, кель;
- б) надежда, миръ, вѣщи, лучь, повѣтръкъ;
- в) нарицати, пѣтичь, възъходъ, просторъ, часъ;
- г) безумьни, звѣзда, лѣжа, клеветати, сѣверъ.

Третій рівень

1. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?
а) дъждь, съборъ, чьсть, отъшьли; б) жьрдь, плть, начьну, жьньць;
в) жьрьць, пълкъ, чьтьць, чьрныи; г) чьрта, рожьство, грѣшьнь, рьжь.
2. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?
а) вълхвъ, порохъ, ольха, хьтрь; б) смѣхъ, хвалити, плодь, мѣхъ;
в) вьрхъ, хьлмъ, юсидьна, дьлгъ; г) хвостъ, дьмъ, хрестъ, дьхъ.
3. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?
а) путо, ѡзыкь, чадо, ворона; б) путь, вельблюдь, мѡта, рука;
в) голувь, пухъ, десѡтъ, мати; г) гусь, сухьи, памѡтъ, дорога.
4. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?
а) душа, сѣмѡ, роца, коса; б) суша, выдра, стража, сѣча;
в) сажа, ноша, тьца, туча; г) рѣжа, слъза, межа, роца.
5. У якому варіанті всі слова об'єднані спільнослов'янською рисою?
а) даръ, часть, слово, цѣль; б) звѣрь, любь, доля, мьгла;
в) брьвь, гость, нѣснь, небо; г) богъ, мудрь, живь, дьругъ.
6. У якому варіанті слова згруповано за спільносхіднослов'янською рисою?
а) осетрь, ожина, осень, одинь; б) олень, орѡти, область, окьно;
в) озеро, одиница, овьца, отьць; г) одьна, облако, оса, отьнѡти.
7. У якому варіанті слова згруповано за спільносхіднослов'янською рисою?
а) обнѡтъ – обнѡму, звонъ – звоню; б) поднѡтъ – поднѡму, жѡтъ – съжьму;
в) клѡтва – клену, вѡзати – свѡвѡжу; г) вѡти – вѡзму, начьну – начѡнаю.
8. У якому варіанті слова згруповано за спільносхіднослов'янською рисою?
а) ворона, соромъ, пелена, добрь; б) борьць, дерево, молоти, новъ;
в) сторожь, морозъ, середѡ, голосъ; г) золото, березѡ, колода, мокрь.
9. У якому варіанті слова згруповано за спільносхіднослов'янською рисою?
а) грѣшити, лѣпити, ѣхати, снѣжьрь; б) смѣшити, велѣти, цѣню, свѣтъ;
в) сѣчи, горѣти, висѣти, цѣлитель; г) сѣница, дѣтина, сѣдишь, мѣзиньць.
10. У якому варіанті слова згруповано за спільносхіднослов'янською рисою?
а) нога, дорога, играти, бѣгати; б) дуга, ворогъ, колосъ, орачь;
в) дьругъ, долгъ, волосъ, гьрбъ; г) городъ, дорогьи, гьрубъ, сынъ.
11. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
а) трьвожити, бльстѣти, събьрати, вѣзѡти;
б) крьѡвѡви, грьмѣти, грьмѣти, дрьжѡти;
в) брьнѣти, слъзити, гьнути, отьступѡти;
г) брити, отькрыти, вьртѣти, свѡстѣти.

12. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
 а) *отьчизна, око, мъгла, олень*; б) *отьца, орьменька, айда, озеро*;
 в) *олтарь, икати, улица, острыи*; г) *рѣжа, овьса, окъно, осень*.
13. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
 а) *огня – огонь, пѣська – пѣськъ*; б) *вѣдро – вѣдръ, снѣжка – снѣжкъ*;
 в) *корабля – корабль, дьня – дьнь*; г) *земля – земля, вѣтра – вѣтръ*.
14. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
 а) *дома – домъ, меда – медъ*; б) *моли – моль, гостя – гость*;
 в) *печи – печь, дочери – дочеръ*; г) *моста – мостъ, роса – росъ*.
15. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
 а) *молотьба, колосыкъ, лью, поздьныйи*;
 б) *отьчизна, съшити, съдоровыкъ, дѣхоръ*;
 в) *пѣсьня, гърньчаръ, жьлтыи, тѣню*;
 г) *просьба, чьстьныи, бѣчела, кѣняженькъ*.
16. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
 а) *къто, мърѣчныи, сьрдьчныи, кѣде*;
 б) *ручьныи, нижьшыи, легькыи, мѣстьцѣ*;
 в) *сьлньчныи, вышьшыи, чѣто, тѣжьшыи*;
 г) *рожьство, носшьсья, сѣдло, капля*.
17. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
 а) *прислалъ, сътворилъ, зналъ, помогль*;
 б) *сказалъ, приведль, ставиль, легль*;
 в) *просиль, молвилъ, принесль, приналъ*;
 г) *читалъ, училь, толковалъ, хотѣль*.
18. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
 а) *въчера, пьшено, женатыи, чело*; б) *шеломъ, вечера, щетина, чьтыри*;
 в) *человѣкъ, желудь, вечеря, женити*; г) *шьстыи, жена, пьшеница, печера*.
19. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
 а) *шкоролупа, колачь, богачь, подати*; б) *хозяинь, гораздъ, кожань, горячии*;
 в) *собака, копати, посълати, богатыи*; г) *лопата, кочати, лоша, колатати*.
20. У якому варіанті подано слова зі спільною давньоукраїнською зміною?
 а) *жьлтыи, рѣчка, небеса, престоль*; б) *чьрнота, тушити, крѣтъкъ, сѣмя*;
 в) *дорожька, печька, мѣшкъ, свѣча*; г) *чистыи, вечерьныи, грѣмъ, кѣнига*.
21. У якому варіанті слова належать до спільноіндоевропейського лексикону?
 а) *бобръ, тетеревъ, муха, бѣлка*; б) *зима, весна, вода, сьлньчныи*;
 в) *локоть, уста, утроба, костька*; г) *братрѣ, сестра, снѣха, зьва*.

22. У якому варіанті слова належать до західноіндоевропейського лексикону?

- а) корова, тел**ля**, дробити, осетр**ь**; б) село, д**ь**лити, море, свекр**ь**;
в) стадо, блудити, дрозд**ь**, муж**ь**; г) воск**ь**, липа, б**ь**чела, лосос**ь**.

23. У якому варіанті слова належать до східноіндоевропейського лексикону?

- а) убог**ь**, п**ь**стр**ь**, д**ь**д**ь**, ов**ь**н**ь**; б) д**у**ти, бог**а**ть, св**я**т**ь**, з**ь**ват**и**;
в) п**ь**р**ь**ст**ь**, волос**ь**, доч**и**, вид**ь**т**и**; г) м**у**тит**и**, суд**ь**, чер**ь**, плест**и**.

24. У якому варіанті слова належать до південноіндоевропейського фонду?

- а) лада, в**ь**нук**ь**, висок**ь**, солод**ь**к**ь**; б) п**а**лов**ь**с**ь**, ноч**ь**ны**и**, лежат**и**, гов**я**до**ь**;
в) молодит**и**, жила, ор**ь**к**ь**, д**ь**лгос**ь**т**ь**; г) п**а**тр**ь**ы, д**ь**в**ь**ер**ь**, мозг**ь**, стол**я**т**и**.

25. У якому варіанті – етимологічно прозорі спільнослов'янські слова?

- а) доит**и**, долина, оса, матер**ь**; б) плодит**и**, св**ь**ст**ь**, порос**т**а, з**ь**рно;
в) город**ь**, сваха, солома, кулик**ь**; г) св**о**як**ь**, б**ь**лизна, д**ь**нина, соловей.

26. У якому варіанті – етимологічно непрозорі спільнослов'янські слова?

- а) рот**ь**, губа, оку**нь**, собака; б) к**ь**ша, п**ь**с**ь**, стегно, м**я**т**и**;
в) щука, т**ь**ло, п**а**ч**ь**мы, д**ь**н**ь**н**ь**; г) дуб**ь**, б**ь**стр**ь**, га**и**, в**я**лос**ь**т**ь**.

27. У якому варіанті слова належать до кельтських запозичень?

- а) л**ь**т**ь**, голова, зв**ь**зда, б**ь**рз**ь**; б) т**ь**сто, л**ь**к**ь**, т**ь**н**ь**, слуга;
в) б**р**ага, ков**ь**ль, глу**х**ь, пл**ь**т**ь**; г) гор**ь**т**и**, св**а**т**ь**, пр**о**со, ю**н**ь.

28. У якому варіанті слова належать до германських запозичень?

- а) шелом**ь**, хл**ь**б**ь**, д**ь**ска, баб**ь**ка; б) к**ь**н**я**з**ь**, лихвар**ь**, м**ь**то, т**ь**ст**ь**;
в) д**у**ма, блюдо, колод**я**з**ь**, ст**ь**кло; г) х**ь**л**ь**м**ь**, пл**у**г**ь**, ск**р**ин**я**, г**ь**рдо.

29. У якому варіанті слова належать до грецьких запозичень?

- а) меч**ь**ник**ь**, с**ь**н**ь**, рана, мак**ь**; б) т**ь**л**ь**мач**ь**, от**ь**с**ь**, пит**и**, в**ь**лк**ь**;
в) об**р**ин**ь**, в**ь**дова, д**ь**в**ь**р**ь**, в**ь**зти; г) о**г**ур**ь**ц**ь**, кораб**ь**, ц**ь**рк**ь**ы, по**п**ь.

30. У якому варіанті слова належать до латинських запозичень?

- а) вино, купит**и**, ос**ь**ль, о**ц**т**ь**; б) поган**ь**, ю**х**а, ж**ь**лт**ь**, рата**и**;
в) кот**ь**ль, ж**ь**р**ь**ны, мал**ь**, люд**ь**; г) ц**ь**с**ь**ар**ь**, мед**ь**, д**ь**л**ь**г**ь**, черево.

31. У якому варіанті слова є

праслов'янською спадщиною лексикону східнослов'янських мов?

- а) ног**ь**т**ь**, долон**я**, з**а**т**ь**, т**я**мит**и**; б) тата, невеста, борода, медв**ь**д**ь**;
в) в**ь**лна, д**ь**т**я**, п**а**льц**ь**, тур**ь**, зозул**я**; г) кожа, челюст**ь**, г**р**аб**ь**, дев**я**н**о**сто.

32. У якому варіанті слова є

специфічними найменуваннями східнослов'янських мов?

- а) зозул**я**, в**и**ра, молод**ь**, чесати; б) сороч**ь**ка, в**ь**р**ь**в**ь**, ведени**ц**а, борона;
в) кажан**ь**, г**р**евати, б**ь**л**ь**ка, собака; г) п**а**льс**ь**, дев**я**н**о**сто, лада, варит**и**.

33. У якому варіанті є праслов'янські слова, збережені давньоукраїнською й сучасною українською мовою?

- а) гололедица, подруга, любовь, д'їло;
- б) галузь, староста, печаль, ворота;
- в) болото, пастухъ, мостъ, погрѣбъ;
- г) гаиворонъ, брунька, хмара, нати́на.

34. У якому варіанті є праслов'янські слова, збережені давньоукраїнською й замінені сучасною українською мовою?

- а) въздухъ, дужа, веремѧ, лукъ; б) мужьство, воинъ, сабля, товаръ;
- в) скрѣбъ, пожарь, конюхъ, возъ; г) грамота, стѣна, годъ, имѣньк.

35. У якому варіанті є спільносхіднослов'янські слова, збережені давньоукраїнською й сучасною українською мовами?

- а) кустъ, голубьникъ, коза, ночь; б) круча, пьсьць, кошкѧ, кулакъ;
- в) чаши, стѧгъ, земля, сельскыи; г) съводъ, печень, дръва, сѣно.

36. У якому варіанті є спільносхіднослов'янські слова, збережені давньоукраїнською й втрачені сучасною українською мовою?

- а) лѣторосль, вешъниши, рѣка, соль; б) женьщина, грива, зоря, сопѣль;
- в) туча, дъньница, почъка, щѣль; г) лошадь, межънь, лѣсь, торгъ.

37. У якому варіанті всі слова є власне давньоукраїнськими?

- а) просторъ, четвъргъ, ѧрь, межа; б) сълньчъныи, долъ, пѧтьница, хлѣвъ;
- в) порогъ, кречеть, хомѧкъ, слуга; г) щѣлина, спека, жонъка, ожеледь.

38. У якому варіанті всі слова є запозиченнями давньоукраїнського періоду?

- а) пуца, виноградъ, хыщникъ, дѣтище; б) изтокъ, дыханьк, бурѧкъ, сѣчень;
- в) тигръ, стихиѧ, кипарисъ, березоль; г) квшанъ, субота, капуста, серебро.

39. У якому варіанті всі слова зазнали розширення семантичної структури з давньоукраїнської мови до сьогодні?

- а) порогъ, бурѧ, пѧшеница, густа; б) земля, свѣтило, гроза, межа;
- в) челѣкъ, вѣкъ, животъ, имѧ; г) просторъ, часъ, свѣтъ, клень.

40. У якому варіанті синонімічний ряд зазнав стилістичних змін і розширився в сучасній українській мові?

- а) постъ, говѣньк; недѣля, воскресеньк; б) бѣлка, вѣверица, бѣлица;
- в) щѣль, дѣра, скважънѧ, щѣлина; г) стадо, череда, скотъ, товаръ.

41. У якому варіанті всі іменники утворені морфологічним способом?

- а) сани, грамотица, блудъ, попъ;
- б) дѣти, безълѣница, тѣлеси, море;
- в) страхъ, мѣра, братъ, медъ, говоръ;
- г) бесѣда, лѣжа, молитва, умиленьк.

42. У якому варіанті всі слова утворені морфолого-синтаксичним способом?
 а) королева, к^няж^сна, пр^кмудр^ь, в^чно^к;
 б) стар^йиши, разум^ь, д^лакон^ь, молод^ыи;
 в) невеста, благословен^ьк, мал^ыи, д^лател^ь;
 г) женат^ыи, помисл^ь, в^рньни, умьни.
43. У якому варіанті всі іменники утворені лексико-семантичним способом?
 а) стеж^ька, в^дова, милост^ын^л, бог^ь; б) доч^ька, см^рень^ьк, прав^да, корова;
 в) к^ниж^ька, кон^ьц^ь, р^чька, жеребец^ь; г) сороч^ька, ч^рниц^а, печ^ька, голод^ь.
44. У якому варіанті всі прикменники утворені морфологічним способом?
 а) тепл^ь, вольн^ыи, м^дан^ь, сук^тн^ыи; б) высок^ыи, близ^ьк^ь, чист^ь, прост^ыи;
 в) мир^нь, бородат^ь, зор^ган^ь, божи^и; г) уз^ьк^ыи, любов^но^к, стар^ь, смут^нь.
45. У якому варіанті ад'єктиви утворені морфолого-синтаксичним способом?
 а) сам^ыи, толкую^{щи}, боголюб^{ив}ь; б) в^сяк^ыи, ненавид^{им}ь, ограж^{ен}ь;
 в) к^жьд^ыи, прося^{щи}, одерж^{им}ь; г) друг^ыи, почитаю^{щи}, оживляю^{щи}.
46. У якому варіанті ад'єктиви утворені лексико-семантичним способом?
 а) Рускую, Половецкую, Галицкую, Черв^{ен}ь;
 б) Угров^ьска, Судислав^ь, Василь^ько, Жидичин^ь;
 в) Чермна^{го}, Данило, Угорск^{ых}, Пакослав^ь;
 г) Шумс^ька, Перем^ышль, Володим^{ер}ь, Н^км^{ый} (ГВЛ, 85-95).
47. У якому варіанті всі займенники морфологічної деривації?
 а) котор^ыи, ин^ьн^ыи, собою, нас^ь; б) от^ьсей, то^{то}, жад^ньн^ыи, н^что;
 в) н^которая, сест^л, в^сяко^к мене; г) он^ыи, само^к, наш^{ек}, н^кыи, в^{ам}ь.
48. У якому варіанті всі займенники морфолого-синтаксичної деривації?
 а) сво^кго, ваш^л, к^жьдо, ним^и; б) т^км^ь, сам^ыи, т^ть, нико^{го};
 в) ц^кли, друг^ыи, один^ь, проч^ии; г) оно^{му}, в^сяк^ь, моего, никак^ыи.
49. У якому варіанті всі числівники утворені морфологічним способом?
 а) т^ьсяч^а, шест^{еро}, чет^ыри, п^лт^ь; б) чет^{вер}тина, с^ьто, перв^ыи, дес^лт^ь;
 в) дев^лносто, сорок^ь, ос^ьм^ыи, шест^ь; г) чет^вр^ть, дес^лт^ь, п^лтер^о, один^ь.
50. У якому варіанті всі числівники лексико-синтаксичної деривації?
 а) пол^ьв^ьтора, обад^ьва, трис^ьта, шест^ьс^ьт^ь;
 б) один^ьнадес^лте, сем^{ис}т^ь, шест^ыи, с^ьт^нл^а;
 в) п^лтис^ьт^ь, ос^ьм^{ис}т^ьт^ьи, сем^ьдес^лт^ь, сорок^ь;
 г) дв^адес^лте, пол^ьв^ьторы, дв^ьс^ьт^ь, ос^ьм^ыи.
51. У якому варіанті всі дієслова є похідними?
 а) начин^{ати}, упов^{ати}, жел^{ати}; б) в^стати, укр^лити, от^ьити;
 в) напис^{ати}, помог^{ати}, дати; г) заб^{ыв}ати, проц^лтати, жити.

52. У якому варіанті всі дієслова суфіксальної деривації?
 а) об'їдати, миловати, прожити; б) дружити, носити, привозити;
 в) зимувати, горевати, печалити; г) обходити, княжити, послати.
53. У якому варіанті всі дієслова префіксальної деривації?
 а) огражати, погибати, напоити, им'їти;
 б) похвалити, добыти, вытекти, стеречи;
 в) отъгнати, приб'їзати, въз'їати, волод'їти;
 г) постелити, дослужити, наткати, пос'їлати.
54. У якому варіанті всі прислівники морфологічної деривації?
 а) идеже, отъсели, докол'ї, начъто; б) в'їсюду, тутъ, овамо, тольма;
 в) в'їс'їмо, инъде, коли, покам'їсть; г) тамъ, потомъ, н'їкъде, їакоже.
55. У якому варіанті всі прислівники морфолого-синтаксичної деривації?
 а) в'їчера, къде, ближє, наконецъ; б) жалъ, назадъ, вскор'ї, трижды;
 в) заутра, надвое, тъгда, онъде; г) докол'ї, дважды, легъко, тамо.
56. У якому варіанті всі прийменники непохідні?
 а) про, объ, до, д'їла; б) безъ, отъ, изъ, ради;
 в) възъ, подъ, надъ, передъ; г) за, в'ї, межю, дали.
57. У якому варіанті всі прийменники похідні?
 а) помежи, сквоз'ї, около, передъ; б) противу, близъ, надъ, д'їла;
 в) прямо, коньць, дали, подъ; г) мимо, позаду, кром'ї, округъ.
58. У якому варіанті всі сполучники непохідні?
 а) но, да, ли, та; б) же, инъ, чи, ибо;
 в) али, бо, а, таже; г) любо, и, али, ни.
59. У якому варіанті всі сполучники похідні?
 а) нежєли, аче и, ано, та; б) либо, хот'ї, иже, къто;
 в) аче ли, ибо, чъто, бо; г) аче же, любо, инъ, да.
60. У якому варіанті всі частки похідні?
 а) д'їлати, одинако, ото, бо; б) одва, хот'ї, осє, же;
 в) лише, толико, оли, пакы; г) оно, любо, речи, с'їа.
61. У якому варіанті подано всі іменники III типу відмінювання?
 а) воль, братъ, солодъ, їадъ; б) низъ, р'їадъ, санъ, дворъ;
 в) в'їрхъ, пиръ, разъ, мостъ; г) медъ, садъ, долъ, станъ.
62. У якому варіанті подано всі іменники IV типу відмінювання?
 а) в'їсть, гвоздъ, огнь, мысль; б) кость, р'їчь, гостъ, мужъ;
 в) к'їн'їазъ, конъ, мєсть, їарость; г) данъ, путь, краи, рыцаръ.

63. У якому варіанті подано всі іменники VI типу відмінювання?

- а) дочерь, дѣтѣ, небо, веселье; б) матерь, имѣ, тѣло, жеребѣ;
в) племѣ, слово, ремьнь, море; г) камьнь, веремѣ, чудо, копье.

64. У якому варіанті подано всі нечленні прикметники?

- а) приятень, узькъ, твердь, тихиш; б) чьрнь, великъ, желѣзныи, сладокъ;
в) далекъ, молчаливъ, высокъ, неженъ; г) красивъ, любими, богатъ, свѣтль.

65. У якому варіанті подано всі членні стягнені прикметники?

- а) умъная, сьрдьчьныхъ, добрымъ, зьлыми;
б) зеленыма, живое, бѣлымъ, достойными;
в) молодии, чьстьную, божимъ, дорогыхъ;
г) милыхъ, сильными, вольнымъ, мудрыма.

66. У якому варіанті всі займенники особові?

- а) вамъ, тобѣ, нами, язь; б) имъ, собѣ, ними, мою;
в) мьнѣ, насъ, мы, своею; г) ны, ва, мене, твоимъ.

67. У якому варіанті всі займенники неособові?

- а) тыи, ничьто, иже, вами; б) кьто, овъ, такъ, нашъ;
в) тота, онъ, вамъ, свои; г) чьто, вьсь, самыи, язь.

68. У якому варіанті всі займенники членні?

- а) такыи, свои, никоторый, вьсю; б) нашему, кьжььды, моѣ, самыи;
в) вьстагыи, котораѣ, нашею, такою; г) вашего, иньшии, тота, нѣколико.

69. У якому варіанті всі числівники кількісні?

- а) четыре, девѣтъ, третъ, вьторъ; б) семеро, пѣтьсьтъ, одинъ, пьрвь;
в) сьто, осьмидесѣтъ, дьва, трьтти; г) тысяча, сорокъ, девѣносто, оба.

70. У якому варіанті всі числівники порядкові?

- а) другии, пѣтымъ, девѣтою, шестаѣ; б) пьрвыи, шестого, десѣтъ, колько;
в) вьторыи, седьмыи, другуу, двою; г) четвѣртъ, осьмаѣ, тысячею, трьхъ.

71. У якому варіанті подано дієслова дійсного способу?

- а) любить, любивъ, любѣховѣ, любили суть;
б) любимъ, любихомъ, любѣхъ, любилъ ксьмъ;
в) любита, люблены, любѣше, любили ксьте;
г) любилъ быхъ, любисте, любѣху, любилъ ксьмъ.

72. У якому варіанті подано дієслова наказового способу?

- а) творите, да твори, твориста, творить;
б) твори, творивѣ, творита, творимъ;
в) творити будемъ, творилъ ксьмъ, творишь;
г) творилъ бы, творимъ, творимы, да творите.

73. У якому варіанті подано дієслова умовного способу?

- а) *даль быхъ, дала бы, дали быша, дали суть;*
- б) *дало быхъ, даль бы, дала быста, даховѣ;*
- в) *дала бы, дала бысте, дала быста, дали быша;*
- г) *дало бы, дала быхъ, дали бысте, дахомъ.*

74. У якому варіанті подано всі дієприкметники?

- а) *ведома, ведении, ведучи, веду;* б) *ведомо, веденѣ, ведуча, веди;*
- в) *ведомы, ведень, ведучѣ, ведохъ;* г) *ведомъ, ведена, водима, ведъшии.*

75. У якому варіанті подано незмінні дієслівні форми?

- а) *беречи, гонить, жити, носѣчи;* б) *береги, гонити, живъши, неслъ;*
- в) *бережень, гони, живемъ, носѣхъ;* г) *бережливъ, гонимъ, живѣма, носи.*

76. У якому варіанті подано відзайменникові прислівники?

- а) *инъде, тьгда, кольма, годѣ;* б) *кѣде, камо, куды, всюду;*
- в) *тольма, љи, сюду, опѣтъ;* г) *онамо, толи, онъде, кромѣ.*

77. У якому варіанті подано відіменні прислівники?

- а) *дарьмо, вѣрно, въпрорѣдъ, тольма;* б) *тъкъмо, вѣчера, замужь, сѣмь;*
- в) *заутра, дивно, словѣньскы, удвою;* г) *чюдно, безъвѣсти, вьсьгда, инако.*

78. У якому варіанті подано прийменники?

- а) *послѣдъ, мимо, вьнѣ, здавна;* б) *окоузь, противу, развѣ, тамъ;*
- в) *сквозѣ, радьма, съде, толи;* г) *ради, дѣла, преже, близъ.*

79. У якому варіанті подано сполучники?

- а) *чили, любо, даже, нежелли;* б) *тоже, кѣто, ѣако, дѣльма;*
- в) *неже, которъ, иже, прѣмо;* г) *таже, чѣто, противу, вьнѣ.*

80. У якому варіанті подано частки?

- а) *ни, ба, осе, или;* б) *же, сѣа, ото, такы;*
- в) *не, бо, чи, ради;* г) *бы, жс, ибо, дѣла.*

81. У якому варіанті подано складений підмет?

- а) *Михаилъ царь изиде с вои брегомъ и моремъ на болгары* (ПВЛ, 17);
- б) *Поча царствовати Василии* (ПВЛ, 19); в) *И живяше Олегъ миръ имѣа ко всѣмъ странамъ...* (ПВЛ, 29); г) *Поча княжити Игорь по Олзѣ* (ПВЛ, 31).

82. У якому варіанті подано складений присудок?

- а) *Тако же и болгаре послаша вѣсть, глаголюще: “Идутъ Русь, и наяли суть к собѣ печенѣги”* (ПВЛ, 34); б) *Игорь же, дошед Дуная, созва дружину, и нача думати...* (ПВЛ, 34); в) *Послании же сли Игоремъ придоша к Игореву со слы гречьскими...* (ПВЛ, 39);
- г) *Посла Игорь мужѣ своя къ Роману* (ПВЛ, 34).

83. У якому варіанті подано узгоджене означення?

- а) *Богъ да схранишь ты от сего* (ПВЛ, 80); б) *И бѣ воюяся с ними и одолая имъ* (ПВЛ, 83); в) *Радуется о ней мужъ ея* (ПВЛ, 57); г) *Преставися Всеславъ, сынъ Изяславль, внукъ Володимерь* (ПВЛ, 88).

84. У якому варіанті подано прямий додаток?

- а) *И изиде Ольга со унуки и с людми к лодьямъ* (ПВЛ, 48); б) *Рече Святославъ къ матери своей и къ боляромъ своимъ...* (ПВЛ, 48); в) *Свѣналдъ же приде Киеву къ Ярополку* (ПВЛ, 53); г) *Вятичи побѣди Святославъ, и дань на нихъ възложи* (ПВЛ, 47).

85. У якому варіанті подано обставину мети?

- а) *Присла Романъ... слы к Игореви построити мира первого* (ПВЛ, 34); б) *“Подъступимъ завтра в лодьях, и попадише княгиню и княжичѣ умчимъ...* (ПВЛ, 47); в) *Яко же бо Ольга часто глаголашеть...* (ПВЛ, 46); г) *Иде Игорь на Греки* (ПВЛ, 33).

86. У якому варіанті подано двоскладне ускладнене речення?

- а) *И не послуша его и поиде в лодьяхъ* (ПВЛ, 52); б) *Ольга же, поимши мало дружины, легько идуци приде къ гробу его, и плакася по мужи своемъ* (ПВЛ, 41); в) *Твори миръ съ братомъ своимъ* (ПВЛ, 55); г) *Дѣть бо мужеви своему благо все житъе* (ПВЛ, 57).

87. У якому варіанті подано односкладне означено-особове речення?

- а) *Придоша, и поклонишася ему, и положиша пред нимъ злато...* (ПВЛ, 50); б) *“Да глаголють сли рустиш”* (ПВЛ, 51); в) *Слышавше же се печенизи заступиша пороги* (ПВЛ, 52); г) *“Глядай взора и лица его и смысла его”* (ПВЛ, 50).

88. У якому варіанті подано односкладне неозначено-особове речення?

- а) *“Прославляющая мя прославию”* (ПВЛ, 49); б) *Защитиль бо есть сию блажену Вольгу от противника...* (ПВЛ, 49); в) *Онъ же, вземъ дары, приде къ Святославу* (ПВЛ, 50); г) *Придоша опять ко царю, и повѣдаша ему вся бывшая* (ПВЛ, 51).

89. У якому варіанті подано односкладне безособове речення?

- а) *По крещеньи же приведе царицю на браченье* (ПВЛ, 77); б) *Звѣрьє розноличниш, и птица и рыбы украшено твоимъ промыслом, господи!* (ПВЛ, 156); в) *“Идѣте первое в болгары и испытайте вѣру ихъ”* (ПВЛ, 74); г) *Они же сповѣдаша ему вся бывшая* (ПВЛ, 74).

90. У якому варіанті подано просте, неускладнене речення?

- а) *И много пророчествоваша о отверженьи их* (ПВЛ, 69); б) *Створивъ же миръ Святославъ съ греки, поиде в лодьяхъ къ порогомъ* (ПВЛ, 52);

- в) В то же лѣто прииде Семионъ Болгарьски на Царьград, и сотвори въ миръ и прииде во своаси (ПВЛ, 31);
г) “Хочу имѣти миръ с тобою твердъ и любовь” (ПВЛ, 51).

91. У якому варіанті подано безсполучникове складне речення?

- а) Они же придоша ко царю, и созва царь боляры (ПВЛ, 51);
б) Видѣвши стяжанье куповаше: от дѣль руку своєю насадить тяжанье (ПВЛ, 57);
в) И излѣзоша болгаре на сѣчу противу Святославу, и бысть сѣча велика, и одоляху болгаре (ПВЛ, 50);
г) И приде Святославъ къ порогомъ, и не бѣлъзъкъ проити порогъ (ПВЛ, 52).

92. У якому варіанті подано складносурядне речення?

- а) А Ольга возъвратися Киеву, и пристрои вои на прокъ ихъ (ПВЛ, 42);
б) И изрядивши, възратися къ сыну своему Киеву, и пребываше съ нимъ въ любви (ПВЛ, 43); в) Костянтинъ же възвратився въспять, и иде учить болгарьскаго языка, а Мефодий оста в Моравѣ (ПВЛ, 22);
г) Иде Ольга въ Греки, и приде Царюгороду (ПВЛ, 44).

93. У якому варіанті подано складнопідрядне речення порівняльне?

- а) Преображение бысть первое водою, яко же Гедивонъ преобрази посемь (ПВЛ, 73);
б) Працають же грѣхи на дару, еже есть злѣе всего (ПВЛ, 80);
в) Се есть новий Костянтинъ великого Рима, иже крестивъся сам и люди своя: тако и съ створи подобно ему (ПВЛ, 89);
г) Бѣ же речено имя ей во крещеньи Олена, якоже и древняя царица, мати Великаго Костянтина (ПВЛ, 44).

94. У якому варіанті подано складнопідрядне речення умови?

- а) “Аще кто отца ли матере не послушаетъ, то смерть приметъ” (ПВЛ, 46);
б) И пророци проповѣдаша, яко водою обновленъе будетъ (ПВЛ, 73);
в) Володимерь же радъ бывъ, яко позна бога самъ и людье его, възрѣвъ на небо рече (ПВЛ, 81); г) Бѣ бо Болеславъ великъ и тяжекъ, яко и на кони не могы сѣдѣти, но бяше смыслень (ПВЛ, 97).

95. У якому варіанті подано складнопідрядне речення часу?

- а) “Толи не будетъ межю нами мира, оли камень начнетъ плавати, а хмель почнетъ тонути” (ПВЛ, 59); б) И повѣдаша Святославу, яко придоша гръци с поклономъ (ПВЛ, 50); в) Сица же будутъ мученья, иже не вѣруеть къ богу нашему Иисусу Христу... (ПВЛ, 73-74);
г) Азь бо не хоцю тяжьки дани възложити, яко же и мужь мой, сего прошю у васъ мало (ПВЛ, 42).

96. У якому варіанті подано складнопідрядне речення зясувальне?

а) *Совѣтъ створише, повелѣша устроити мѣсто, идѣ же положиши мощѣ его* (ПВЛ, 138); б) *В се же время земля стукну, яко мнози слышаша* (ПВЛ, 141); в) *И створи Аврамъ, якоже заповѣда ему богъ* (ПВЛ, 65);

г) *В се же лѣто волхвъ явися Ростовѣ, иже вскорѣ погыбе* (ПВЛ, 141).

97. У якому варіанті подано складнопідрядне речення означальне?

а) *Сему Давыду кляся богъ, яко от племени его родитися богу* (ПВЛ, 68);

б) *Аще будетъ нама причастье в Русскѣй земли, то обѣма; аще лишена будетъ, то оба* (ПВЛ, 132); в) *“Не обличай злыхъ, да не възненавидять тебе”* (ПВЛ, 46); г) *той есть богъ, иже створи небо и землю* (ПВЛ, 64).

98. У якому варіанті подано форми називного й родового відмінків?

а) *Се же наведе на ны богъ, веля нам имѣти покаянье и въстягнутися от грѣха, и от зависти и от прочихъ злыхъ дѣлъ неприязнинь* (ПВЛ, 141);

б) *В се же лѣто възьяша болгаре Муром* (ПВЛ, 137); в) *Олегъ же обѣцася се створити, и на семь цѣловаши крестъ* (ПВЛ, 150); г) *Все же то даль богъ на угодые челоуѣкомъ, на снѣдь, на веселье* (ПВЛ, 156).

99. У якому варіанті подано форми давального й знахідного відмінків?

а) *И пристояху совѣту сему смыслении мужи, Янь и прочии* (ПВЛ, 144);

б) *Жену свою любите, но не дайте имъ надъ собою власти* (ПВЛ, 158);

в) *Се же сбысться глаголь отца его, яко же глаголаше бѣ* (ПВЛ, 142);

г) *И минуше Треполь, придоша валь* (ПВЛ, 144).

100. У якому варіанті подано форми орудного й місцевого відмінків?

а) *Бѣ же сей мужъ не книженъ, но умомъ простъ и просторѣкъ* (ПВЛ, 137);

б) *Игумен же приде з двѣма братама...* (ПВЛ, 139); в) *преставися тихо и кротко и приложися ко отцемъ своимъ, княживъ лѣт 15 Киевѣ, а в Переяславлі лѣто, а в Черниговѣ лѣто* (ПВЛ, 142);

г) *укрѣпивъся оружьемъ крестнымъ и вѣрою непобѣдимую, божьею помощью* (ПВЛ, 140-141).

Список писемних пам'яток

АД Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський ; Наукове товариство імені Шевченка у Львові. – Львів : ТОВ “Простір-М”, 2004. – 1286 с.

АЗР Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Санктпетербург : Типография II Отдѣления Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1846. – Т. I. : 1340–1506. – 375 с. + 24 с. + 16 с.

ГВЛ Галицько-Волинський літопис : Текст / [підготовлено до видання В. Ю. Франчук] // Галицько-Волинський літопис : Дослідження. Текст. Коментар / [за ред. чл.-кор. НАН України М. Ф. Котляра]. – К. : “Наукова думка”, 2002. – С. 75–156.

ГЄ Галицкое Евангелие 1266-1301 гг. // Отдел рукописей и редких книг. – Санкт-Петербург : Государственная публичная библиотека имени М. Е. Салтыкова-Щедрина. – Шифр Ф.п. I.64. – 175 л.

ГЛ Кирилична транслітерація київських глаголичних листків... // Німчук В. В. Київські глаголичні листки – найдавніша пам'ятка слов'янської писемності / В. В. Німчук ; відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 103–128.

Гр XIV Грамоти XIV ст. // Грамоти XIV ст. / [упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пешак ; відп. ред. В. М. Русанівський]. – К. : “Наукова думка”, 1974. – С. 9–149. – (“Пам'ятки української мови”).

Гр XV Грамоти XV ст. // Українські грамоти XV ст. / [підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського]. – К. : “Наукова думка”, 1965. – С. 25–134. – (“Пам'ятки української мови”).

ГС Барвінський Б. Кілька документів і заміток до часів великих князів Свирігайла і Жигимонта Кейстуовича / Богдан Барвінський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка : Наукова часопись / [під. ред. М. Грушевського]. – Львів : Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка, 1913. – Кн. III. – Т. 115. – С. 19–21.

ДС Добрилове Євангеліє 1164 року : Транслітерований текст // Добрилове Євангеліє 1164 року / [відп. редактор В. В. Німчук ; упорядник Ю. В. Осінчук]. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2012. – С. 36–575. – (“Історія мови”, “Пам'ятки української мови”).

ЄЄ Євсевіє Євангеліє 1283 року : Давньоукраїнський текст // Євсевіє Євангеліє 1283 року : Наукове видання / [відп. ред. В. В. Німчук]. — К. : Київський славистичний університет, 2001. – С. 39–319. – (“Пам'ятки української мови XIII ст. Серія канонічної літератури”).

Изб 1073 Изборник Святослава 1073 года : Факсимильное издание. – М. : “Книга”, 1983. — 266 л.

Изб 1076 Изборник 1076 года / [подготовка текста В. С. Гольщенко] // Изборник 1076 года / [издание подготовили В. С. Гольщенко, В. Ф. Дубровина, В. Г. Демьянов, Г. Ф. Нефедов]. – М. : “Наука”, 1965. – С. 148–701.

ИЛ Ипатьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том второй). – М. : “Языки русской культуры”, 1998. – 648 с.

КЛ Київський літопис // Ипатьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том второй). – М. : “Языки русской культуры”, 1998. – С. 273–715.

КП Киевская Псалтирь 1397 года / [фотосъемка Э. И. Стейнерта]. – М. : “Искусство”, 1978. – 232 л.

ЛЄ Луцьке Євангеліє XIV століття : Видання факсимільного типу / [видання Волинської єпархії Української православної церкви]. – К. : ТОВ вид-во “Горобець”, 2011. – 526 л. – (“Пам'ятки рукописного мистецтва”).

ЛЛ Лаврентьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том первый). – М. : “Языки русской культуры”, 1997. – 496 с.

ПА Пандекти Антіоха 1307 р. // Відділ рукописів і стародруків. – Львів : Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. – Шифр. Рк. v 688. – 306 л.

ПВЛ Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. // Повесть временных лет. Часть первая. Текст и перевод / [подготовка текста Д. С. Лихачева ; перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова ; под ред. чл.-кор. В. П. Адриановой-Перетц]. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1950. – 405 с.

ПВМ Свѣтлицкій И. С. Поученіе Владимира Мономаха дѣтемъ / И. С. Свѣтлицкій. – Львовъ : Изданіе Галицко-русской Матицы, 1902. – 12 с.

ПДЗ Послание Данила Заточеного // Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам / [подготовил к печати Н. Н. Зарубин ; ред. акад. Н. К. Никольский]. – Л. : Изд-во АН СССР, 1932. – С. 49–107.

ПМ Поученіе // Лаврентьевская летопись. (Полное собрание русских летописей. Том первый). – М. : “Языки русской культуры”, 1997. – С. 240–256.

ПП Киево-Печерський патерик : Текст // Киево-Печерський патерик. (Вступ. Текст. Примітки) / Проф. Дмитро Абрамович. – репринтне видання. – К. : “Час”, 1991. – С. 1–211.

ПР Правда русская. I. Тексты / [подготовили к печати В. П. Любимов, Н. Ф. Лавров, М. Н. Тихомиров, Г. Л. Гейерманс и Г. Е. Кочин ; под ред. акад. Б. Д. Грекова]. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – 506 с.

Пр Правда русская. III. Факсимильное воспроизведение текстов / [под общей ред. акад. Б. Д. Грекова]. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 472 с.

РЛ Полное собрание русских летописей. Радзивилловская летопись. – Л. : “Наука”, 1989. – Т. 38. – 180 с.

СДЗ Слово Даниила Заточника // Слово Даниила Заточника по редакциям XII и XIII вв. и их переделкам / [подготовил к печати Н. Н. Зарубин ; ред. акад. Н. К. Никольский]. – Л. : Изд-во АН СССР, 1932. – С. 1–48.

СИ Молдован А. М. Первая редакция “Слова” (список С–591) // “Слово о законе и благодати” Илариона : Монография / А. М. Молдован ; [отв. ред. : Л. П. Жуковская, В. Ю. Франчук]. – К. : “Наукова думка”, 1984. – С. 78–100 с.

СП Слово о плъку Игоревѣ... // Слово о плъку Игоревѣ, Игорѣ сына Свѣтславѣ, внука Ольгова / [підготовка давньорус. тексту і примітки В. В. Німчука]. – К. : “Дніпро”, 1982. – С. 7–46.

Чет Четъя 1489 р. // Институт рукопису. – К. : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Фонд № 301. – Од. зб. ДА / 415 л. – 378 арк.

Список лексикографічних праць

ЕСУМ Етимологічний словник української мови : У 7 т. / [ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.] ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. – К. : “Наукова думка”, 1982. —

Т. 1 : А–Г. – 1982. – 632 с.

Т. 2 : Д–Копці. – 1985. – 572 с.

Т. 3 : Кора–М. – 1989. – 552 с.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. –

Т. 4 : Н–П. – 2004. – 656 с.

Т. 5 : Р–Т. – 2006. – 704 с.

Т. 6 : У–Я. – 2012. – 568 с.

ЕУМ Українська мова : Енциклопедія / [ред. кол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.] ; Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України, Видавництво “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана. – видання третє, зі змін. і допов. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

ІСТ Історичний словник українського языка. Т. I. А–Ж / [уложили Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко ; зредагував проф. Є. Тимченко] // Istoryčnyj slovnyk ukrajins’koho jazyka. I. 1–2 (А–Ж). Charkiv-Kyjiv 1930-1932 / Tymčenko Jevhen. – München : Verlag Otto Sagner, 1985. – S. 1–947.

МТ Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. : У 2-х кн. / Є. Тимченко ; [підготували до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса; відп. ред. чл.-кор. НАН України Німчук В. В.] ; НАН України, УВАН у США. – Київ – Нью-Йорк : “Преса України”, 2002. —. – (“Пам’ятки української мови”).

Кн. 1 : А–Н. – 2002. – 512 с.

Кн. 2 : О–Я. – 2003. – 512 с.

СА Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга ; [за ред. Л. С. Паламарчука]. – видання друге, доповнене і виправлене. – К. : “Довіра”, 1999. – 275 с. – (“Словники України”).

СДЯ Словарь древнерусского языка (XI ~ XIV вв.) / [глав. ред. Р. И. Аванесов]; Академия наук СССР, Институт русского языка. – М. : “Русский язык”, 1988. —

Т. I : (а – възаконѣтисѧ). – 1988. – 526 с.

Т. II : (възалкати – добродѣтельно). – 1989. – 496 с.

Т. III : (добродѣтельно – изжечисѧ). – 1990. – 512 с.

Т. IV : (изживати – молениѧ). – 1991. – 560 с.

[глав. ред. Р. И. Аванесов, И. С. Улуханов] ;

Институт русского языка имени В. В. Виноградова РАН. –

М. : “Азбуковник”. –

Т. V : (молимъ – обѣтънъ). – 2002. – 648 с.

[глав. ред. И. С. Улуханов]. –

Т. VI : (овадь – покласти). – 2000. – 608 с.

[гл. ред. В. Б. Крысько]. –

Т. VII : (поклепанъ – пращоуръ). – 2004. – 512 с.

Т. VIII : (пре – пробѣжениѧ). – 2008. – 768 с.

М. : “ЛЕКСРУС”. –

Т. IX : (провадити – ражьзизаемъ). – 2012. – 480 с.

М. : “Азбуковник”. –

Т. X : (разарѣкъмъ – свѣтътисѧ). – 2013. – 656 с.

СС Словник синонімів української мови : У 2 т. / [ред. кол. : А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головашук та ін.]; НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови. – К. : “Наукова думка”, 2001. —. – (“Словники України”).

Т. 1 : А–Н. – 2001. – 1040 с.

Т. 2 : О–Я. – 2001. – 960 с.

ССДЯ Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка : В 3 т. / И. И. Срезневский. – репринтное издание. – М. : “Книга”, 1989. —.

Т. I. – Ч. 1 : А–Д, Ч. 2 : Е–К. – 1420 с. + 50 с.

Т. II. – Ч. 1 : Л–О, Ч. 2 : П. – 1804 с.

Т. III. – Ч. 1 : Р–С, Ч. 2 : Т–Я. – 1684 с. + 272 с. + 16 с.

ССІС Сучасний словник іншомовних слів : Близько 20 тисяч слів і словосполучень / [уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк; відп. ред. Г. П. Півторак]; Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Довіра”, 2006. – 789 с. – (“Словники України”).

ССУМ 14-15 Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : У 2-х т. / [ред. кол. : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький]; АН УРСР, Інститут суспільних наук. – К. : “Наукова думка”, 1977. —.

Т. 1 : А–М. – 1977. – 631 с.

Т. 2 : Н–Я. – 1978. – 592 с.

СУМ 16-17 Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / [ред. кол. : Д. Гринчишин (відп. ред.), У. Єдінська, Л. Полюга та ін.]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1994. —.

Вип. 1 : А. – 1994. – 152 с.

Вип. 2 : Б–Богуславець. – 1994. – 152 с.

Вип. 3 : Б–В. – 1996. – 252 с.

Вип. 4 : В. – 1997. – 260 с.

Вип. 5 : В. – 1998. – 258 с.

Вип. 6 : В–Г. – 1999. – 256 с.

Вип. 7 : Г–Д. – 2000. – 256 с.

Вип. 8 : Д. – 2001. – 256 с.

Вип. 9 : Д–З. – 2002. – 256 с.

Вип. 10 : З. – 2003. – 256 с.

Вип. 11 : З. – 2004. – 256 с.

Вип. 12 : З. – 2005. – 246 с.

Вип. 13 : И–І. – 2006. – 242 с.

Вип. 14 : К. – 2008. – 256 с.

Вип. 15 : К–Л. – 2010. – 256 с.

Вип. 16 : Л. – 2013. – 200 с.

СУМ у 20 т. Словник української мови : У 20 т. / [гол. наук. ред. В. М. Русанівський]; НАН України, Український мовно-інформаційний фонд. – К. : “Наукова думка”, 2010. —. – (“Словники України”).

Т. 1 : А–Б. – 2010. – 912 с.

Т. 2 : В–Відсріблитися. – 2012. – 976 с.

Т. 3 : Відставання–Гуральня. – 2012. – 1119 с.

Т. 4 : Д–Жучок. – 2013. – 1007 с.

Т. 5 : З–Зв’янути. – 2014. – 991 с.

Т. 6 : Згага–Кварта. – 2016. – 922 с.

СУС Белей Л. Старослов’янсько-український словник / Любомир Белей, Олег Белей; [наук. ред. : Д. Гринчишин]. – Львів : “Свічадо”, 2001. – 332 с.

ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / [под ред. О. Н. Трубачева]; Академия наук СССР, Институт русского языка. – М. : “Наука”, 1974. —

Вып. 1 : (*A – *besědъlivъ*). – 1974. – 214 с.

Вып. 2 : (**bez – *bratrъ*). – 1975. – 238 с.

Вып. 3 : (**bratrъсь – *сьрку*). – 1976. – 200 с.

Вып. 4 : (**čaběniti – *děl’a*). – 1977. – 236 с.

Вып. 5 : (**dělo – *dъrъzъbъ*). – 1978. – 232 с.

Вып. 6 : (**e – *golva*). – 1979. – 224 с.

Вып. 7 : (**golvačъ – *gъžati*). – 1980. – 224 с.

Вып. 8 : (**xa – *jъvъlga*). – 1981. – 253 с.

Вып. 9 : (**jez – *klenъje*). – 1983. – 200 с.

Вып. 10 : (**kleračъ – *kонь*). – 1983. – 200 с.

Вып. 11 : (**kоньсь – *kотъna(ja)*). – 1984. – 224 с.

Вып. 12 : (**koulъkъ – *kroma/*kromъ*). – 1985. – 188 с.

Вып. 13 : (**kroměžirъ – *kъžiti*). – 1987. – 286 с.

Вып. 14 : (**labati – *lětърlъjъ*). – 1987. – 271 с.

Вып. 15 : (**lětina – *lokačъ*). – 1988. – 264 с.

Вып. 16 : (**lokadlo – lъživъсь*). – 1990. – 264 с.

Вып. 17 : (**lъžъ – *matъješъnъjъ*). – 1990. – 272 с.

Институт русского языка РАН. –

Вып. 18 : (**matoga – *тєкyđъka*). – 1993. – 256 с.

Вып. 19 : (**meš’arъ – *morzakъ*). – 1992. – 256 с.

Вып. 20 : (**morzatъjъ – *търskнотi*). – 1994. – 255 с.

Вып. 21 : (**търskovatъjъ – *nadějъnъjъ*). – 1994. – 237 с.

Институт русского языка имени В. В. Виноградова РАН. –

Вып. 22 : (**naděliti – *narodъ*). – 1995. – 256 с.

Вып. 23 : (**narodъnъjъ – *navijakъ*). – 1996. – 240 с.

Вып. 24 : (**navijati(se)/*navivati(se) – *nerodimъ(jъ)*). – 1997. – 236 с.

Вып. 25 : (**neroditi – *novotъnъ(jъ)*). – 1999. – 238 с.

Вып. 26 : (**novoukъ(jъ) – *obgorditi*). – 1999. – 238 с.

Вып. 27 : (**obgordja/*obgordъ – *oblězati*). – 2000. – 248 с.

Вып. 28 : (**oblězti – *obpovědanъje*). – 2001. – 268 с.

Вып. 29 : (**obpovědati – *obsojъnica*). – 2002. – 254 с.

Вып. 30 : (**obsojъnikъ – *obvedъnъjъ*). – 2003. – 270 с.

[под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. –

Вып. 31 : (**obvelčєnъje – *obъnъvinу*). – 2005. – 260 с.

Вып. 32 : (**obъnъ – *orzbotati*). – 2005. – 263 с.

[под ред. А. Ф. Журавлева]. –

Вып. 33 : (**orzbotěti – *orzmajati(se)*). – 2007. – 285 с.

Вып. 34 : (**orzmajъ – *orzstegajъ*). – 2008. – 308 с.

Вып. 35 : (**orzstegati(se) – *orzъnъse*). – 2009. – 234 с.

Вып. 36 : (**orz(ъ)zeleněti/*orz(ъ)zeleniti – *otъgrěbati*). – 2010. – 261 с.

Вып. 37 : (**otъgъzati(se) – *otъpasti*). – 2011. – 251 с.

Вып. 38 : (**otъpečatati/*otъpečatiti(se) – otъtegnoti(se)*). – 2012. – 248 с.

Вып. 39 : (**otъčeti – *ozgъba*). – 2014. – 242 с.

Список рекомендованої літератури

Основна література

- Арполенко Г. П. Односкладні речення / Г. П. Арполенко // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол. : А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 231–289.
- Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни і словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
- Бевзенко С. П. Сполучник / С. П. Бевзенко // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 449–465.
- Безпалько О. П. Історична граматики української мови: Підручник / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – 2-ге видання, виправлене. – К. : “Радян. школа”, 1962. – 512 с.
- Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька; [відп. ред. І. М. Керницький]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
- Грищенко А. П. Прикметник / А. П. Грищенко // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наук. думка”, 1978. – С. 163–215.
- Грищенко А. П. Складне речення / А. П. Грищенко // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол. : А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 290–446.
- Лукінова Т. Б. Числівник / Т. Б. Лукінова // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 216–234.
- Німчук В. В. Вигук. Звуконаслідування / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 502–515.
- Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук; [відп. ред. С. П. Бевзенко]. – К. : “Наукова думка”, 1992. – 416 с.
- Німчук В. В. Лексика давньоруської мови / Німчук В. В. // Історія української мови. Лексика і фразеологія / [ред. кол. : В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 29–163.
- Німчук В. В. Праслов'янська лексика / Німчук В. В. // Історія української мови. Лексика і фразеологія / [ред. кол. : В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 15–28.
- Німчук В. В. Прийменник / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 413–448.
- Німчук В. В. Прислівник / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 342–412.
- Німчук В. В. Частка / В. В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 466–501.
- Русанівський В. М. Дієслово / В. М. Русанівський // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наук. думка”, 1978. – С. 235–341.
- Русанівський В. М. Семантичні процеси розвитку української лексики / Русанівський В. М. // Історія української мови. Лексика і фразеологія / [ред. кол. : В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 660–715.
- Самійленко С. П. Займенник / С. П. Самійленко // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга];

Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 129–162.

Самійленко С. П. Іменник / С. П. Самійленко // Історія української мови. Морфологія / [ред. кол. : В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтоброх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1978. – С. 16–128.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія / Олександр Царук; [відп. ред. А. М. Поповський]. – Дніпропетровськ: “Наука і освіта”, 1998. – 324 с.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Юрій Шевельов; [переклад з англійської С. Вакулєнка, А. Даниленка; редактор Л. Ушкалов]. – Харків: “Акта”, 2002. – 1056 с. – (Серія “Класика Української Науки”).

Щербатюк Г. Х. Просте речення / Г. Х. Щербатюк // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол. : А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Щербатюк]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : “Наукова думка”, 1983. – С. 11–131.

Додаткова література

Арполенко Г. П. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI – XIII ст. / [Г. П. Арполенко, З. Г. Козирєва, Г. І. Лиса та ін.; відп. ред. В. В. Німчук]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 192 с.

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності / Михайло Брайчевський. – 4-те вид. – К. : Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2009. – 154 с. – (Книжки викладачів НаУКМА).

Брус М. П. Історія голосних редукованих звуків / М. П. Брус // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”. № 854. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2009. – Вип. 57. – С. 80–84.

Булаховський Л. А. Історичний коментарій до української літературної мови / Л. А. Булаховський // Вибрані праці в п'яти томах. Українська мова. – К. : “Наукова думка”, 1977. – Т. 2. – С. 217–569.

Висоцький С. О. Київська писемна школа X – XII ст. / С. О. Висоцький. – Львів Київ – Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коця, 1998. – 246 с.

Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / [автор. кол. : Багмут А. Й., Коломієць В. Т., Крищенко А. П. та ін.; за ред. О. С. Мельничука]. – К. : “Наукова думка”, 1966. – 596 с.

Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / А. І. Генсьорський; [відп. ред. Л. Л. Гумецька]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 283 с.

Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови / Дмитро Гринчишин // Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці Філологічної секції / [ред. : М. Ільницький, О. Купчинський]. – Львів: Наукове тов-во імені Шевченка, 1995. – Т. 229. – С. 251–276.

Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко; [відп. ред. В. В. Німчук]. – К. : “Наукова думка”, 1978. – 208 с.

Гумецька Л. Л. К истории украинско-польских языковых связей / Л. Л. Гумецькая // Исследования по польскому языку: Сборник статей / [отв. ред. З. И. Стрекалова]. – М. : “Наука”, 1969. – С. 219–228.

Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 38–44.

Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X–XIV ст. / Пантелеймон Ковалів; Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Нью-Йорк, 1962. – Т. I: Основний фонд. – 445 с.; 1964. – Т. II: Запозичення. – 323 с.

Ковалів П. К. Слов'янські фонемі. Походження і історичний розвиток / П. К. Ковалів; Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Нью-Йорк, 1965. – 256 с.

Крижанівська О. І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика: Навчальний посібник / О. І. Крижанівська. – К. : “Академія”, 2010. – 248 с. – (Серія “Альма-матер”).

Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів / Ганна Куземська. – вид. 2-ге, доопрацьоване і значно доповнене. – К. : КЖД “Софія”, 2012. – 112 с., 165 іл.

Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти / Олег Купчинський; Наукове товариство імені Шевченка у Львові. – Львів: ТОВ “Простір-М”, 2004. – 1286 с.

Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе; [перевод Д. Кудрявского, переработ. и допол. по седьм. франц. изданию А. Сухотиным; под ред. и с примеч. Р. Шор; вступ. ст. М. Сергиевского]. – М.: “Едиториал УРСС”, 2002. – 512 с. — (Серия “Лингвистическое наследие XX века”).

Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе; [перевод со второго франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудничестве с А. Вайаном; перевод и примечания П. С. Кузнецова; под ред. С. Б. Бернштейна]. – 2-е издание. – М.: “Прогресс”, 2000. – 493 с. – (“Филологи мира”).

Мельничук О. С. Историчний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство: Збірник статей / [редкол.: Л. А. Булаховський (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. С. Мельничук та ін.]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – Т. III. – С. 124–194.

Мельничук О. С. Основні лінії розвитку складнопідрядних речень у слов'янських мовах / О. С. Мельничук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 67 с.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук; [відп. ред. акад. І. К. Білодід]. – К.: “Наукова думка”, 1966. – 324 с.

Мойсієнко В. М. Про національний статус «руської мови» в часи Великого князівства Литовського та Речі Посполитої / В. М. Мойсієнко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 67–82.

Москаленко А. А. Синтаксис складного речення давньоруської та української мови: Посібник / А. А. Москаленко; [ред. Ю. Ф. Касім]. – Одеса: Одеський державний педагогічний інститут ім. К. Д. Ушинського, 1959. – 34 с.

Німчук В. В. Виникнення східнослов'янської писемності / Василь Німчук // Бібліотечний вісник. – 2000. – № 6. – С. 3–16.

Німчук В. В. Лексика пам'яток XI – XIII ст. як свідчення народної основи давньоруської літературної мови / Німчук В. В. // Жанри і стилі в історії української літературної мови / [відп. ред. Єрмоленко С. Я.]. – К.: “Наукова думка”, 1989. – С. 5–56.

Німчук В. В. Походження української мови / В. В. Німчук // Етнічна та етнокультурна історія України: У 3-х т. / [ред. О. Б. Діденко, Є. І. Мазніченко, К. В. Харченко; відп. ред. Г. А. Скрипник]. – К.: “Наукова думка”, 2005. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 351–468.

Німчук В. В. Синтаксичні функції прийменників / В. В. Німчук // Історія української мови. Синтаксис / [ред. кол.: А. П. Грищенко (відп. ред.), В. В. Німчук, В. М. Русанівський, Г. Х. Шербатюк]; Академія наук УРСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: “Наукова думка”, 1983. – С. 131–230.

Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст. / Василь Німчук. – Київ – Житомир: “Полісся”, 2015. – 352 с.

Пешак М. М. Стиль ділових документів XIV ст. (структура тексту) / М. М. Пешак; [відп. ред. І. П. Чепіга]. – К.: “Наукова думка”, 1979. – 268 с.

Півторак Г. П. Історико-лінгвістична славістика: Вибрані праці / Григорій Півторак; [відп. ред. В. Г. Склярєнко]. – К.: “Наукова думка”, 2015. – 512 с.

Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоукраїнської мови. (Історико-фонетичний нарис) / Г. П. Півторак; [відп. ред. В. Г. Склярєнко]. – К.: “Наукова думка”, 1988. – 280 с.

Русанівський В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI – XVII ст.: Доповідь на VII Міжнародному з'їзді славістів (Варшава, серпень, 1973 р.). – К.: “Наукова думка”, 1973. – 28 с.

Свенціцький І. С. Мова староруських творів світського змісту X – XIII ст. / І. С. Свенціцький // Питання слов'янського мовознавства / [ред. кол.: І. Г. Галенко, І. І. Ковалик, М. Й. Онишкевич (відп. ред.) та ін.]. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1963. – Кн. 7–8. – С. 3–14.

Свенціцький І. С. Нариси про мову пам'яток староруського письменства XI віку / І. С. Свенціцький // Питання слов'янського мовознавства / [ред. кол.: В. І. Борковський (відп. ред.), М. С. Возняк, Р. М. Волков та ін.]. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1948. – Кн. 1. – С. 123–139.

Склярєнко В. Г. Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження / В. Г. Склярєнко; [відп. ред. Г. П. Півторак]. – К.: “Довіра”, 2006. – 97 с.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не віборуська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії / Юрій Шевельов // Історія української мови: Хрестоматія / [упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко]. – К.: “Либідь”, 1996. – С. 191–205.

**Умовні
скорочення й позначення**

Графічні знаки

- довгота
- ˘ – короткість
- ˘ – м'якість
- ˘ – пом'якшення
- ˘ – наголос
- * – індоєвр., прасл.
- ˘ – титла
- ˘ – дифтонгічність

Мовознавчі терміни

- гол. – голосний звук
- приг. – приголосний звук
- чол. – чоловiчий рiд
- жiн. – жiночий рiд
- сер. – середнiй рiд
- одн. – однiна
- мн. – множина
- дв. – двоiна
- вiдм. – вiдмiнок
- наз. – називний
- род. – родовий
- вiдкл. – вiдкладний
- дав. – давальний
- знах. – знахiдний
- оруд. – орудний
- мiсц. – мiсцевий
- клич. – кличний
- мин. – минулий час
- д.мин. – давноминулий час
- тепер. – теперiшнiй час
- майб. – майбутнiй час
- наказ. – наказовий
- умов. – умовний
- заст. – застарiле значення
- перен. – переносне значення
- книж. – книжне значення

Давнi й сучаснi мови

- англ. – англiйська мова
- араб. – арабська мова
- бiлор. – бiлоруська мова
- болг. – болгарська мова
- вiрм. – вiрменська мова
- в.луж. – верхньолужицька мова
- гот. – готська мова
- грец. – грецька мова
- д.в.нiм. – давньоверхньонiмец. мова
- д.євр. – давньоєврейська мова
- дiал. – дiалектна мова
- д.iнд. – давньоiндiйська мова
- д.iран. – давньоiранська мова
- д.iсл. – давньоiсландська мова
- д.прус. – давньопрусська мова
- д.сканд. – давньоскандинавська мова
- д.укр. – давня українська мова
- iндоевр. – iндевропейська мова
- iрл. – iрландська мова
- латиськ. – латиська мова
- лат. – латинська мова
- лит. – литовська мова
- македон. – македонська мова
- нiм. – нiмецька мова
- н.луж. – нижньолужицька мова
- пол. – польська мова
- прасл. – праслов'янська мова
- прус. – пруська мова
- рос. – російська мова
- серб. – сербська мова
- санскр. – санскрит
- с. грец. – середньогрецька мова
- с. лат. – середньолатинська мова
- словац. – словацька мова
- словен. – словенська мова
- ст.iрл. – староiрландська мова
- ст.сл. – старослов'янська мова
- татар. – татарська мова
- тур. – турецька мова
- угор. – угорська мова
- укр. – українська мова
- фiн. – фiнська мова
- хорв. – хорватська мова
- чес. – чеська мова

Навчально-методичний посібник

БРУС Марія Петрівна

Історична граматика української мови

Частина друга

**Практичний матеріал
Термінологічний словник
Тестові завдання**

Комп'ютерний набір,
дизайн, верстка, редагування
М. П. Брус

Підписано до друку 26.09.16
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий
Гарнітура "Times New Roman". Ум. друк. арк. 5,3
Наклад 100 пр. Зам. № 235 від 26.09.16

Видавець
ПП Голіней О. М.
76008, м. Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128
тел. 0342580432, +380505403064
e-mail: gsm1502@ukr.net

